ISSN 2520-2308

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
Серия: «Юридические науки»

№ 2 (24) / 2020

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА». Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА». Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA». Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р

№ 2 (24)

Київ 2020

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене у Перелік наукових фахових видань України,
відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 693 від 10 травня 2017 року.

Засновники:
1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2020
© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2020

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ûridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seriâ: Ûridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенок Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри загальноправових дисциплін Київського національного торгівельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Деревянко Богдан Володимирович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права Донецького юридичного інституту МВС України (Кривий Ріг, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, доцент, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чешська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Рєзнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

№ 2 (24) 2020 лютий

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «JURIDICAL SCIENCES»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
СЕРИЯ: «ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ»

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Легенький Артем Миколайович
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ЗАСАД РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 7

Мушенок Віктор Васильович
ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ВІДНОВЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОФІЛЬНОГО АГРАРНОГО МІНІСТЕРСТВА 15

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Любчич Анна Миколаївна, Сидоренко Сергій Григорович
ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ВИНИКНЕННЮ ЛІСОВИХ ПОЖЕЖ НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 22

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Коновалова Надія Тарасівна
ЗАСОБИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРИПИНЕННЯ НЕПОВАГИ ДО СУДУ 27

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Соіч Олег Валерійович
ПОНЯТТЯ ГРОМАДСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ ЯК КОЛЕКТИВНОГО СУБ'ЄКТА ПРАВА 37

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Притика Юрій Дмитрович, Ситнік Володимир Олександрович
ДІЙСНІСТЬ ОПЦІОННИХ (ГІБРИДНИХ) АРБІТРАЖНИХ ЗАСТЕРЕЖЕНЬ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД 45

Хакімова Марія Тімурівна
ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ТОКЕН ТА КРИПТОВАЛЮТА І ВИДИ ТОКЕНІВ 54

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Legenkyi Artem
ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE EUROPEAN INTEGRATION FOUNDATIONS OF THE REFORMATION OF THE PENITENTIARY SYSTEM OF UKRAINE..... 7

Mushenok Viktor
ON THE NEED TO RESTORE THE OPERATION OF THE PROFILE AGRICULTURE MINISTRY 15

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Liubchych Anna, Sydorenko Serhii
LEGAL MEASURES FOR THE PREVENTION OF FOREST FIRE ON THE EXAMPLE OF THE KHARKIV REGION..... 22

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

Konovalova Nadiia
MEANS OF PROCEDURAL COERCION TO PREVENT AND TERMINATE CONTEMPT OF COURT ... 27

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Soich Oleg
THE CONCEPTS OF COMMUNITY ASSOCIATION AS A COLLECTIVE SUBJECT OF LAW 37

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Prytyka Yurii, Sytnik Volodymyr
VALIDITY OF OPTIONAL (HYBRID) ARBITRATION CLAUSES: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE..... 45

Khakimova Mariia
CO- RELATIONSHIP OF TOKEN AND CRYPTOCURRENCY AND TYPES OF TOKENS 54

УДК 342.9

Легенький Артем Миколайович
аспірант
Академії Державної пенітенціарної служби України
Легенький Артём Николаевич
аспирант
Академии Государственной пенитенциарной службы Украины
Legenkyi Artem
PhD Student of the
Academy of the State Penitentiary Service of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-2-5653

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ЗАСАД РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ОСНОВ РЕФОРМИРОВАНИЯ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE EUROPEAN INTEGRATION FOUNDATIONS OF THE REFORMATION OF THE PENITENTIARY SYSTEM OF UKRAINE

Анотація. *У статті обґрунтована актуальність реформування пенітенціарної системи України на євроінтеграційних засадах виходячи з вимог Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, яка передбачає впровадження в практику діяльності кримінально-виконавчих установ міжнародного пенітенціарного досвіду та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими. Підкреслено, що зазначена ситуація вимагає наукового аналізу та узагальнення міжнародних стандартів тримання засуджених та прогресивного досвіду країн Європи та світу.*

Узагальнені результати досліджень, спрямовані на визначення адміністративно-правового забезпечення євроінтеграційного реформування пенітенціарної системи та відповідні пропозиції науковців щодо оновлення нормативно-правових засад функціонування системи управління органами й установами виконання покарань, вдосконалення кадрового, матеріально-технічного та фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань, запровадження новітніх технологій менеджменту процесу виконання покарань та тримання під вартою, удосконалення механізму імплементації міжнародних пенітенціарних стандартів а також створення бази для функціонування ювенальної юстиції.

Охарактеризовані адміністративно-правові аспекти європейських пенітенціарних стандартів. Запропонований орієнтовний перелік міжнародно-правових документів, які тою, чи іншою мірою стосуються пенітенціарної системи. Проаналізовані адміністративно-управлінські аспекти Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил, які покладено в основу системи виконання покарань держав-учасниць. Підкреслена увага, приділена забезпеченню недискримінаційного підходу та залучення до вирішення проблем пенітенціарії соціальних служб, громадських організацій і громадянського суспільства в цілому а також незалежного моніторингу та контролю за діяльністю установ виконання покарань. Визначено головну вимогу пенітенціарних європейських стандартів щодо підпорядкованості установ виконання покарань органам державної влади за винятком військового відомства чи поліції.

Досліджені адміністративно-правові та організаційно-управлінські моделі інституційного забезпечення систем виконання покарань у країнах Європи та світу, які диференційовано за ознаками ієрархізації та підпорядкованості з огляду на можливість їх запровадження в Україні.

Ключові слова: *пенітенціарна система України, адміністративно-правова характеристика, реформування, євроінтеграційні засади.*

Аннотация. *В статье обоснована актуальность реформирования пенитенциарной системы Украины на евроинтеграционных основах, исходя из требований Концепции реформирования (развития) пенитенциарной системы Украины, которая предусматривает внедрение в практику деятельности уголовно-исполнительных учреждений международного пенитенциарного опыта и требований европейских стандартов в сфере исполнения наказаний и обращения с осужденными. Подчеркнуто, что данная ситуация требует научного анализа и обобщения международных стандартов содержания осужденных и прогрессивного опыта стран Европы и мира.*

Обобщенные результаты исследований, направленные на определение административно-правового обеспечения евроинтеграционного реформирования пенитенциарной системы и соответствующие предложения ученых по обновлению нормативно-правовых основ функционирования системы управления органами и учреждениями исполнения наказаний, совершенствования кадрового, материально-технического и финансового обеспечения органов и учреждений исполнения наказаний, введение новейших технологий менеджмента процесса исполнения наказаний и содержания под стражей, усовершенствование механизма имплементации международных пенитенциарных стандартов, а также создание базы для функционирования ювенальной юстиции.

Охарактеризированы административно-правовые аспекты европейских пенитенциарных стандартов. Предложено ориентировочный перечень международно-правовых документов, которые в той или иной степени касаются пенитенциарной системы. Проанализированы административно-управленческие аспекты Европейских пенитенциарных (тюремных) правил, которые положены в основу системы исполнения наказаний государств-участников. Подчеркнуто внимание, которое уделено обеспечению недискриминационного подхода и привлечения к решению проблем пенитенциарии социальных служб, общественных организаций и гражданского общества в целом а также независимого мониторинга и контроля за деятельностью учреждений исполнения наказаний. Определено главное требование пенитенциарных европейских стандартов относительно подчиненности учреждений исполнения наказаний органам государственной власти за исключением военного ведомства или полиции.

Исследованы административно-правовые и организационно-управленческие модели институционального обеспечения систем исполнения наказаний в странах Европы и мира, которые дифференцированы по признакам иерархизации и подчиненности с учетом возможности их внедрения в Украине.

Ключевые слова: *пенитенциарная система Украины, административно-правовая характеристика, реформирование, евроинтеграционные основы.*

Summary. *The article substantiates the urgency of reforming the penitentiary system of Ukraine on the basis of European integration based on the requirements of the Concept of reforming (development) of the penitentiary system of Ukraine, which envisages the introduction in the practice of penal institutions of international penitentiary experience and the requirements of European standards in spheres execution of sentences and treatment of prisoners. It is emphasized that this situation requires scientific analysis and generalization of the international standards of detention and the progressive experience of the countries of Europe and the world.*

Generalized research results aimed at determining the administrative and legal support of the European integration reform of the penitentiary system and the corresponding proposals of scientists on updating the regulatory and legal bases of the functioning of the system of management of bodies and institutions of execution of penalties, improvement of personnel, logistical and financial support of bodies and establishment of execution of penalties new technologies of management of the process of execution of sentences and detention, improved the implementation of international penitentiary standards and the creation of a framework for the functioning of juvenile justice.

The administrative and legal aspects of European penitentiary standards are characterized. An indicative list of international legal documents is proposed which, in one way or another, relates to the penitentiary system. The administrative and managerial aspects of the European Prison (Prison) Rules, which underpin the Member States' penal system, are analyzed. Emphasis is placed on ensuring a non-discriminatory approach and involvement in addressing the penitentiary of social services, civil society organizations and civil society as a whole, as well as the independent monitoring and control of penal institutions. The main requirement of penitentiary European standards for the subordination of penal institutions to public authorities, with the exception of the military department or the police, has been identified.

Administrative-legal and organizational-managerial models of institutional support of the systems of punishment execution in the countries of Europe and the world, which are differentiated on the basis of hierarchy and subordination in view of the possibility of their introduction in Ukraine, are investigated.

Key words: *penitentiary system of Ukraine, administrative and legal characteristics, reform, European integration principles.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Будучи цивілізаційним вибором України, євроінтеграція є незмінним пріоритетом розвитку нашої держави та суспільства як у зовнішньополітичній, так і у внутрішньополітичній сферах. Відповідне реформування, спрямоване на забезпечення гармонізації суспільних відносин практично у всіх галузях публічної політики, вимагає оновлення національного законодавства, яке має здійснюватися на базі наукових розробок та з орієнтацією на європейські і світові стандарти.

До внутрішньополітичних галузей публічної політики, яка вимагає євроінтеграційного реформування безумовно відноситься і пенітенціарна система, або система виконання покарань. Забезпечення безумовного дотримання в установах виконання покарань конституційних прав людини і громадянина, відхід від каральних принципів на користь ідеї ресоціалізації та реінтеграції засуджених до системи суспільних зв'язків, загальна гуманізація кримінально-виконавчого механізму, оптимізація адміністративно-управлінського та організаційного забезпечення — ось далеко не повний перелік завдань, які стоять перед пенітенціарною системою України на шляху до європейської інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України передбачає впровадження в практику діяльності кримінально-виконавчих установ міжнародного пенітенціарного досвіду та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими [1]. При цьому надзвичайно актуальним буде аналіз та узагальнення міжнародних стандартів тримання засуджених та передового досвіду європейських країн у цій галузі з точки зору шляхів їх імплементації та запровадження в Україні.

Дослідження різних аспектів зазначеної проблеми стали підставою для визначення і обґрунтування шляхів адміністративно-правового забезпечення реформування національної пенітенціарної системи з точку зору європейських та світових стандартів. С. М. Сидоренко зосереджує увагу на таких аспектах реформування як вивчення і впровадження в практику зарубіжного досвіду, виконання висновків та дотримання рекомендацій ООН і Ради Європи та пошук і залучення інвестиційних надходжень від іноземних донорів в тому числі через реалізацію. спільних проектів [2, с. 135]. В. Г. Хирний, підкреслюючи актуальність прогресивних зарубіжних напрацювань в галузі пенітенціарії відзначає, що їх запровадження має здійснюватися з урахуванням політичної, економічної, культурно-традиційної спрямованості кожної окремої держави. Найважливішими проблемами, вирішення яких має базуватися на зарубіжному досвіді автор вважає ефективність організації та управління місцями позбавлення волі, побутові умови утримання засуджених, поліпшення їх фізичного та морального стану а також соціально-правовий захист персоналу пенітенціарних установ [3]. І. І. Мельничук визначаючи напрямки удосконалення адміністративно-правового та організаційного забезпечення діяльності установ виконання покарань підкреслює, що врахування зарубіжного досвіду буде найбільш оптимальним при вирішенні проблем ієрархізації суб'єктів управління пенітенціарною системою та суб'єктів відповідних правовідносин, що вимагає конкретизації їх правового статусу, оновлення нормативно-правових засад функціонування системи управління органами й установами виконання покарань, вдосконалення кадрового, матеріально-технічного та фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань [4].

Є. Ю. Бараш підкреслює актуальність врахування при запозиченні прогресивного досвіду адміністративно-правового забезпечення діяльності пенітенціарної системи існуючих традицій та конституційно-правових засад нашої держави, а також виключно загальновизнаних у міжнародно-правових актах норм та стандартів пенітенціарної діяльності та обґрунтовує необхідність несення змін до кримінально-виконавчого законодавства [5].

В. І. Ошовський визначає шляхи вдосконалення адміністративних процедур діяльності державної пенітенціарної служби України саме з точки зору врахування зарубіжного досвіду. Спираючись на результати аналізу та узагальнення відповідного досвіду Норвегії, Німеччини, Польщі та Швейцарії автор обґрунтовує необхідність побудови вітчизняної системи виконання покарань, яка має відповідати європейським стандартам дотримання прав засуджених та забезпечення їх соціально-побутових умов, що в цілому має сприяти ефективності процесів ресоціалізації. До пріоритетів євроінтеграційного реформування пенітенціарної системи дослідником віднесені удосконалення системи добору та спеціалізованого навчання персоналу, поліпшення умов відбування покарання, зменшення кількості засуджених або скорочення термінів їх ув'язнення з урахуванням ступеня суспільної небезпеки, запровадження ефективної служб, тощо [6].

В. Човган відносить до ключових напрямків євроінтеграційних засад пенітенціарної реформи, до яких відносить демілітаризацію та перепідпорядкування ДПтС Мін'юсту, відхід від колективної системи тримання та зменшення пенітенціарних установ

і загальної планової наповнюваності. Автор також звертає увагу на важливість запровадження новітніх технологій менеджменту процесу виконання покарань та тримання під вартою, покращення захисту від свавілля під час застосування заохочувальних норм, відхід в організації діяльності установ виконання покарань від господарських пріоритетів та удосконалення залучення ув'язнених до корисної діяльності і покращення управління їх фінансовими операціями. Правозахисник звертає увагу на необхідність удосконалення механізму імплементації міжнародних пенітенціарних стандартів та нормативної бази щодо діяльності підрозділу спецпризначення ДКВС, приведення підстав для застосування сили та спецзасобів у відповідність до міжнародних стандартів а також створення бази для функціонування ювенальної юстиції [7].

Д. В. Ягунов, аналізуючи міжнародний досвід та європейські стандарти управління пенітенціарними системами, підкреслює, що їх запровадження в Україні має сприяти зменшенню кількості засуджених, які перебувають в місцях позбавлення волі, посиленню прозорості та підзвітності пенітенціарної системи, зниженню рецидивної злочинності після виконання покарань, зменшення витрат на утримання в'язничної системи, позбавлення кримінально-виконавчої служби ознак мілітаризованої структури, покращення показників реінтеграції та ресоціалізації засуджених, зменшення кількості масових заворушень а також рівня захворюваності та смертності у місцях позбавлення волі [8].

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз та узагальнення науково-правових досліджень, присвячених проблемам розвитку та формування пенітенціарної системи в умовах глобалізації, опрацювання євроінтеграційних стандартів забезпечення виконання покарань та основних моделей і систем, що функціонують в країнах Європи з проектуванням їх можливостей щодо впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Серед численних міжнародно-правових документів, які тою, чи іншою мірою стосуються пенітенціарної системи підкреслюємо значення Загальної декларація прав людини (1948 р.), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями (1955 р.), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права (1966 р.), Декларації ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1963 р.), Декларації прав дитини (1959 р.), Декларації про права розумово відсталих осіб (1971 р.), Декларації про права інвалідів (1975 р.), Декларації про захист усіх осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1975 р.), Конвенції проти тортур та інших жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.), Кодексу поведінки посадових осіб при підтриманні правопорядку (1979 р.), Принципів медичної етики, які відносяться до працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, по захисту засуджених, або затриманих осіб, від тортур та інших жорстоких, нелюдських видів поводження і покарання (1982 р.), Принципів медичної етики (1982), Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (1985 р.), Зведення принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених в будь-якій формі (1989 р.), Правил ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.), Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку (1990 р.), Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй у відношенні поводження з ув'язненими (2015 р.), тощо.

В той же час найбільш актуальним документом, що містить європейські стандарти виконання покарань є Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила, прийняті Комітетом Міністрів держав-учасниць 11 січня 2006 року на 952-й зустрічі Заступників Міністрів [9].

Правилами визначені основні принципи діяльності пенітенціарної системи, до яких віднесені безумовне дотримання відносно засуджених прав людини, які зберігаються за ними за винятком тих, що були позбавлені чи обмежені відповідним судовим рішенням. При цьому такі обмеження мають бути мінімально необхідними та відповідати головній меті виконання покарання — повернення засуджених до повноцінного суспільного життя, що, в свою чергу, вимагає максимальної наближеності умов перебування в місцях позбавлення волі до загальносуспільних стандартів. Встановлено, що нестача ресурсів не може бути причиною порушення вищезазначеного принципу. Підкреслена важливість забезпечення недискримінаційного підходу а також залучення до вирішення проблем пенітенціарії соціальних служб, громадських організацій та громадянського суспільства в цілому а також незалежного моніторингу та контролю за діяльністю установ виконання покарань. Відзначено значимість для дотримання вищевказаних принципів персоналу пенітенціарних установ, що обумовлює посилену увагу до відбору, підготовки та забезпечення умов роботи таких працівників.

Чітко визначені ознаки контингенту, до якого застосовуються в'язничні правила, а саме — особи, які взяті під варту чи засуджені до позбавлення волі, які мають утримуватися в спеціальних пенітенціарних закладах. Також встановлені особливі умови для певних категорій засуджених (особи у віці до 18 років, ті, що страждають на розумові хвороби, утримуються поза межами пенітенціарної установи).

Детально прописаний порядок процедур, пов'язаний з забезпеченням перебування особи в пенітенціарній установі. До таких процедур віднесені прийом, розподіл та переміщення, забезпечення гігієнічних стандартів, дотримання вимог до одягу та постільних приналежностей, харчування, надання правової допомоги, контакти з зовнішнім світом, особливості внутрішнього режиму та трудової діяльності засуджених, їх фізичних вправ та дозвілля, навчання поваги до свободи думки, совісті та релігії, збереження майна, перевезення та звільнення. Підкреслена значимість надання ґрунтовної та зрозумілої інформації про встановлений порядок зазначених процедур. Особливу увагу приділено специфіці застосування таких процедур до жінок, малолітніх та немовлят, представників етнічних та мовних меншин.

Як в науковому плані з точки зору адміністративістики, так в практичному, спрямованому на забезпечення ефективності функціонування пенітенціарної системи, видається винятково важливою частина V в'язничних правил, присвячена питанням адміністративно-правового забезпечення та персонал-менеджменту. В першу чергу необхідно відмітити положення щодо підпорядкованості пенітенціарних установ органам державної влади за винятком військового відомства, поліції чи кримінального переслідування. Зазначена норма є по суті наріжним каменем, на якому базується система європейських пенітенціарних стандартів.

Управлінське та організаційне забезпечення пенітенціарної служби має бути спрямованим на дотримання прав людини та досягнення чіткої взаємодіями між структурними елементами як окремої установи, так і загалом по системі. Управлінська політика передбачає високі вимоги до кваліфікаційних, організаторські та особистих якостей керівника, його досвіду та професійної підготовки. Підкреслено необхідність для керівників володіння мовою, якою спілкується більшість ув'язнених. Окремо визначені умови діяльності керівників виключно на умовах повної зайнятості та забезпечення постійного контролю за діяльністю установи. Вказано на необхідність розбудови механізму взаємодії в межах установи, елементами якої є ув'язнені, персонал та адміністрація а також зовнішньої взаємодії на рівні пенітенціарної системи і поза нею.

Щодо пенітенціарного персонал-менеджменту заслуговує на увагу обов'язковість чіткого усвідомлення мети пенітенціарної системи високопрофесійними працівниками, обов'язки яких мають розширювати межі звичайних охоронних функцій та враховувати необхідність сприяння процесам реінтеграції ув'язнених до системи суспільних стосунків. Виконання персоналом функціональних обов'язків та їх поводження з засудженими повинні позитивно сприяти на останніх, викликаючи в них повагу. Важливим є визначення роботи персоналу пенітенціарних установ як державної служби.

У правилах приділено увагу відбору та професійній підготовці персоналу. В першу чергу звертає на себе увагу принцип рівних прав кандидатів і працівників та недопущення при відборі дискримінації за будь-якою ознакою. Підкреслена вимога збалансованого представлення у штатному розкладі як чоловіків, так і жінок. В той же час формулювання викладу останнього положення в його трансляції на норми національного законодавства викликає певні застереження. Повністю підтримуючи необхідність забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у доступі до посад державної служби в пенітенціарних установах, вважаємо за недоцільне відображення такого паритету саме у штатному розписі виходячи з наступних міркувань

Як зазначено в юридичній енциклопедії: «Штатний розклад — документ..., який визначає склад працівників даного підприємства, установи, організації із зазначенням їх посад та посадових окладів особливостей оплати. У Штатному розкладі вказуються: найменування посад, чисельність працівників кожної спеціальності й кваліфікації (розряду, класу, категорії, групи) з розподілом штат, одиниць за структур, підрозділами підприємства, установи, організації; структура підприємства, установи, організації за підрозділами, з виділенням апарату управління підприємства, установи, організації» [10, с. 450]. Штатний розпис (розклад) визначається підприємством самостійно відповідно до ст. 64 Господарського кодексу України [11].

В той же час завчасне визначення збалансованого представлення жінок і чоловіків ще на рівні штатного розкладу можливе за рахунок визначення посад, які можуть обійматися особами жіночої чи чоловічої статі, вважаємо недоцільним. Більше того, воно певною мірою вступає в розбіжності з нормами Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», стаття 17 якого прямо забороняє роботодавцям пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, а у випадку відповідного закріплення посад у штатному розкладі він

буде змушений це робити. В той же час специфіка діяльності пенітенціарних установ визначає необхідність зайняття певних посад виключно жінками або чоловіками, однак це обумовлено специфікою роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, що передбачено нормами цього ж Закону [12].

Виходячи з вищевикладеного вважаємо за доцільне зазначене положення у разі його відображенні в нормах національного законодавства формулювати у вигляді принципу забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці, а збалансоване представлення осіб різної статі передбачати не у штатному розкладі, а в списках персоналу установ. Якщо ж говорити про послужний список то можна запропонувати в якості альтернативного способу вирішення проблеми гендерного балансу передбачення у зазначеному документі відсотку жінок і чоловіків, які обіймають посади, які у цьому списку закріплені.

Серед вимог до персоналу пенітенціарної системи відзначені адекватний рівень освіти, професійну (а за необхідністю — спеціалізовану) підготовку, готовність до виконання складної роботи а також особистими якостями (чесність та гуманність). Особливо підкреслюється необхідність високого соціального статусу працівників, який має досягатися передусім за рахунок належної оплати їх праці, яка має відображати відповідальний характер роботи в правоохоронному відомстві.

Визначена необхідність обов'язкового проходження персоналом до початку виконання посадових обов'язків відповідного курсу підготовки а також складання теоретичного і практичного іспитів. Підтримання і підвищення рівня знань і професійних навичок персоналу повинні організовуватися на курсах підготовки та підвищення кваліфікації протягом усього періоду служби. Підкреслена актуальність включення до змісту підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників пенітенціарної служби положень міжнародних та регіональних документів і норм в сфері прав людини, в першу чергу Європейської конвенції з прав людини та Європейської конвенції з попередження катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також вивчення застосування Європейських пенітенціарних правил.

Також Правилами передбачена необхідність регулярного інспектування пенітенціарних установ урядовими установами та здійснення незалежного моніторингу незалежними органами.

Окрему увагу приділено питанням регламентації внутрішнього розпорядку та режиму. Визначено, що метою режиму для засуджених є формування їх відповідального способу життя, який виключав би в подальшому скоєння злочинів. Абсолютно обґрунтованою видається детальність з якою прописані заходи безпеки, в тому числі суворого режиму. Охарактеризовані процедури, пов'язані з забезпеченням дисципліни, огляду і контролю, порядку накладання стягнень та розслідування злочинних діянь, вчинених засудженими. Визначені умови, підстави, способи та межі застосування сили, в тому числі засобів стримування та зброї.

Звертаємо увагу на передбачену європейськими в'язничними правилами можливість функціонування приватних пенітенціарних установ, обов'язковою умовою для яких є дотримання загальновизначених правил та стандартів.

Особливо підкреслена значимість досліджень, які повинні постійно здійснюватися з метою удосконалення адміністративно-організаційного забезпечення функціонування пенітенціарної системи та регулярного оновлення європейських в'язничних правил [9].

Зазначені правила є доволі чітким орієнтиром, на який переважною мірою орієнтуються країни Європейської співдружності. В той же час як на європейському рівні, так і в світовому масштабі національні системи виконання покарань в тому числі і з точки зору їх адміністративно-організаційних засад подекуди мають певну специфіку.

Обґрунтовуючи зазначену тезу доцільно послатися на результати досліджень Н. П. Ковальова, який констатував наявність різних інституційних моделей пенітенціарних систем, диференціюючи їх за ознаками організаційно-управлінської структури та підпорядкованості [13]. В першу чергу це поширена донедавна модель повної підпорядкованості міністерству внутрішніх справ або аналогічній структурі. Зазначена модель суперечить європейським стандартам і протягом останніх років помітно втрачає свої позиції. Однак і зараз подібна адміністративно-управлінська пенітенціарна система діє в одній європейській країні (Іспанія), багатьох африканських та латиноамериканських і практично у всіх державах Близького Сходу.

До другої моделі дослідник відносить повне підпорядкування системи виконання покарань міністерству юстиції. Саме ця модель за даними Д. В. Ягунова притаманна більшості європейських та інших країн, таких як Австрія, Азербайджан, Албанія, Англія та Уельс, Бельгія, Болгарія, Вірменія, Греція, Данія, Естонія, Італія, Ісландія, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Молдова, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Республіка Ірландія, Росія, Румунія, Сербія, Сербська Республіка Боснії та

Герцеговини, Словенія, Словаччина, Туреччина, Угорщина, Україна, Федерація Боснії та Герцеговини, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція, тощо [8]. Подібне підпорядкування практикується і в окремих країнах Північної та Латинської Америки і Азії та багатьох африканських державах.

Третя модель, яка практикується в Андоррі, Кіпрі, Косово, Монако, Мальті, Норвегії та Швейцарії передбачає управління системою виконання покарань об'єднаним міністерством юстиції та внутрішніх справ. У переважній більшості випадків подібне об'єднання обґрунтоване мало чисельністю країн, однак Норвегія виходить за межі зазначеної тенденції. Створене там доволі потужне Міністерство юстиції та надзвичайних ситуацій окрім пенітенціарного напрямку (служба тюрем і пробації) координує питання судоустрою, служби кримінального правосуддя, поліції та органів прокуратури, служби порятунку, безпеки громади, органів імміграції та координації норвезької політики в полярних районах [14].

Четверта модель — незалежна. Система виконання покарань функціонує самостійно і підпорядкована державному органу, який має статус центрального органу виконавчої влади. Незважаючи на те, що подібна управлінська схема не набула поширення, вона має певні перспективи.

Показовою в цьому плані є ґенеза пенітенціарної системи Грузії, яка до 2001 року функціонувала в складі Міністерства внутрішніх справ, після чого була переданою до Міністерства юстиції. Однак у 2009 році в першу чергу внаслідок приєднання до Міністерства юстиції Генеральної прокуратури було прийнято рішення про створення окремого незалежного відомства, діяльність якого буде організована і спрямована відповідно до європейських стандартів. У зв'язку з цим було створено Міністерство з питань виправлення та правової допомоги Грузії. До основних завдань цього Міністерства були віднесені формування та реалізацію державної політики у сфері виправлень та пробації, організація виконання покарань відповідно до законодавства Грузії, організаційно-управлінське забезпечення функціонування пенітенціарних установ, профілактика злочинності, ре соціалізація засуджених, виконання пробаційних дій та підвищення кваліфікації персоналу [15]. Однак 14 липня 2018 року зазначене Міністерство в рамках структурних реформ було об'єднане з Міністерством юстиції шляхом створення Міністерства юстиції та виправлень [16].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, система виконання покарань в Україні є важливою внутрішньополітичною галуззю публічної політики, яка потребує євроінтеграційного реформування. При цьому надзвичайно актуальним буде вивчення, узагальнення та запровадження прогресивного пенітенціарного досвіду, напрацьованого країнами Європи та світу а також дотримання євроінтеграційних стандартів, які містяться в ряді міжнародних документів нормативно-правового характеру, серед яких в першу чергу відзначаємо Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила.

Література

1. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654–2017-%D1%80 (дата звернення 12.01.2020).

2. Сидоренко С. М. Зарубіжний досвід виконання правоохоронних функцій пенітенціарними установами та можливості його використання в Україні. Вісник ХНУВС. 2013. № 3 (62), С. 1430–138.

3. Хирний В. Г. Організація та засади управління пенітенціарною системою України. Дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2012. 192 с.

4. Мельничук І. І. Удосконалення системи виконання покарань в Україні на основі міжнародного досвіду. Молодий вчений. № 5 (57). 2018. С. 255–259.

5. Бараш Є. Ю. Адміністративно-правові засади управління державною кримінально-виконавчою службою України. Дис. ... докт. юрид. наук. Харків. 2012. 445 с.

6. Ошовський В. І. Шляхи вдосконалення адміністративних процедур діяльності державної пенітенціарної служби України крізь призму зарубіжного досвіду. Наше право. № 5. 2015. С. 36–42.

7. Човган В. О. Ключові напрями пенітенціарної реформи як складові національного Плану дій у сфері прав людини. Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. 22.01.2016. URL: http://khpg.org/index.php?id=1453461065 (дата звернення 16.01.2020).

8. Ягунов Д. В Моделі державного управління пенітенціарними системами: міжнародний досвід та європейські стандарти. Ринкова економіка: Сучасна теорія і практика управління. Том 11. Випуск 25, ч. 2: збірник наукових праць. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. 2009. С. 132–138.

9. Європейські пенітенціарні правила. Рекомендація № R (2006) Комітету Міністрів держав-учасниць. Прийнято Комітетом Міністрів 11 січня 2006 року на 952-й зустрічі Заступників Міністрів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення 12.01.2020).

10. Юридична енциклопедія: в 6 т. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ, 2004, т 6. 765 с.

11. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV зі змінами та доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (дата звернення 12.01.2020).

12. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV № 436-IV зі змінами та доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15 (дата звернення 12.01.2020).

13. Ковальов Н. П. Пенитенциарные системы: сравнительный анализ организационно-правовых форм. Аналитическая записка. LPRZ. Центр исследований правовой политики. Казахстан. Алматы. 2008. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30386356#pos=3;-163 (дата звернення 15.01.2020).

14. Justis- og beredskapsdepartementet. Official site. URL: https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/org/id487/ (дата звернення 15.01.2020).

15. Ministry of Corrections of Georgia. Official site. URL: http://www.moc.gov.ge/ (дата звернення 15.01.2020).

16. Парламент підтвердив новий кабінет Бахтадзе. Громадянська Грузія. 15 липня 2018 року. URL: https://civil.ge/archives/246395 (дата звернення 15.01.2020).

References

1. Koncepcija reformuvannja (rozvytku) penitenciarnoji systemy Ukrajiny. Skhvalena rozporjadzhennjam Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 13 veresnja 2017 r. # 654-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654–2017-%D1%80 (data zvernennja 12.01.2020).

2. Sydorenko S. M. Zarubizhnyj dosvid vykonannja pravookhoronnykh funkcij penitenciarnymy ustanovamy ta mozhlyvosti jogho vykorystannja v Ukrajini. Visnyk KhNUVS. 2013. # 3 (62). S. 1430–138.

3. Khyrnyj V. Gh. Orghanizacija ta zasady upravlinnja penitenciarnoju systemoju Ukrajiny. Dys. ... kand. juryd. nauk. Dnipropetrovsjk, 2012. 192 s.

4. Meljnychuk I. I. Udoskonalennja systemy vykonannja pokaranj v Ukrajini na osnovi mizhnarodnogho dosvidu. Molodyj vchenyj. # 5 (57). 2018. S. 255–259.

5. Barash Je. Ju. Administratyvno-pravovi zasady upravlinnja derzhavnoju kryminaljno-vykonavchoju sluzhboju Ukrajiny. Dys. ... dokt. juryd. nauk. Kharkiv. 2012. 445 s.

6. Oshovsjkyj V. I. Shljakhy vdoskonalennja administratyvnykh procedur dijaljnosti derzhavnoji penitenciarnoji sluzhby Ukrajiny krizj pryzmu zarubizhnogho dosvidu. Nashe pravo. # 5 2015 S. 36–42.

7. Chovghan V. O. Kljuchovi naprjamy penitenciarnoji reformy jak skladovi nacionaljnogho Planu dij u sferi prav ljudyny. Prava Ljudyny v Ukrajini. Informacijnyj portal Kharkivsjkoji pravozakhysnoji ghrupy. 22.01.2016. URL: http://khpg.org/index.php?id=1453461065 (data zvernennja 16.01.2020).

8. Jaghunov D. V Modeli derzhavnogho upravlinnja penitenciarnymy systemamy: mizhnarodnyj dosvid ta jevropejsjki standarty. Rynkova ekonomika: Suchasna teorija i praktyka upravlinnja. Tom 11. Vypusk 25, ch.2: zbirnyk naukovykh pracj. Odesjkyj nacionaljnyj universytet imeni I. I. Mechnykova. 2009. S.132–138.

9. Jevropejsjki penitenciarni pravyla. Rekomendacija # R (2006) Komitetu Ministriv derzhav-uchasnycj. Pryjnjato Komitetom Ministriv 11 sichnja 2006 roku na 952-j zustrichi Zastupnykiv Ministriv. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (data zvernennja 12.01.2020).

10. Jurydychna encyklopedija: v 6 t. Ju. S. Shemshuchenko (gholova redkol.) ta in. Kyjiv, 2004, t 6. 765 s.

11. Ghospodarsjkyj kodeks Ukrajiny vid 16 sichnja 2003 roku # 436-IV zi zminamy ta dopovnennjamy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (data zvernennja 12.01.2020).

12. Pro zabezpechennja rivnykh prav ta mozhlyvostej zhinok i cholovikiv. Zakon Ukrajiny vid 8 veresnja 2005 roku # 2866-IV # 436-IV zi zminamy ta dopovnennjamy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15 (data zvernennja 12.01.2020).

13. Kovaljov N. P. Penytencyarnыe systemы: sravnyteljnыj analyz orghanyzacyonno-pravovыkh form. Analytycheskaja zapyska. LPRZ. Centr yssledovanyj pravovoj polytyky. Kazakhstan. Almatы. 2008. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30386356#pos=3;-163 (data zvernennja 15.01.2020).

14. Justis- og beredskapsdepartementet. Official site. URL: https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/org/id487/ (дата звернення 15.01.2020).

15. Ministry of Corrections of Georgia. Official site. URL: http://www.moc.gov.ge/ (дата звернення 15.01.2020).

16. Parlament pidtverdyv novyj kabinet Bakhtadze. Ghromadjansjka Ghruzija. 15 lypnja 2018 roku. URL: https://civil.ge/archives/246395 (data zvernennja 15.01.2020).

УДК 347.73:631 (477)

Мушенок Віктор Васильович
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових дисциплін
Київський національний торговельно-економічний університет
Мушенок Виктор Васильевич
доктор юридических наук, доцент,
професор кафедры общеправовых дисциплин
Киевский национальный торгово-экономический университет
Mushenok Viktor
Doctor of Science of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of General Law Disciplines
Kyiv National University of Trade and Economics

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-2-5630

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ВІДНОВЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОФІЛЬНОГО АГРАРНОГО МІНІСТЕРСТВА

О НЕОБХОДИМОСТИ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРОФИЛЬНОГО АГРАРНОГО МИНИСТЕРСТВА

ON THE NEED TO RESTORE THE OPERATION OF THE PROFILE AGRICULTURE MINISTRY

Анотація. *У статті здійснено аналіз адміністративно-правових засад розвитку аграрного сектору економіки нашої держави та встановлено, що ключову роль у вирішенні проблеми прискорення його розвитку відіграє рівень компетентності, професійності та повноти органів державного управління. Адміністративно-правова складова державного управління повинна формуватися лише у контексті забезпечення ефективного регулювання комплексу економічно, технологічно і організаційно взаємозв'язаних сільськогосподарських напрямів діяльності, які утворюють збалансовану та структурно завершену систему. Встановлено необґрунтованою ліквідація Кабінетом Міністрів України, як самостійного органу, головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечував формування та реалізую державної аграрної політики, шляхом його приєднання до Мінекономіки як більш функціонального центрального органу державної виконавчої влади. Дана дія КМ України у контексті оптимізації системи центральних органів виконавчої влади сприймається автором неоднозначно та, на підставі аналізу вітчизняних нормативно-правових актів, позицій науковців та зарубіжного передового досвіду державного управління та підтримки аграрного сектору, обґрунтовується необхідність законодавчого забезпечення відновлення роботи профільного аграрного міністерства як самостійного центрального органу виконавчої влади та першочерговим завданням його управлінської діяльності визначити напрями: продовольча безпека, безпечність та якість харчової продукції, підтримка фермерських та особистих селянських господарств, сільськогосподарська кооперація, інноваційна та технічна політика тощо. Перспективою досліджень даної проблематики визначено подальше адміністративно-правове удосконалення, завдань, функцій та повноважень самостійного центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в аграрному секторі економіки України.*

Ключові слова: *аграрний сектор, державна політика, сільськогосподарський товаровиробник, нормативно-правовий акт, правові засади, сільське господарство, доцільність оптимізації, центральний орган виконавчої влади.*

Аннотация. *В статье осуществлен анализ административно-правовых основ развития аграрного сектора экономики нашего государства и установлено, что ключевую роль в решении проблемы ускорения его развития играет уровень компетентности, профессионализма и полноты органов государственного управления. Административно-правовая*

составляющая государственного управления должна формироваться только в контексте обеспечения эффективного регулирования комплекса экономически, технологически и организационно взаимосвязанных сельскохозяйственных направлений деятельности, которые образуют сбалансированную и структурно завершенную систему. Установлено необоснованной ликвидация Кабинетом Министров Украины, как самостоятельного органа, главного органа в системе центральных органов исполнительной власти, обеспечивающий формирование и реализует государственной аграрной политики, путем его присоединения к Минэкономики как более функционального центрального органа исполнительной власти. Данное действие КМ Украины в контексте оптимизации системы центральных органов исполнительной власти воспринимается автором неоднозначно и, на основании анализа отечественных нормативно-правовых актов, позиций ученых и зарубежного передового опыта государственного управления и поддержки аграрного сектора, обосновывается необходимость законодательного обеспечения восстановления работы профильного аграрного министерства в качестве самостоятельного центрального органа исполнительной власти и первоочередной задачей его управленческой деятельности определить направления: продовольственная безопасность, безопасность и качество пищевой продукции, поддержка фермерских и личных крестьянских хозяйств, сельскохозяйственная кооперация, инновационная и техническая политика и тому подобное. Перспективой исследований данной проблематики определено дальнейшее административно-правовое усовершенствования, задач, функций и полномочий самостоятельного центрального органа исполнительной власти, обеспечивающим реализацию государственной политики в аграрном секторе экономики Украины.

Ключевые слова: *аграрный сектор, государственная политика, сельскохозяйственный товаропроизводитель, нормативно-правовой акт, правовые основы, сельское хозяйство, целесообразность оптимизации, центральный орган исполнительной власти.*

Summary. *The article analyzes the administrative and legal foundations of the development of the agrarian sector of the economy of our country and found that the level of competence, professionalism and completeness of public administration plays a key role in solving the problem of accelerating its development. The administrative and legal component of public administration should be formed only in the context of ensuring effective regulation of a complex of economically, technologically and organizationally interrelated agricultural activities that form a balanced and structurally complete system. Unjustified liquidation of the Cabinet of Ministers of Ukraine as an independent body, the main body in the system of central bodies of executive power, which ensured the formation and implementation of the state agrarian policy, by its joining the Ministry of Economy as a more functional central body of state executive power, was established. This action of the CM of Ukraine in the context of optimization of the system of central executive authorities is perceived by the author ambiguously and, on the basis of analysis of national regulatory acts, positions of scientists and foreign best practices of public administration and support of the agrarian sector, the necessity of legislative support of the agrarian ministry is substantiated. the central body of executive power and the primary task of its management activity to determine the directions: food security, food safety and quality, support for farms and private farms, agricultural cooperation, innovation and technical policies, etc. The prospect of research on this issue determines further administrative and legal improvement, tasks, functions and powers of an independent central body of executive power, which ensures the implementation of state policy in the agricultural sector of Ukraine's economy.*

Key words: *agrarian sector, state policy, agricultural commodity producer, normative legal act, legal basis, agriculture, expediency of optimization, central executive authority.*

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки України (надалі — аграрний сектор) є одним із найважливіших секторів господарського комплексу України, оскільки відіграє важливу роль у забезпеченні: відносної стабільності економіки країни, життєвого рівня населення, вирішення соціально-економічних проблем, стабільності сільських територій, позитивного балансу зовнішньоекономічних торговельних відносин. Проблема прискореного розвитку аграрного сектору у частині збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, тобто стабільного нарощування рослинницької та, особливо, тваринницької продукції набирає винятково важливого значення.

Ключову роль у вирішенні даної проблеми відіграє рівень компетентності та професійності державного управління аграрним сектором. Адміністративно-правова складова державного управління повинна формуватися лише у контексті забезпечення ефективного регулювання комплексу економічно, технологічно і організаційно взаємозв'язаних сільськогосподарських напрямів діяльності, які утворюють збалансовану та структурно завершену систему. Однак, Кабінет Міністрів України (надалі — КМ України) ліквідував, як самостійний, головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечував формування та реалізую державної аграрної політики шляхом його приєднання до більш

функціонального центрального органу державної виконавчої влади. Даний дія КМ України у контексті оптимізації системи центральних органів виконавчої влади сприймається неоднозначно та спонукає до об'єктивної дискусії представників науки, громадськості та самих суб'єктів аграрного сектору.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз стану наукового дослідження означеної проблематики дає підстави зазначити наступне. Проблематиці забезпечення стабільності державного управління та адміністративно-правового регулювання відносин в аграрному секторі присвячені праці багатьох вітчизняних науковців-правників таких як Г. І. Іванова [1], В. І. Курило [2; 3], В. В. Мушенок [4], А. О. Пахомова [5], М. М. Чабаненко [6], та багато інших. Однак, наразі переважна більшість науковців не визначилися у питанні доцільності зазначеної вище оптимізації. Свою позицію щодо недоцільності оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, у частині приєднання профільного аграрного міністерства до іншого міністерства, висловили, переважно на сторінках електронних ресурсів, представник правової науки А. М. Мірошиченко [7], державний діяч О. В. Трофімцева [8], громадська активістка О. В. Сидоренко [9] та незначна кількість інших небайдужих до стану та перспектив розвитку аграрного сектору наших співвітчизників.

Формування цілей статті. Виходячи з розуміння загальної проблеми статті, спираючись на напрацьований вітчизняними науковцями передовий досвід у галузі адміністративного права та спираючись на твердження про те, що «основними атрибутами науки є системне доведення, раціональне обґрунтування, логічна дедукція як форма теоретичного розгортання знань, оперування ідеалізаціями» [10, с. 41], метою даної статті є спроба довести виняткову значущість компетентних суб'єктів адміністративно-правової реалізації державної політики в аграрному секторі для забезпечення розвитку цього сектору у сучасних умовах та обґрунтувати авторську позицію щодо недоцільності оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, у частині реформування головного органу сприяння аграрному сектору.

Викладення основного матеріалу. В Україні наразі кожен сегмент аграрного сектору є сукупністю суб'єктів, що виробляють певні види продукції чи надають послуги, які задовольняють потреби населення у продуктах харчування, а галузі промисловості — в сировині. Протягом останніх років вітчизняне сільськогосподарське виробництво зазнало безсистемних деформацій: 1) перехід від планової до ринкової економіки; 2) реформування сільськогосподарських структур; 3) диспаритет цін на промислові засоби виробництва і аграрну продукцію; 4) порушення системи матеріально-технічного, агрохімічного та інших видів обслуговування господарств тощо. Усе це призвело до зниження продуктивності і економічної ефективності виробничої діяльності суб'єктів аграрного сектору у першому десятилітті становлення української державності та у подальшому спонукало державу до формування та затвердження основних засад державної аграрної політики та забезпечення роботи, як самостійного органу, головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, що реалізує таку політику.

Багаторічний практичний досвід роботи автора даної статті в державних контролюючих органах, державних та недержавних сільськогосподарських виробничих та переробних підприємствах, а також їх об'єднаннях, сформував, у переважній більшості випадків, сегмент наукового простору досліджень у царині удосконалення наявних та розробки нових фінансово- та адміністративно-правових засад та підходів до формування державної політики в агарному секторі. Нами визначено у 2017 році, що «державна політика в аграрному секторі є комплексом вироблення та узгодження основними політичними суб'єктами суспільства системи цілей та забезпечення їх досягнення органами державної законодавчої і виконавчої влади...» [4, с. 65]. Не відмовляючись від авторської дефініції, наразі спробуємо викласти авторську позицію щодо певної необґрунтованості таких засобів для досягнення «цілей політичних суб'єктів» як ліквідація Міністерства аграрної політики та продовольства України (надалі — Мінагрополітики) [11]. Плануємо досягнути визначених автором цілей дослідження шляхом здійснення адміністративно-правового аналізу різних елементів системи державної політики в аграрному секторі.

У першу чергу, на нашу думку, доцільно звернути увагу на аргументацію надання нами переваги використання дефініції «державна політика в аграрному секторі» у порівнянні з дефініцією «державна аграрна політика», яка визначається зокрема, у Енциклопедії сучасної України, як «стратегічно зорієнтовані і здійснювані політично-правові, соціально-економічні, організаційно-управлінські заходи щодо сільського господарства та інших типів аграрних і земельних відносин» [12].

Аргументуючи авторську позицію, зазначимо, що норма Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 № 2982-IV визначає «основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів,

спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки», а також «розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій» [13]. Тобто, у даному законі державна аграрна політика розуміється як широкий комплекс здійснюваних державою заходів на певних (сільських) територіях, спрямованих на: 1) забезпечення сталого розвитку аграрного сектору (сільське та рибне господарство, харчова промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів; 2) аграрну науку і освіту 3) соціальну сферу села тощо. Тобто, у даному дослідженні нами аналізується перша компонента проблематики реалізації державної аграрної політики –розвиток аграрного сектору.

Крім того, відомий вітчизняний науковець у галузі адміністративного, фінансового, аграрного, земельного, природоресурсного права В. І. Курило детально дослідив значення дефініції «аграрний сектор економіки України» та зазначив, що з 1993 р. в нормативних документах словосполучення «аграрний сектор» зустрічається досить часто та майже не згадується дефініція «агропромисловий комплекс». На думку науковця, аграрний сектор у «чистому вигляді» як виробнича галузь, не включає в себе соціальну інфраструктуру, проте між ними існують спільні визначальні ознаки, якими насамперед є спільність соціально-трудових інтересів, оскільки сільське населення зацікавлене у розвитку і сільськогосподарського виробництва, і соціальної інфраструктури сільської місцевості [3, с. 91].

Отже спираючись на позицію В. І. Курила підсумуємо, що аграрний сектор охоплює усіх суб'єктів господарської діяльності України, незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які виробляють сільськогосподарську продукцію і продукти її первинної переробки, та пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації, «що здійснюють розробку та реалізацію державної аграрної політики» [2, с. 121].

Розробка та реалізація державної політики є адміністративно-правовим повноваженням центральних органів державної виконавчої влади. Міністерство аграрної політики та продовольства України (надалі — Мінагрополітики) довгий час визначалося головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику, а також політику у сферах: 1) сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави; 3) рибного господарства та рибної промисловості; 4) лісового та мисливського господарства; 5) безпечності та окремих показників якості харчових продуктів; 6) земельних відносин, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності тощо [11].

З метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади КМ України прийняв постанову «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» від 02 вересня 2019 р. № 829 про реорганізацію та перейменування Міністерства економічного розвитку і торгівлі на Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Реорганізувати: Міністерство аграрної політики та продовольства шляхом приєднання до Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства (надалі — Мінекономіки) [14].

Тобто, Мінекономіки визначено головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує усі повноваження, які були визначенні у власному положенні [15] та положенні Мінагрополітики.

Використовуючи власні напрацювання, позиції вітчизняних науковців та спираючись на положення статті 3 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 24 липня 2004 року № 1877-IV де зазначимо, що «необхідним є перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави» [13], спробуємо за допомогою аналізу теоретико-правових дефіній та практичного досвіду державотворення довести неефективність дій КМ України щодо ліквідації як Мінагрополітики самостійного центрального органу влади.

Отже, метою реалізації державної політики в аграрному секторі є виведення сільського господарства на рівень розвинених аграрних країн світу, зокрема, відродивши та поглибивши «набутий українським селянством досвід господарювання на землі, його найкращі хліборобські здобутки й традиції, закласти основи входження України в світовий продовольчий ринок як однієї з провідних аграрних держав» [12]. Така політика, на нашу думку, є одним із основних чинників сучасного державотворення України. Держава повинна сформувати нормативно-правову базу, яка б, враховуючи вітчизняний досвід аграрних відносин та позитивні здобутки світової практики, гарантувала б надійну правову захищеність суб'єктів аграрного сектору, зокрема, у частині утвердження права власності селян на землю після скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель.

Тобто, теоретична модель результату реалізації державної політики в аграрному секторі повинно містити: 1) вирішення макроекономічних проблем

сектору; 2) структурну перебудову технічного та технологічного рівня сільськогосподарського виробництва; 3) значне посилення методів державного управління аграрним сектором.

Здійснивши аналіз ситуації щодо оптимізації центральних органів виконавчої влади, приходимо до окремих можливих позитивних наслідків щодо її здійснення, які, на нашу думку, полягають у наступному. Позитивним наслідком оптимізації може стати уникнення дублювання у здійсненні управлінсько-адміністративних функцій різних державних органів та забезпечення більш комплексного підходу до управління, а також оптимізація апарату та ліквідація застарілих структур та їх функціональних повноважень. Аналіз структури Мінагрополітики давав підстави зазначати, що більшість його підрозділів створені для забезпечення функціонування даного Міністерства, а не для профільного адміністрування та підтримки аграрного сектору.

Однак, нами вбачається значно більша кількість негативних конкретних наслідків, які разом полягають у тому, що зміна управлінської структури без ретельної підготовки реорганізації міністерств неминуче призведе до дестабілізації та тимчасового зниження ефективності процесу державного регулювання відносин в аграрному секторі.

Крім того, КМ України не виклав жодної позиції щодо результативності наслідків реорганізації державного управління аграрним сектором шляхом ліквідації Мінагрополітики та передачі його повноважень Мінекономіки. Виглядає лише декларацією намірів та жодним чином не пояснює засобів досягнення результатів запланованих результатів після здійснення укрупнення міністерств позиція керівника Мінекономіки про те, що таке рішення прийняте у зв'язку із «необхідністю пришвидшити ключові реформи, такі як приватизація державних підприємств, запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, детінізацію аграрних ринків та земельних відносин, лібералізацію трудових відносин, розширення міжнародних ринків, модернізацію підходів до наукових досліджень та запровадження інновацій в аграрному секторі» [16].

Як нами зазначалося раніше, «забезпечення сталого розвитку аграрного сектору вимагає перегляду правових засад фінансово-економічних відносин та формування системних напрямів державної аграрної політики в Україні» [17, с. 99]. Однак, необґрунтоване та спонтанне руйнування усталених адміністративних відносин, яке демонструє сучасна влада, може призвести до зламу відпрацьованих роками механізмів взаємодії між суб'єктами аграрного сектору та зовнішнім суспільно-економічним середовищем, що певний час може негативно позначатись на конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках. Також викликає занепокоєння можливість концентрації співпраці Мінекономіки виключно з великими сільськогосподарськими товаровиробниками (холдинговими компаніями). На нашу думку, негативним наслідком може стати також зосередження виключно у місцевих органів виконавчої влади механізмів управління та підтримки малих та середніх суб'єктів аграрного сектору, які, маючи наразі об'єктивні причини управлінського та фінансового характеру, будуть здійснювати такі повноваження за залишковим принципом.

Висновки. Забезпечення сталого розвитку аграрного сектору вимагає перегляду адміністративно-правових засад «формування системних напрямів державної аграрної політики в Україні» [10]. Органи державної виконавчої влади повинні сприяти подальшому зміцненню позицій аграрного сектору, який є потужним та постійно демонструє зростання. Адже на світових продовольчих ринках існує дуже високий рівень конкуренції, і тому для просування української продукції на ці ринки повинно здійснюватися спільними діями усіх суб'єктів аграрного сектору, тобто як товаровиробниками так і профільним міністерством. Спираючись на існуючі наукові позиції та зарубіжний досвід реалізації державної політики в аграрному секторі, зокрема, наявність «Міністерства у справах сільського життя в Естонії, Міністерство сільського економічного розвитку у Канаді» [9], слід зазначити, що ліквідація Мінагрополітики є вкрай помилковим рішенням. Необхідним є законодавче забезпечення відновлення роботи профільного аграрного міністерства як самостійного центрального органу виконавчої влади та першочерговим завданням його управлінської діяльності визначити напрями: продовольча безпека, безпечність та якість харчової продукції, підтримка фермерських та особистих селянських господарств, сільськогосподарська кооперація, інноваційна та технічна політика тощо.

Перспективою подальших наукових досліджень у царині обраної проблематики є подальше адміністративно-правове удосконалення, завдань, функцій та повноважень самостійного центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в аграрному секторі економіки України.

Література

1. Іванова Г. І. Щодо адміністративно-правової характеристики суб'єктів агропромислового комплексу України // Адміністративне право і процес. 2018. № 11. С. 86–91.

2. Курило В. І. Адміністративні правочини у сільському господарстві України: сучасна парадигма: монографія; за заг. ред. В. К. Шкарупи. К.: Магістр-XXI сторіччя, 2007. 212 с.

3. Курило В. І. Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій // Економіка АПК. 2014. № 2. С. 87–92.

4. Мушенок В. В. Фінансово-правові засади державної аграрної політики України: монографія; за заг. ред. д. ю. н., професора, заслуженого юриста України В. І. Курила. Ніжин: Вид. НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 371 с.

5. Пахомова А. О. Окремі особливості аграрно-правової науки як об'єкта адміністративно-правового регулювання // Науковий вісник приватного та публічного права. 2017. Вип. 4. С. 185–190.

6. Чабаненко М.М Адміністративно-правові засади регулювання аграрних правовідносин в Україні // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 2. Т. 2. С. 84–88.

7. Мірошниченко А. М. Про ліквідацію Міністерства аграрної політики та продовольства України — думка експерта // Аграрне інформаційне агентство Agravery. URL: https://eucon.ua/anatolij-miroshny-chenko-pro-likvidatsiyu-ministerstva-agrarnoyi-polity-ky-ta-prodovol-stva-ukrayiny-dumka-eksperta/

8. Трофімцева О. В. Я впевнена, що міністерство повернеться. Через 1,5–2 роки точно. URL: MilkUA. Info. http://milkua.info/uk/post/olga-trofimceva-a-vpevnena-so-ministerstvo-povernetsa-cerez-15-2-roki-tocno1

9. Сидоренко О. В. Шок для галузі: чим загрожує ліквідація новою владою Міністерства агрополітики // Україна молода. 2019. № 098. URL: https://www.umoloda.kiev.ua/number/3502/159/136896/

10. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень: підручник. Харків: Право, 2019. 368 с. URL: https://www.umoloda.kiev.ua/number/3502/159/136896/

11. Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України від 25 листопада 2015 р. № 1119. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119–2015-%D0%BF

12. Енциклопедії сучасної України. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.hp?id=42561

13. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18 жовтня 2005. № 2982-IV // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 1. Ст. 17.

14. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 р. № 829. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829–2019-%D0%BF

15. Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: Затверджено постановою Кабінету Міністрів Українивід 20 серпня 2014 р. № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів Українивід 11 вересня 2019 р. № 838. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838–2019-%D0%BF

16. Тимофій Мілованов. Про мету та перспективи об'єднання двох міністерств // Єдиний веб-портал органів державної виконавчої влади України 30 серпня 2019 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/timofij-milovanov-rozpoviv-pro-metu-ta-perspektivi-obyednannya-dvoh-ministerst.

17. Мушенок В. В. Порівняльно-правовий аналіз методів державної підтримки сільського господарства // Підприємництво, господарство і право. 2018. № 1. С. 99–102.

18. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 липня 2004. № 1877-IV // Відомості Верховної Ради. 2004. № 48. Ст. 229.

References

1. Ivanova H. I. Shchodo administratyvno-pravovoyi kharakterystyky sub"yektiv ahropromyslovoho kompleksu Ukrayiny // Administratyvne pravo i protses. 2018. № 11. S. 86–91.

2. Kurylo V. I. Administratyvni pravochyny u sil's'komu hospodarstvi Ukrayiny: suchasna paradyhma: monohrafiya; za zah. red. V. K. Shkarupy. K.: Mahistr-KHKHI storichchya, 2007. 212 s.

3. Kurylo V. I. Pro zmist ta spivvidnoshennya deyakykh ahrarnykh definitsiy // Ekonomika APK. 2014. № 2. S.87–92.

4. Mushenok V. V. Finansovo-pravovi zasady derzhavnoyi ahrarnoyi polityky Ukrayiny: monohrafiya; za zah. red. d.yu.n., profesora, zasluzhenoho yurysta Ukrayiny V. I. Kuryla. Nizhyn: Vyd. NDU im. M. Hoholya, 2017. 371 s.

5. Pakhomova A. O. Okremi osoblyvosti ahrarno-pravovoyi nauky yak ob"yekta administratyvno-pravovoho rehulyuvannya // Naukovyy visnyk pryvatnoho ta publichnoho prava. 2017. Vyp. 4. S. 185–190.

6. Chabanenko M.M Administratyvno-pravovi zasady rehulyuvannya ahrarnykh pravovidnosyn v Ukrayini // Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi. 2017. № 2. T. 2. S. 84–88.

7. Miroshnychenko A. M. Pro likvidatsiyu Ministerstva ahrarnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrayiny — dumka eksperta. Ahrarne informatsiyne ahent·stvo Agravery. URL: https://eucon.ua/anatolij-miroshny-chenko-pro-likvidatsiyu-ministerstva-agrarnoyi-polity-ky-ta-prodovol-stva-ukrayiny-dumka-eksperta/

8. Trofimtseva O. V. YA vpevnena, shcho ministerstvo povernet'sya. Cherez 1,5–2 roky tochno. URL: MilkUA. Info. http://milkua.info/uk/post/olga-trofimceva-a-vpevnena-so-ministerstvo-povernetsa-cerez-15–2-roki-tocno1

9. Sydorenko O. V. Shok dlya haluzi: chym zahrozhuye likvidatsiya novoyu vladoyu Ministerstva ahropolityky // Ukrayina moloda. 2019. № 098. URL: https://www.umoloda.kiev.ua/number/3502/159/136896/

10. Danyl'yan O.H., Dz'oban' O. P. Metodolohiya naukovykh doslidzhen': pidruchnyk. Kharkiv: Pravo, 2019. 368 s. URL: https://www.umoloda.kiev.ua/number/3502/159/136896/

11. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Ministerstvo ahrarnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrayiny vid 25 lystopada 2015 r. № 1119. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119–2015-%D0%BF

12. Entsyklopediyi suchasnoyi Ukrayiny. Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrayiny. URL: http://esu.com.ua/search_articles.hp?id=42561

13. Pro osnovni zasady derzhavnoyi ahrarnoyi polityky na period do 2015 roku: Zakon Ukrayiny vid 18 zhovtnya 2005. № 2982-IV // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2006. № 1. St. 17.

14. Deyaki pytannya optymizatsiyi systemy tsentral'nykh orhaniv vykonavchoyi vlady: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 2 veresnya 2019 r. № 829. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829–2019-%D0%BF

15. Polozhennya pro Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta sil's'koho hospodarstva Ukrayiny: Zatverdzheno postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayinyvid 20 serpnya 2014 r. № 459 (v redaktsiyi postanovy Kabinetu Ministriv Ukrayinyvid 11 veresnya 2019 r. № 838. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838–2019-%D0%BF

16. Tymofiy Milovanov. Pro metu ta perspektyvy ob"yednannya dvokh ministerstv. Yedynyy veb-portal orhaniv derzhavnoyi vykonavchoyi vlady Ukrayiny 30 serpnya 2019 roku. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/timofij-milovanov-rozpoviv-pro-metu-ta-perspektivi-obyednannya-dvoh-ministerst.

17. Mushenok V. V. Porivnyal'no-pravovyy analiz metodiv derzhavnoyi pidtrymky sil's'koho hospodarstva // Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2018. № 1. S. 99–102.

18. Pro derzhavnu pidtrymku sil's'koho hospodarstva Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 24 lypnya 2004. № 1877-IV // Vidomosti Verkhovnoyi Rady. 2004. № 48. St. 229.

УДК 349.6:614.841(477.54)

Любчич Анна Миколаївна
кандидат юридичних наук, учений секретар
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
Любчич Анна Николаевна
кандидат юридических наук, ученый секретарь
НИИ правового обеспечения инновационного развития НАПрН Украины
Liubchych Anna
PhD, Scientific Secretary of Institute, Scientific Associate
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-6492-4179

Сидоренко Сергій Григорович
кандидат сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник лабораторії екології лісу
Український науково-дослідний інститут
лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького
Сидоренко Сергей Григорьевич
кандидат сельскохозяйственных наук,
старший научный сотрудник лаборатории экологии леса
Украинский научно-исследовательский институт
лесного хозяйства и агролесомелиорации им. Г.Н. Высоцкого
Sydorenko Serhii
PhD, Senior Researcher at laboratory of Forest Ecology
Ukrainian Research Institute of Forestry and Forest Melioration named after G.M. Vysotsky
ORCID: 0000-0002-5972-0067

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-2-5637

ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ВИНИКНЕННЮ ЛІСОВИХ ПОЖЕЖ НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ПРАВОВЫЕ МЕРЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЛЕСНЫХ ПОЖАРОВ НА ПРИМЕРЕ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

LEGAL MEASURES FOR THE PREVENTION OF FOREST FIRE ON THE EXAMPLE OF THE KHARKIV REGION

Анотація. *Пожежі в лісах стали глобальною проблемою, що потребує нагальної та постійної роботи у напрямку наукового, технічного та юридичного забезпечення протипожежної профілактики, пом'якшення наслідків пожеж та боротьби з ними. Метою статті є аналіз проблематики лісових пожеж та основних заходів правового регулювання захисту лісу від пожеж. Робота сфокусована на правовому аспекті охорони лісів від пожеж як в Україні у цілому, так і на прикладі Харківської області. У статті наведено та проаналізовано деякі статистичні дані останніх пожежонебезпечних періодів, таких як частота виникнення та площі лісових пожеж в Харківській області та по Україні, наведено дані, щодо найбільших лісових пожеж, що виникли у лісах Державного агенства лісових ресурсів України впродовж 2019 року. Наведено приклади виконання профілактичних протипожежних заходів та їх обсягів у відповідності до матеріалів лісовпорядкування та проектів*

протипожежного облаштування лісових насаджень. Описано проблемні питання технічного та фінансового забезпечення лісової охорони. Проаналізовано причини виникнення лісових пожеж. Висвітлено особливості міжвідомчої взаємодії лісової охорони та вогнеборців міністерства надзвичайних ситуацій (МНС). Проведено аналіз законодавчої бази щодо захисту лісів від пожеж, основних правил та заходів щодо боротьби з ними. Запропоновано удосконалення, як чинних нормативно-правових актів так і прийняття нових нормативних документів, які забезпечать ефективний захист лісів від пожеж.

Ключові слова: *запобігання пожеж, лісові пожежі, пожежна небезпека, правові заходи, протипожежна профілактика.*

Аннотация. *Пожары в лесах стали глобальной проблемой, требующей неотложной и постоянной работы в направлении научного, технического и юридического обеспечения противопожарной профилактики, смягчения последствий пожаров и борьбы с ними. Целью статьи является анализ проблематики лесных пожаров и основных мероприятий правового регулирования защиты леса от пожаров. Работа сфокусирована на правовом аспекте охраны лесов от пожаров как в Украине в целом, так и на примере Харьковской области. В статье приведены и проанализированы некоторые статистические данные последних пожароопасных периодов, таких как частота возникновения и площади лесных пожаров в Харьковской области и по территории Украине в целом, приведены данные относительно крупнейших лесных пожаров, возникших в лесах Государственного агентства лесных ресурсов Украины в течение 2019 года. Приведены примеры выполнения профилактических противопожарных мероприятий и их объемов в соответствии с материалами лесоустройства и проектов противопожарного обустройства лесных насаждений. Описаны проблемные вопросы технического и финансового обеспечения лесной охраны. Проанализированы причины возникновения лесных пожаров. Освещены особенности межведомственного взаимодействия лесной охраны и пожарных которые находятся в подчинении Министерства чрезвычайных ситуаций (МЧС). Проведен анализ законодательной базы по защите лесов от пожаров, основных правил и мер по борьбе с ними. Предложено усовершенствование, как действующих нормативно-правовых актов, так и принятие новых нормативных документов, которые обеспечат эффективную защиту лесов от пожаров.*

Ключевые слова: *предотвращение пожаров, лесные пожары, пожарная опасность, правовые меры, противопожарная профилактика.*

Summary. *Forest fires have become a global threat that requires urgent and ongoing work in the scientific, technical and legal fields on fire prevention, mitigation and fire management. The purpose of the article is to analyze the problems of forest fires and legal regulation documents on forest fire protection and prevention. The work is focused on the legal aspect of protecting forests from fires both in global level of a country level and regional level, as example – Kharkiv region. The article presents and analyzes some statistics of recent fire seasons, such as frequency of occurrence and area of forest fires in Kharkiv region and across Ukraine, presents data on the largest forest fires occurring in forests of the State Forestry Agency of Ukraine during 2019. Examples of implementation of preventive fire fighting measures and their volumes in accordance with forest management materials and projects of forest fire protection are given. The problems of technical and financial support of forest protection were described. The causes of forest fires are analyzed. The features of interdepartmental interaction between forest protection service and firefighters of the Ministry of Emergency Situations (MES) are highlighted. An analysis of the legislative framework on the protection of forests from fires, basic rules, strategy and tactic of fire suppression. Improvements to both the current regulatory acts and the adoption of new ones are proposed.*

Key words: *fire prevention, forest fires, fire danger, legal measures, fire suppression.*

Вступ. Зважаючи на зміни клімату, у світі збільшується кількість випадків великих неконтрольованих пожеж, які знищують десятки тисяч гектарів лісу. Пожежі в лісах стали глобальною проблемою, що потребує нагальної та постійної роботи у напрямку наукового, технічного та юридичного забезпечення протипожежної профілактики, пом'якшення наслідків пожеж та боротьби з ними. Лісова пожежа — це некерований багатостадійний процес горіння лісових матеріалів у відкритому просторі на вкритій лісом площі [1].

Стан вивчення проблеми. Досліджуючи проблематику лісових пожеж та правові аспекти їх попередження та боротьби з ними, слід зазначити, що цьому питанню приділяли увагу у свої роботах, як вітчизняні так і зарубіжні вчені, такі як І. С. Мелехов, В. Г. Нестеров, Н. П. Курбатський та ін. В Україні останнє десятиріччя зароджується своя пірологічна школа у Львові (Кузик А. Д.), Києві (Східноєвропейський центр моніторингу пожеж, Зібцев С. В. та Миронюк В. В.) та у Харкові (лабораторія екології лісу УкрНДІЛГА ім. Г. М. Висоцького на чолі з Вороном В. П.). Актуальні та фундаментальні дослідження, щодо вивчення поведінки пожеж та проведення тренінгів щодо стратегії та тактики пожежогасіння, взаємодії відомчої лісової охорони

та вогнеборців МНС проводить Східноєвропейський центр моніторингу пожеж, приділяючи увагу захисту лісів від пожеж у лісах Зони Відчуження [2]. Особливості займання та горіння основних типів горючих матеріалів, проводив Кузик А. Д. [3]. Екологічними наслідками лісових пожеж (Ворон В. П., Коваль І. М., Сидоренко С. Г. та Мельник Є. Є. [4–6]) та вивченням закономірностей накопичення лісових горючих матеріалів, формування їх комплексів — Ворон В. П. та Сидоренко С.Г. [5]. Також розроблено моделі оцінювання ймовірності постпірогенного усихання залежно від вікових, морфометричних показників дерев та з урахуванням типу та інтенсивності пошкодження [6]. Незважаючи на це, правову проблематику пожеж лісових насаджень на теперішній час досліджено не достатньо, що зумовлює актуальність досліджень в цьому напрямі.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз проблематики лісових пожеж та основних заходів правового регулювання захисту лісу від пожеж. Робота сфокусована на правовому аспекті охорони лісів від пожеж як в Україні у цілому, так і на прикладі Харківської області.

Викладення основного матеріалу. На підставі аналізу статистичних даних зазначимо, що загальна площа лісів Харківської області становить 401,4 тис. га. У постійному користуванні підприємств, які координуються обласним управлінням, перебуває 301,4 тис. га земель лісового фонду. У той же час 35,2 тис. га насаджень віднесено до 1 класу пожежної небезпеки, 100,2 тис. га — до 2 класу пожежної небезпеки. Середній клас пожежної небезпеки становить 2,6 бали.

Виконання пожежоохоронних заходів та гасіння лісових пожеж в лісовому фонді здійснюють 578 працівників державної лісової охорони та 213 працівників відомчої пожежної охорони, які працюють в 9 держлісгоспах та Національному природному парку.

Держлісгоспами забезпечено роботу 32 лісових пожежних станцій, у складі яких 51 пожежний автомобіль, 16 лісових пожежних модулів. До гасіння залучаються 55 тракторів з ґрунтообробним знаряддям, 34 мотопомпи та 381 ранцевий лісовий вогнегасник. Вся пожежна техніка знаходиться в належному стані.

Нагляд за пожежною ситуацією в лісах області здійснюється з 30 пожежно-спостережних веж, використовується 8 систем відеоспостереження та 2 квадрокоптери (ДП «Жовтневе ЛГ», «Вовчанське ЛГ»). Для забезпечення потреб пожежогасіння використовуються 94 протипожежні водойми. У кожному підприємстві організовано роботу диспетчерської та пожежно-сторожової служб.

Систематично ведуться профілактичні заходи. Так, впродовж 2019 року було організовано виконання профілактичних протипожежних заходів у відповідності до матеріалів лісовпорядкування та проєктів протипожежного впорядкування лісових насаджень:

- влаштовано 1288 км. мінералізованих смуг;
- пройдено доглядом 3259 км. мінералізованих смуг;
- перекрито 532 непланових доріг;
- виставлено 482 аншлагів, плакатів та бігбордів на протипожежну тематику;
- організовано 46 виступів в засобах масової інформації;
- проведено 417 лекції і бесіди на протипожежну тематику.

Утримуються у належному стані протипожежні дороги.

Проведено 402 рейди з виявлення та притягнення до відповідальності порушників вимог Правил пожежної безпеки в лісах України, до лісоохоронних заходів залучено 70 працівників правоохоронних органів, всього до адміністративної відповідальності притягнено 26 громадян, сума штрафів склала 2,3 тис. грн.

Незважаючи на складну пожежну ситуацію наразі вдалося запобігти значному пошкодженню лісових насаджень. З початку 2019 року у лісових насадженнях держлісгоспів, які координуються обласним управлінням, виявлено та ліквідовано 1 лісову пожежу на площі 0,2 га(ДП «Куп'янське ЛГ»).

Основною причиною виникнення лісових пожеж є недбале поводження населення з вогнем під час відвідування лісових масивів, випалювання сухої рослинності, порушення правил пожежної небезпеки в лісах та недотримання заходів пожежної безпеки при виконанні робіт.

Всі матеріали про лісові пожежі направляються до правоохоронних органів. Офіційно пожежонебезпечний період розпочинається з 1 квітня, хоча фактично, з огляду на потепління клімату, ландшафтні пожежі у травостоях (основний тип рослинного горючого матеріалу, що бере участь у горінні — суха торішня трава, яка надзвичайно швидко висихає впродовж сонячних днів) виникають після сходження стійкого снігового покриву (кінець лютого –березень). Таким чином створюючи сприятливі умови для розповсюдження вогню на лісові масиви (є значні ризики пошкодження пожежами незімкнених лісових культур).

Станом на 11 квітня 2019 р. у лісах Держлісагентства уже ліквідовано 166 лісових пожеж на площі 382,6 га, з них три великі [7]:

– 19 березня вогнем знищено 670 га очерету та 63,7 га вкритих лісом земель у ДП «Ізмаїльський лісгосп» Одеського облуправління. 7 квітня пожежа в Косачівському лісництві ДП «Остерський лісгосп» Чернігівського облуправління знищила 65,4 га території Межиріченського регіонального ландшафтного парку;
– 8 квітня пожежею в Остерському лісництві ДП «Остерський лісгосп» Чернігівського облуправління пройдено 15,5 га лісу.

У 2019 році відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» Держлісагентству збільшено видатки за спеціальним фондом на 288 млн. грн за програмою «Ведення лісового і мисливського господарства, охорона і захист лісів в лісовому фонді», в тому числі на здійснення наземної охорони лісів від пожеж 46,8 млн. гривень. Що мало значний позитивний ефект.

Нагадаємо, що за результатами колегії Держлісагентства, яка відбулася 28.03.2019, було доручено начальникам облуправлінь вжити низку заходів щодо забезпечення всього комплексу першочергових профілактичних і попереджувальних заходів стосовно пожежонебезпечного періоду.

При гасінні лісових пожеж відмічено належну взаємодію державних лісогосподарських підприємств, Головного управління ДСНС України у Харківській області, органів влади та місцевого самоврядування. Пожежонебезпечний період 2019 року у відповідності з розпорядженням Державного агентства лісових ресурсів України розпочато з 19 березня.

Харківською обласною державною адміністрацією видано розпорядження № 79 від 20.03.2019 «Про затвердження Плану організаційних і практичних заходів щодо запобігання виникненню лісових пожеж у пожежонебезпечний період 2019 року» та розпорядження № 200 від 11.03.2019 «Про заборону відвідування населенням хвойних лісів і в'їзду до лісів області транспортних засобів у період високої пожежної небезпеки впродовж 2019 року».

Держлісгоспами проведено огляди готовності структурних підрозділів до пожежонебезпечного періоду у відповідності до «Програми проведення перевірки готовності лісогосподарських підприємств до пожежонебезпечного періоду», обласним управлінням здійснюється контроль за станом підготовки та готовності протипожежних формувань у відповідності з графіком проведення оглядів готовності.

Спільно з облдержадміністрацією та Головним управлінням ДСНС заплановано проведення впродовж квітня-травня перевірок стану готовності лісокористувачів області до пожежонебезпечного періоду. Підприємствами опрацьовано та виконуються заходи з усунення недоліків, виявлених під час проведення оглядів. З метою недопущення лісових пожеж, держлісгоспами в поточному році проведено наступну роботу:
– затверджено в районних державних адміністраціях мобілізаційно- оперативні плани гасіння лісових пожеж;
– ведеться підготовка до проведення спільних навчань з гасіння лісових пожеж;
– укомплектовано штати лісових пожежних станцій;
– поновлено документацію до пожежо-небезпечного періоду;
– укомплектовано пункти зосередження пожежного інвентарю та лісові пожежні станції у відповідності до нормативів;
– держлісгоспами створено об'єктові резерви ПММ з розрахунку не менше 200 л. на лісництво.

В 2019 році заплановано введення в дію 2 пожежно-спостережних веж (ДП «Зміївське ЛГ» та ДП «Жовтневе ЛГ», вежі вже встановлено), отримано дозвіл Держлісагентства на придбання ще 1 вежі та 2 телевізійних систем спостереження.

Проведення протипожежних заходів передбачено у обсягах не менше 2018 року.

По ДП «Ізюмське лісове господарство» ведеться робота по внесенню змін в існуючий проект щодо облаштування протипожежних бар'єрів у відповідності з вимогами Правил пожежної безпеки в лісах.

Розпочато ведення профілактичної протипожежної роботи серед населення, в лісових насадженнях оновлено засоби наочної агітації. Організовано ведення профілактичної роботи в засобах масової інформації, в т.ч. репортажі на обласному телебаченні.

Виконуються заходи з відновлення лісових насаджень, які пошкоджені лісовими пожежами. У поточному році завершуються роботи зі створення лісових культур на ділянці, яка була пошкоджена внаслідок вибухів на Балаклійському арсеналі 4 випадки на площі 36,1 га). Створення лісових культур здійснюється за участі районної державної адміністрації, військовослужбовців, працівників ДСНС та школярів шкільного лісництва. Завершується робота по залісненню згарищ 2017 та 2018 років по Красноградському лісгоспу.

Проблемним є те, що впродовж останніх трьох років припинено державне фінансування виконання держлісгоспами лісоохоронних заходів, не виділяються державою кошти на авіаційне патрулювання, поновлення пожежної техніки та утримання працівників державної лісової охорони. Держлісгоспи не мають можливості в повній мірі забезпечити поновлення пожежної техніки. В той же час технічне забезпечення гасіння лісових пожеж часто не відповідає сучасному рівню — так 42 пожежних автомобілі

(82% від загальної кількості) експлуатуються понад 16 років, частина з них технічно застаріла.

Слід погодитися з думкою Будзінського І. Л. щодо удосконалення чинного законодавства [8] з цього питання, а саме слід прийняти ряд нормативно-правих актів та внести зміни до чинного законодавства. Зокрема:

1) прийняти проект наказу Мінагрополітики «Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України»;
2) затвердити проект наказу Мінагрополітики «Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту з охорони і захисту лісів»;
3) прийняти проект наказу Мінагрополітики «Положення про відомчу охорону»;
4) внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 1010 «Критеріїв визначення планової діяльності, яка не підлягає оцінці впливу на довкілля, затверджених».

Література

1. Свириденко В. Є., Бабіч О. Г., Швириденко А. Й. Лісова паталогія. Київ: Агропром-видав України. 1999. 172 с.

2. Zibtsev S. V., Goldammer J. G., Robinson S., Borsuk O. A. Fires in nuclear forests: silent threats to the environment and human security. Unasylva. FAO. 2015.

3. Кузик А. Д. Пожежонебезпечні властивості лісових горючих матеріалів. Науковий вісник НЛТУ України, 2014. Вип. 24.4. С. 214–218.

4. Koval I., Sydorenko S. The influence of surface fire on radial and height growth of Pinus sylvestris L. in forest-steppe in Ukraine / [Koval I., Sydorenko S.] // Folia Forestalia Polonica. Vol. 61 (2), Instytut Badawczy Le nictwa Forest Research Institute, Poland. 2019. С. 123–134.

5. Сидоренко С. Г. Оцінювання запасів лісової підстилки як основного наземного горючого матеріалу соснових лісів Лівобережного Лісостепу [С. Г. Сидоренко] // Лісове і садово-паркове господарство. Вип. 14. 12 с.

6. Сидоренко С. Г., Ворон В. П., Мельник Є. Є., Сидоренко А. Г. Особливості формування стиглих деревостанів після низових пожеж [С. Г. Сидоренко, В. П. Ворон, Є. Є. Мельник, Сидоренко А. Г.] / Лісівництво і агролісомеліорація. Вип. 127. 2015. С. 169–176.

7. Держлісагентство вживає низку заходів для запобігання виникненню лісових пожеж. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/derzhlisagentstvo-vzhivaye-nizku-zahodiv-dlya-zapobigannya-viniknennyu-lisovih-pozhezh

8. Будзінський І. Л. Сучасні виклики, законодавче регулювання та діяльність лісогосподарських підприємств Держлісагентства щодо запобігання та гасіння лісових пожеж. URL: https://tlu.kiev.ua/fileadmin/user_upload/DALRU_Budzinskii_NKS_90419.pdf

References

1. Budzinskyi I. L. Suchasni vyklyky, zakonodavche rehuliuvannia ta diialnist lisohospodarskykh pidpryiemstv Derzhlisahentstva shchodo zapobihannia ta hasinnia lisovykh pozhezh. URL: https://tlu.kiev.ua/fileadmin/user_upload/DALRU_Budzinskii_NKS_90419.pdf.

2. Derzhlisahentstvo vzhyvaie nyzku zakhodiv dlia zapobihannia vynyknenniu lisovykh pozhezh. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/derzhlisagentstvo-vzhivaye-nizku-zahodiv-dlya-zapobigannya-viniknennyu-lisovih-pozhezh

3. Koval I., Sydorenko S.]. The influence of surface fire on radial and height growth of Pinus sylvestris L. in forest-steppe in Ukraine / [Koval I., Sydorenko S.] // Folia Forestalia Polonica. Vol. 61 (2), Instytut Badawczy Le nictwa Forest Research Institute, Poland. 2019. S. 123–134.

4. Kuzyk A. D. Pozhezhonebezpechni vlastyvosti lisovykh horiuchykh materialiv. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, 2014. Vyp. 24.4. 214–218

5. Svyrydenko V. Ie., Babich O. H., Shvyrydenko A. I. Lisova patalohiia. Kyiv: Ahroprom-vydav Ukrainy. 1999. 172 s.

6. Sydorenko S. H. Otsiniuvannia zapasiv lisovoi pidstylky yak osnovnoho nazemnoho horiuchoho materialu sosnovykh lisiv Livoberezhnoho Lisostepu [S. H. Sydorenko] // Lisove i sadovo-parkove hospodarstvo. Vyp. 14. 12 s.

7. Sydorenko S. H., Voron V. P., Melnyk Ye. Ye., Sydorenko A. H. Osoblyvosti formuvannia styhlykh derevostaniv pislia nyzovykh pozhezh [S. H. Sydorenko, V. P. Voron, Ye. Ye. Melnyk, Sydorenko A. H.] / Lisivnytstvo i ahrolisomelioratsiia. Vyp. 127. 2015. S. 169–176.

8. Zibtsev S. V., Goldammer J. G., Robinson S., Borsuk O. A. Fires in nuclear forests: silent threats to the environment and human security. Unasylva. FAO. 2015.

УДК 347.97/.99

Коновалова Надія Тарасівна
викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури
Львівський університет бізнесу та права
Коновалова Надежда Тарасовна
преподаватель кафедры судоустройства, прокуратуры и адвокатуры
Львовский университет бизнеса и права
Konovalova Nadiia
Lecturer of the Department of Judiciary, Prosecution and Advocacy
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0001-8575-794X

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-2-5618

ЗАСОБИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРИПИНЕННЯ НЕПОВАГИ ДО СУДУ

СРЕДСТВА ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИНУЖДЕНИЯ ДЛЯ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И ПРЕКРАЩЕНИЯ НЕУВАЖЕНИЯ К СУДУ

MEANS OF PROCEDURAL COERCION TO PREVENT AND TERMINATE CONTEMPT OF COURT

Анотація. *У статті розкрито та класифіковано засоби процесуального примусу, що передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України, Господарським процесуальним кодексом України та Цивільним кодексом України і застосовуються судом до учасників з ціллю запобігання і припинення неповаги до суду. Встановлено, що такими засобами процесуального примусу є: попередження, видалення із зали судового засідання, привід, накладення грошового стягнення, порушення питання щодо відповідальності посадових осіб, які не прибули на виклик суду без повідомлення про те, чи без поважних на те причин. Під попередженням, як одним із заходів процесуального примусу слід розуміти роз'яснення порушникові того, що його поведінка явно не відповідає правилам, що встановлені у суді. З'ясовано, що усім учасникам судового процесу надаються процесуальні права, які вказують на ряд процесуальних обов'язків, зокрема на вчасну явку у суді, додержання порядку у суді та під час судового засідання, виконання розпоряджень судді. Визначено, що застосування заходів процесуального примусу відбувається на підставі вчинення чи загрози вчинення особою неналежної поведінки у судовому засіданні, що, у свою чергу, спричиняє перешкоди проведення судочинства у відповідності до вимог процесуального закону. Дослідження засвідчують, що Європейським судом з прав людини неодноразово було прийнято рішення щодо неприйнятності позбавлення особи можливості фактично бути присутньою на момент вирішення судом питань, які стосуються її прав. Визначено, що господарсько-процесуальна відповідальність за неповагу до суду має такі форми як штрафні санкції, компенсаційні санкції, застосування несприятливих процесуальних наслідків. Встановлено, що штрафи як у адміністративному праві, так і штрафи у кримінальному праві не мають якихось певних відмінностей.*

Ключові слова: *примус, неповага до суду, порядок у залі судового засідання, учасник процесу.*

Аннотация. *В статье раскрыто и классифицированы средства процессуального принуждения, предусмотренные Кодексом Украины об административных правонарушениях, Уголовным процессуальным кодексом Украины, Кодексом административного судопроизводства Украины, Хозяйственным процессуальным кодексом Украины и Гражданским кодексом Украины, и применяются судом к участникам с целью предотвращения и прекращения неуважения к суду. Установлено, что такими средствами процессуального принуждения являются: предупреждение, удаление из зала судебного заседания, привод, наложение денежного взыскания, постановки вопроса об ответственности должностных*

лиц, которие не прибыли по вызову суда без уведомления о том, без уважительных на то причин. Под предупреждением, как одной из мер процессуального принуждения следует понимать разъяснение нарушителю того, что его поведение явно не соответствует правилам, установленным в суде. Выяснено, что всем участникам судебного процесса предоставляются процессуальные права, указывают на ряд процессуальных обязанностей, в частности на своевременную явку в суде, соблюдение порядка в суде и во время судебного заседания, выполнение распоряжений судьи. Определено, что применение мер процессуального принуждения происходит на основании совершения или угрозы совершения лицом ненадлежащего поведения в судебном заседании, что, в свою очередь, вызывает препятствия проведения судопроизводства в соответствии с требованиями процессуального закона. Исследования показывают, что Европейским судом по правам человека неоднократно было принято решение о неприемлемости лишения лица возможности фактически присутствовать на момент решения судом вопросов, касающихся его прав. Определено, что хозяйственно-процессуальное ответственность за неуважение к суду имеет такие формы как штрафные санкции, компенсационные санкции, применение неблагоприятных процессуальных последствий. Установлено, что штрафы как в административном праве, так и штрафы в уголовном праве не имеют каких-то определенных различий.

Ключевые слова: *принеждение, неуважение к суду, порядок в зале судебного заседания, участник процесса.*

Summary. *The article discloses and classifies the means of procedural coercion provided for by the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Commercial Procedural Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine, and are applied by the court to participants in order to prevent and terminate contempt of court. It is established that such means of procedural coercion are: warning, removal from the courtroom, drive, imposition of monetary penalties, raising the question of the responsibility of officials, who did not arrive at the summoning of the court without notice, without good reason. Under the warning, as one of the measures of procedural coercion, one should understand the explanation to the violator that his behavior clearly does not comply with the rules established in court. It turned out that all participants in the trial are granted procedural rights, indicate a number of procedural obligations, in particular, timely appearance in court, compliance with the order in court and during the trial, and the execution of judges' orders. It is determined that the application of procedural coercion measures occurs on the basis of the commission or threat of a person committing improper behavior in a court session, which, in turn, causes obstacles to legal proceedings in accordance with the requirements of the procedural law. Studies show that the European Court of Human Rights has repeatedly made a decision on the unacceptability of depriving a person of the opportunity to actually be present at the time the court decides on issues relating to his rights. It was determined that the economic and procedural liability for contempt of court has such forms as penalties, countervailing sanctions, and the use of adverse procedural consequences. It has been established that fines in administrative law and fines in criminal law do not have any definite differences.*

Key words: *coercion, contempt of court, order in the courtroom, participant in the process.*

Постановка проблеми. Аналіз законодавчого регулювання адміністративної відповідальності засвідчив, що ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [1] передбачається адміністративна відповідальність за неповагу до суду. Безпосередньо проявами неповаги згідно КУпАП є злісне ухилення свідком, потерпілим, позивачем, відповідачем, експертом чи перекладачем від явки у суд, а також невиконання розпоряджень головуючого судді чи порушення порядку судового засідання.

Дослідження також доводять, що правопорушення, які проявляються у порушенні розпоряджень головуючого судді, недодержанні порядку у судовому засіданні, недодержанні встановлених правил у суді, неявці у суд також регулюються Кримінальним процесуальним кодексом України (КПКУ) [2], Кодексом адміністративного судочинства України (КАСУ) [3], Господарським процесуальним кодексом України (ГПКУ) [4] та Цивільним процесуальним кодексом України (ЦПКУ) [5]. Згідно цих кодексів за вищезазначені правопорушення правопорушників притягується до процесуальної відповідальності та застосовуються до них засоби процесуального примусу.

Тому, актуальність даної статті полягає у дослідженні засобів процесуального примусу для запобігання і припинення неповаги до суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблематики відповідальності за неповагу до суду, а також питаннями застосування заходів процесуального примусу займалися провідні вітчизняні та зарубіжні вчені-юристи, зокрема В. Бутнев [6], М. Гетманцев [7], І. Голуб [8], М. Джафарова [9], О. Захарова [10], Я. Зейкан [11], Н. Карпов [12], А. Коліна [13; 14], В. Колпаков [15], А. Комзюк [16], С. Кузніченко [17], В. Кузьменко [18], О. Кузьменко [19], В. Кучер [20], І. Лукіна [21–23], Н. Макарейко [24], Ю. Мирошниченко [25], С. Осауленко [26],

А. Первушина [27], В. Рєзнікова [28], О. Рожнов [29], С. Смоков [30], О. Фонова [31], Є. Харитонов [32], М. Юнусов [33] та інші.

Як засвідчують дослідження вищезазначених науковців-юристів, все ще мало дослідженою залишається проблематика застосування засобів процесуального примусу з ціллю попередження і недопущення до вчинення неповаги до суду.

Мета статті. Метою статті є встановлення та класифікування засобів процесуального примусу, що передбачені КУпАП [1], КПКУ [2], КАСУ [3], ГПКУ [4], ЦПКУ [5] і застосовуються судом до учасників з ціллю запобігання і припинення неповаги до суду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз юридичної літератури дозволяє відмітити, що усім учасникам судового процесу надаються процесуальні права, які вказують на ряд процесуальних обов'язків. Зокрема до таких обов'язків доцільно віднести вчасну явку у суді, додержання порядку у суді та під час судового засідання, виконання розпоряджень судді.

Окрім того, за дослідженнями М. Юнусова, під процесуальними обов'язками слід розуміти не лише належну і необхідну поведінку учасників судового процесу, але і активну частину таких процесуальних дій [33, с. 48]. Звідси очевидним стає той факт, що процесуальні обов'язки визначаються та забезпечуються системою юридичних гарантій, серед яких особливе місце посідають засоби процесуального примусу.

В. Бутнєв, поділяючи думку О. Лейста відмічає, що примус у системі правого регулювання відносин не посідає якогось особливого місця, оскільки він є необхідним у застосуванні лише тоді, коли у системі стається зрив. Оскільки цей зрив потрібно усунути, то при цьому використовуючи заходи державного примусу [6, с. 49].

Відтак, Н. Макарейко відмічає під державним примусом вважати комплекс заходів фізичного, психічного, організаційного або матеріального впливу, який застосовується уповноваженими на те суб'єктами у визначеному порядку та незалежно від волі суб'єктів застосування з метою забезпечення безпеки громадського порядку і громадської безпеки [24].

Поряд з тим, А. Комзюк зазначає, що державний примус поділяється на три підвиди: адміністративно-правовий, кримінально-правовий та цивільно-правовий [16, с. 493]. Однак, тут також доцільно наголосити і на важливості такого виду державного примусу як господарсько-правовий державний примус.

Зі слів С. Смокова випливає, що заходи процесуального примусу можуть дещо різнитися від заходів державного примусу. Різниця полягає в тому, що заходи процесуального примусу застосовуються у судовому засіданні та носять процесуальний характер [30, с. 628].

Застосування заходів процесуального примусу відбувається на підставі вчинення чи загрози вчинення особою неналежної поведінки у судовому засіданні, що, у свою чергу, спричиняє перешкоди проведення судочинства у відповідності до вимог процесуального закону. За такі дії нормами КПКУ [2], КАСУ [3], ГПКУ [4] і ЦПКУ [5] передбачається вжиття таких засобів: 1) попередження особи; 2) видалення особи зі зали судового засідання; 3) привід і накладення штрафу. Розділом 5 КАСУ [3] та главою 9 ЦПКУ [5] вищезазначені засоби трактуються як заходи процесуального примусу. Однак розділом II КПКУ [2] такі засоби називаються як заходи забезпечення кримінального провадження.

Аналіз юридичної літератури засвідчив, що заходи процесуального примусу слід трактувати як заходи цілеспрямованого впливу на поведінку і свідомість людини з ціллю спонукання її до відповідно визначеної у правових нормах поведінки. Відтак, юридичними нормами регулюються питання, які заходи потрібно обирати, за яких умов та у якому порядку і коли застосовувати [16, с. 492].

Ю. Мирошниченко, поділяючи думки І. Петрухіна та І. Янченка, відмічає, що у кримінальному процесі примусу протистоїть вільне волевиявлення, оскільки він здійснюється поза межами волі та бажань учасників судового засідання. Коли добровільно учасник судового засідання виконує покладений на нього обов'язок, то виключається поняття застосування до нього примусу. Процесуальний примус має передувати переконанням, а вже заходи кримінально-процесуального примусу мають обиратися у відповідності до ситуації [25, с. 149].

Згідно ст. 330 «Заходи до порушників порядку судового засідання» КПКУ переконаннями у кримінальному процесі слід визначати попередження, яке виносить головуючий суддя у судовому засіданні. Головуючий суддя має право за порушення порядку у залі судового засідання чи не підкорення його розпорядженням попередити обвинуваченого, що у разі повторного такого порушення його буде видалено із зали судового засідання. У випадку невиконання розпоряджень головуючого судді, він робить їм попередження про притягнення до відповідальності за неповагу до суду. Повторне порушення порядку у залі судового засідання свідчить про притягнення винних до відповідальності, що встановлена законодавством. Коли не виконуються розпорядження головуючого судді винними особами

(учасниками судового засідання), то головуючий суддя попереджає їх про відповідальність за неповагу до суду. Повторне таке порушення за ухвалою суду передбачає видалення винного із зали судового засідання і притягнення його до відповідальності, що встановлена законодавством [2].

За цілями застосування, такий засіб кримінально-процесуального примусу, як попередження доцільно віднести до превентивних засобів. Водночас накладення штрафу, привід та судовий виклик слід відносити до припинювальних засобів кримінально-процесуального примусу.

С. Смоков та І. Голуб, базуючись на обмеженнях конституційних прав громадян, вважають, що грошове стягнення або штраф відноситься до таких засобів, які обмежують майнові права громадян. Водночас привід та судовий виклик слід відносити до заходів обмеження суспільного та приватного життя громадян [8, с. 5; 30, с. 629–630].

Відтак, нормами КПКУ передбачається обов'язок прибуття кожного учасника судового засідання за викликом суду. У випадку неможливості вчасного прибуття необхідно завчасно попередити про це, а також вказати причину неможливості прибуття [2].

Згідно ст. 144 КПКУ за невиконання процесуальних обов'язків, передбачених цим Кодексом, на учасників кримінального провадження накладається грошове стягнення [2].

П. 1 ст. 139 КПКУ зазначається, що на підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, цивільного відповідача, представника юридичної особи накладається грошове стягнення, якщо викликаний не прибув без поважних причин чи не повідомив про причини свого неприбуття [2].

Окрім того, у випадку невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками неповнолітнього підозрюваного прибуття обвинуваченого до слідчого судді чи суду, на них накладається також грошове стягнення у розмірі від двох до п'яти мінімальних заробітних плат (ч. 2, 5 ст. 493 КПКУ) [18].

За відсутність цивільного позивача, який є учасником судового процесу, у залі засідання (неприбуття до суду), на нього накладається штраф, що визначений ч. 1. ст. 493 КПКУ) [18]. Питання відсутності цивільного позивача у залі суду є також предметом досліджень Н. Карпова та А Штанька, які, базуючись на ч. 3. ст. 61 КПКУ, стверджують, що на позивача також покладається обов'язок прибути за викликом слідчого, слідчого судді і суду чи прокурора [12, с. 74].

У випадку, коли встановлена причина не прибуття таких учасників судового засідання, як захисник та прокурор, є неповажною, то КПКУ передбачено право суду порушити питання щодо дисциплінарної відповідальності прокурора чи адвоката відповідно до п. 1 ст. 324 КПКУ [18].

У ст. 140 КПКУ зазначено, що привід може бути застосовано до підозрюваного, обвинуваченого чи свідка, який полягає у примусовому супроводженні особи до місця її виклику у зазначений ухвалою час [18].

Встановлено також, що ст. 268 КАСУ зазначено заходами процесуального примусу визначати процесуальні дії, які застосовуються судом до осіб, що порушують установлені судом правила чи протиправно перешкоджають здійсненню адміністративного судочинства [10].

При цьому, застосування заходів адміністративного судочинства проводиться на таких підставах: 1) протиправне перешкоджання здійсненню адміністративного судочинства; 2) порушення правил, встановлених у суді, що представлені у ст. 134 КАСУ [34, с. 633; 35, с. 538]. Відповідно дії, які створюють перешкоди для здійснення судочинства полягають у: непопущенні учасників судового процесу у залу судового засідання чи непопущення їх до виступу; неприбуття учасника адміністративного процесу без поважних причин чи без повідомлення у залу судового засідання [34, с. 633].

Ст. 269 КАСУ передбачено такі види заходів процесуального примусу з метою запобігання та припинення неповаги до суду: 1) попередження (п. 1 ч. 1 ст. 269 КАСУ); 2) привід (п. 4. ч. 1. ст. 269 КАСУ); 3) видалення із зали судового засідання (п. 2. ч. 1. ст. 269 КАСУ).

С. Кузніченко та О. Кашкаров умовно поділяють заходи процесуального примусу у адміністративному судочинстві на такі види: а) заходи, що застосовуються у залі судового засідання (зокрема це попередження чи видалення із зали судового засідання); б) заходи, що застосовуються до осіб поза межами суду (тобто це привід) [17, с. 76]. Водночас за дослідженнями Р. Еннана заходи процесуального примусу поділяються на заходи, які призначаються за дії певної особи (це попередження чи видалення із зали судового засідання), і заходи, які призначаються за бездіяльність особи (це привід) [34, с. 635].

Попри те, О. Кузьменко і О. Панченко у залежності від призначення заходів процесуального примусу, розподіляють їх на заходи, які застосовуються до порушників правопорядку у залі судового засідання та заходи, які забезпечують процес доказування [19, с. 32–34].

Ст. 134 КАСУ визначаються обов'язки учасників у залі судового засідання. Своєю чергою, порушення цих обов'язків проявляється у вступі без дозволу

головуючого, здійсненні вигуків чи підказок свідкові, здійснення фотографування або відео зйомки без відповідного дозволу на те головуючого судді [34, с. 636].

С. Кузніченко та О. Кашкаров зазначають під попередженням головуючого судді розуміти зауваження щодо порушення встановленого у залі суду порядку на час розгляду судової справи. Однак, видалення являє собою примусове позбавлення особи можливості перебування у залі судового засідання на час розгляду судової справи [17, с. 77].

Також застосування такого заходу процесуального примусу як видалення із зали судового засідання можливе і у тому випадку, коли особа повторно порушує чи продовжує чинити порушення після застосування до неї попередження [34, с. 636; 35, с. 541; 36, с. 516].

Дослідження засвідчують, що Європейським судом з прав людини неодноразово було прийнято рішення щодо неприйнятності позбавлення особи можливості фактично бути присутньою на момент вирішення судом питань, які стосуються її прав. Відтак, В. Кузьменко зазначає, що коли суд застосовує до осіб процесуальний захід у вигляді видалення із зали судового засідання, то в першу чергу негативними наслідками для самої особи виступає позбавлення права власності на інформацію, яка представляється на час судового засідання [18, с. 449].

Ст. 270 КАСУ вказує на те, що не існує встановленого терміну, на який особа може бути позбавлена права перебування у залі судового засідання. Головуючий суддя на власний розсуд випроваджує особу із зали судового засідання [3].

Окрім того, нормами КАСУ також не встановлено і того, хто саме має здійснювати офіційний припис головуючого судді стосовно видалення порушника із зали судового засідання. Опираючи на це, С. Кузніченко, О. Калашник та В. Кузьменко стверджують, що ухвали головуючого судді стосовно видалення із зали судового засідання правопорушника мають виконувати судові розпорядники. Водночас, коли відсутні судові розпорядники, то цим мають займатись працівники органів внутрішніх справ [17; 18, с. 356].

Приводом у адміністративному судочинстві прийнято називати засіб примусового впливу, який застосовується до особи, участь якої у залі судового засідання є обов'язковою чи до свідка, який без поважних на те причин не прибув на судове засідання чи не повідомив про прибуття [19, с. 35].

Поряд з тим, привід виступає заходом процесуального примусу та спрямований на затримання чи примусове доставлення особи до суду з ціллю забезпечення її участі у судовому засіданні [34, с. 639].

Відповідно до ст. 272 КАСУ привід не застосовується до тих осіб, які не підлягають допиту у ролі свідків, а також є малолітніми чи неповнолітніми особами, вагітними жінками, інвалідами першої та другої груп, жінками, що виховують дітей до шести років чи дитину-інваліда (дітей-інвалідів). Судом про привід встановлюється ухвала, згідно якої виконання приводу покладається на органи внутрішніх справ за місцем проживання у справі чи за місцем перебування [3].

Принципи цивільного судочинства, якими передбачається удосконалення судової системи, та які визначені у Доповненнях до рекомендацій R (84) 5 Комітету Міністрів державам-членам від 28 лютого 1984 року є: 1) у випадку недобросовісного чи явного порушення процедури у ході судового засідання з ціллю затягування розгляду, суд має повноваження застосовувати такі санкції до порушника, як штраф, зобов'язання відшкодувати збитки чи позбавити права на процесуальні дії (в особливих випадках суд може стягувати із адвоката судові витрати); 2) суду також надається можливість викликати свідків, а при їх неявці без поважних на те причин, накладати на них певні санкції (зокрема штрафи, відшкодування збитків). За дослідженнями О Захарова, гарантією здійснення цивільної процесуальної відповідальності виступає застосування заходів процесуального примусу [10, с. 134].

Відповідно до ч. 1 ст. 90 ЦПКУ заходами процесуального примусу визначаються встановлені цим Кодексом процесуальні дії, які застосовуються судом стосовно осіб, що порушують установлені у суді правила чи протиправно перешкоджають проведенню цивільного судочинства [5].

На думку Є Харитонова, заходи процесуального примусу слід визначати як реакцію суду на правовідносини, що допустили як учасники судового процесу, так і інші особи, що присутні у залі судового засідання та заважають проведенню цього засідання [32]. Натомість М. Гетманцев розуміє під заходами судового засідання установлені ЦПКУ процесуальні можливості, які можуть застосовуватися судом до осіб, що порушують установлені в суді правила поведінки чи перешкоджають проведенню цивільного судочинства [7, с. 75]. З позиції І. Лукіної, заходи процесуального примусу слід визначати як способи майнового і немайнового впливу на учасників судового процесу, що вчинили цивільні процесуальні правопорушення [23, с. 5].

Згідно ст. 91 ЦПКУ основними видами заходів процесуального примусу, якими регулюються питання запобігання та припинення неповаги до суду, є попередження, видалення із зали судового засідання та привід [5].

У залежності від спрямування заходів процесуального примусу у цивільному судочинстві, їх доцільно поділити на дві основі групи: а) заходи, що застосовуються до порушників порядку у залі судового засідання (зокрема це попередження та видалення із зали судового засідання); б) заходи, які забезпечують процес доказування (зокрема це привід) [32].

Водночас І. Лукіна поділяє цивільну процесуальну відповідальність на такі підвиди, як морально-правова (попередження та видалення із зали судового засідання) та організаційно-доказувальна (видалення із зали судового засідання сторін) [22, с. 306]. Поряд з тим, порушення порядку у судовому засідання, яке регулюється ст. 92 ЦПКУ, з позиції І. Лукіної полягає у діях, які перешкоджають нормальному проведенню судового засідання. Це, своєю чергою, свідчить про явну неповагу до суду та вказує на протидію чи ігнорування розпоряджень головуючого судді [21, с. 306].

Під попередженням, як одним із заходів процесуального примусу слід розуміти роз'яснення порушникові того, що його поведінка явно не відповідає правилам, що встановлені у суді, тому порушнику слід негайно припинити вчинення таких дій, бо пізніше до нього буде застосований більш суворий засіб процесуального примусу.

Як стверджує Я. Зейкан, до прокурора, адвоката, а також до інших представників, які є учасниками судового засідання, слід також застосовувати заходи процесуального примусу. Однак застосування до вищезазначених осіб такого заходу процесуального примусу як виведення із судового процесу засвідчує про неналежний розгляд справи та змушує головуючого суддю відкласти розгляд цієї справи [11, с. 147].

Відповідно до ч. 2, 3 ст. 50 ЦПКУ, привід може бути застосований у цивільному процесуальному праві лише до свідків, що були викликані судом, однак не з'явилися без поважних на те причин чи не повідомили про своє неприбуття [35].

Аналіз юридичної літератури засвідчив, що вченими-юристами не був досліджений такий вид державного примусу як господарсько-правовий. Проте нормами ГПКУ зазначається, що до учасників господарського процесу з ціллю запобігання та припинення неповаги до суду може застосовуватись господарсько-правовий примус. Відтак, відповідно до п. 5 ст. 83 ГПКУ для забезпечення виконання сторонами процесуальних обов'язків, господарський суд має право на підставі прийнятого рішення стягувати штраф у доход Державного бюджету України із винної сторони у сумі 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян за те, що вони ухиляються від дій, покладених на них господарським судом [4].

При цьому, В. Резнікова зауважує, що прийняті у суді рішення стягувати штраф із винної особи стосуються також і ухвал, якими судовий розгляд не закінчується, а відкладається на наступний розгляд [28, с. 21].

Водночас О. Фонова вказує на те, що обов'язком добросовісного користування процесуальними правами, що закладені ГПКУ, не лише наділені сторони судового засідання, але і свідки, експерти, перекладачі [31, с. 190].

Пленумом Вищого господарського суду України (Постанова від 26.12.2011 № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу судами першої інстанції») встановлено, що суди маю повноваження вживати заходи до порушників у випадках неявки без поважних причин чи без повідомлення на засідання господарського суду [37].

Поряд з тим, А. Первушина поділяє господарсько-процесуальну відповідальність на такі форми: 1) штрафні санкції; 2) компенсаційні санкції; 3) застосування несприятливих процесуальних наслідків [27, с. 327].

В зазначеному вище контексті, А. Коліна відмічає про складність розмежування заходів господарської відповідальності. Як приклад, поділяючи думку М. Гальперіна, вона зауважує, що штрафи як у адміністративному праві, так і штрафи у кримінальному праві не мають якихось певних відмінностей [14, с. 164–165].

Висновки. За результатами опрацювання юридичної літератури та низки кодексів України [1–41] варто відмітити, що законодавством України передбачено засоби процесуального примусу, які використовуються судом з ціллю запобігання та припинення неповаги до суду. Встановлено, що такими засобами процесуального примусу є: попередження, видалення із зали судового засідання, привід, накладення грошового стягнення, порушення питання щодо відповідальності посадових осіб, що не прибули на виклик суду без повідомлення про те, чи без поважних на те причин. Засоби процесуального примусу для запобігання і припинення неповаги до суду доцільно класифікувати за метою застосування, за місцем застосування, за призначенням та за характером несприятливих наслідків.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

4. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12.

5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

6. Бутнев В. В. Гражданская процессуальная ответственность. Яросл. гос. ун-т. Ярославль, 1999. 62 с. URL: http://www.lib.uniyar.ac.ru/edocs/iuni/19990908.pdf.

7. Гетманцев М. Заходи процесуального примусу як засоби реалізації цивільної процесуальної відповідальності // Юридична Україна: Щомісячний правовий часопис. 2011. № 5. С. 71–77.

8. Голуб І. Г. Нові види запобіжних заходів згідно з КПК 2012 року // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2013. № 1(7). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2013_1_13.

9. Джафарова М. В. Загальні підстави застосування заходів процесуального примусу в адміністративному судочинстві // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 2. С. 81–84. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/21.pdf.

10. Захарова О. С. Проблеми процесуального примусу у цивільному у процесі України // Вісник Академії адвокатури України. 2010. Число 2. С. 134–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2010_2_23.

11. Зейкан Я. П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України. К.: Юридична практика, 2006. 560 с.

12. Карпов Н., Штанько А. Накладення грошового стягнення на учасників кримінального провадження (діагностика проблеми) // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 1. С. 70–78. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/1-2014/70-karpov.pdf.

13. Коліна А. О. Штрафні санкції в господарському процесі // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. 2012. Вип. 66. С. 427–434. URL: http://hdl.handle.net/11300/5190.

14. Коліна А. О. Щодо проблеми класифікації заходів господарсько-процесуальної відповідальності // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 162–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_39.

15. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.

16. Комзюк А. Т. Підстави застосування заходів адміністративного примусу // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою: Міжвідомчий науковий збірник. К.: Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 1999. Том 18. С. 492–496.

17. Кузніченко С. О., Кашкаров О. О. Заходи процесуального примусу, передбачені Кодексом адміністративного судочинства України // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 21 (60), № 1. 2008. С. 75–81.

18. Кузьменко В. А. Видалення як захід процесуального примусу в адміністративному судочинстві // Університетські наукові записки. 2013. Вип. 4 (48). С. 348–359. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_4_44.

19. Кузьменко О., Панченко О. Особливості застосування заходів процесуального примусу в адміністративних судах головуючим у судовому засіданні // Право України. 2008. № 10. С. 31–37.

20. Кучер В. О., Суліковський Ю. С. Видалення із зали судового засідання як захід процесуального примусу. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2015. Вип. 2. С. 88–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2015_2_11.

21. Лукіна І. М. Заходи примусу в цивільному процесуальному праві. Вісник Національного університету внутрішніх справ. Х.: Нац. ун-т внутр. справ., 2006. Вип. 34. С. 304–308. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2006_34_49.

22. Лукіна І. М. Немайнова відповідальність як один із видів цивільної процесуальної відповідальності. Вісник Національного університету внутрішніх справ. Х.: Нац. ун-т внутр. справ., 2005. Вип. 29. С. 347–351. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2005_29_62.

23. Лукіна І. М. Цивільна процесуальна відповідальність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харківський нацаціональний університет внутрутрішніх справ. Харків, 2011. 18 с.

24. Макарейко Н. В. Адміністративне право: конспект лекцій. 2009. URL: http://pravolib.pp.ua/151-gosudarstvennoe-prinujdenie-ponyatie-17485.html.

25. Мирошниченко Ю. М. Заходи кримінально-процесуального примусу: сутнісна характеристика, умови та підстави застосування // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2013. Вип. 4. Т. 2. С. 148–150.

26. Осауленко С. В. Правова природа заходів процесуального примусу в адміністративному судочинстві // Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 55–57.

27. Первушина А. А. Відповідальність сторін як учасників господарського процесу // Evropsky politicky a pravni diskurz. 2015. Vol. 2, Iss. 1. P. 325–330. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_1_51.

28. Рєзнікова В. Проблеми протидії зловживанню процесуальними правами в господарському судочинстві // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. 2012. Вип. 93. С. 20–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_93_8.

29. Рожнов О. В. Підстави застосування заходів процесуального примусу // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2015. Вип. 20. С. 164–167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2015_20_39.

30. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України // Форум права. 2012. № 2. С. 628–632. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_100.

31. Фонова О. С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2008. Вип. 6 (74). С. 187–199. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/12316.

32. Харитонов Є. О. Цивільний процес України: навч. посібник. К.: Істина, 2012, 472 с. URL: http://westudents.com.ua/glavy/74407–1-ponyattya-pdstavi-poryadok-zastosuvannyazahodv-protsesualnogo-primusu-vidi-zahodv-protsesualnogo-primusu.html.

33. Юнусов М. А. Эволюция обязанностей человека и гражданина в политико-правовых учениях (историко-правовой аспект) // История государства и права. 2010. № 7. С. 46–48.

34. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар / Ківалов С. В., Харитонов Є. О., Харитонова О. І. та ін.; за ред. С. В. Ківалова, О. М. Пасенюка, О. І. Харитонової. К.: Правова єдність, 2009. 656 с.

35. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України. В 2-х т. Том 2 / За заг. ред. В. К. Матвійчука. К: Алерта, КНТ. 2008. 752 с.

36. Кодекс адміністративного судочинства України: Науково-практичний коментар / Ківалов С. В., Харитонова О. І., Пасенюк О. М., Аракелян М. Р. та ін.; за ред. С. В. Ківалова, О. І. Харитонової. Х.: ТОВ «Одіссей», 2005. 552 с.

37. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу судами першої інстанції: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 р. № 18. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0018600–11.

38. Бабяк Н. В., Коновалова Н. Т. Особливості міжнародних стандартів правового забезпечення адміністративних судів та можливості їх використання в Україні // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права Серія економічна. Серія юридична. 2019. Вип. 21. С. 125–131. doi: http://doi.org/10.5281/zenodo.3632953.

39. Бабяк Н. В., Коновалова Н. Т. Теоретичні засади та практичні аспекти формування нормативно-правових умов забезпечення діяльності адміністративних судів в Україні // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права Серія економічна. Серія юридична. 2019. Вип. 22. С. 74–80.

40. Коновалова Н. Т. Юридична відповідальність за порушення порядку у залі судового засідання // Право.ua. 2018. № 1. С. 199–205. doi: http://doi.org/10.5281/zenodo.3632074.

41. Коновалова Н. Т. Повага до суду і судді як соціальна і правова цінність // International Journal of «Supremance of Law». 2018. № 3. P. 214–220. doi: http://doi.org/10.5281/zenodo.3632066.

References

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 r. № 8073-X (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

4. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-KhII (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12.

5. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

6. Butnev V. V. Grazhdanskaya protsessualnaya otvetstvennost. Yarosl. gos. un-t. Yaroslavl, 1999. 62 s. URL: http://www.lib.uniyar.ac.ru/edocs/iuni/19990908.pdf.

7. Hetmantsev M. Zakhody protsesualnoho prymusu yak zasoby realizatsii tsyvilnoi protsesualnoi vidpovidalnosti // Yurydychna Ukraina: Shchomisiachnyi pravovyi chasopys. 2011. № 5. S. 71–77.

8. Holub I. H. Novi vydy zapobizhnykh zakhodiv zghidno z KPK 2012 roku // Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo». 2013. № 1(7). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2013_1_13.

9. Dzhafarova M. V. Zahalni pidstavy zastosuvannia zakhodiv protsesualnoho prymusu v administratyvnomu sudochynstvi // Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii. 2019. № 2. S. 81–84. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/21.pdf.

10. Zakharova O. S. Problemy protsesualnoho prymusu u tsyvilnomu u protsesi Ukrainy // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. 2010. Chyslo 2. S.134–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2010_2_23.

11. Zeikan Ya. P. Komentar Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. K.: Yurydychna praktyka, 2006. 560 s.

12. Karpov N., Shtanko A. Nakladennia hroshovoho stiahnennia na uchasnykiv kryminalnoho provadzhennia (diahnostyka problemy) // Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2014. № 1. S. 70–78. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/1-2014/70-karpov.pdf.

13. Kolina A. O. Shtrafni sanktsii v hospodarskomu protsesi // Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. prats. 2012. Vyp. 66. S. 427–434. URL: http://hdl.handle.net/11300/5190.

14. Kolina A. O. Shchodo problemy klasyfikatsii zakhodiv hospodarsko-protsesualnoi vidpovidalnosti // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. 2013. № 5. S. 162–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_39.

15. Kolpakov V. K. Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk. K.: Yurinkom Inter, 1999. 736 s.

16. Komziuk A. T. Pidstavy zastosuvannia zakhodiv administratyvnoho prymusu // Problemy borotby z koruptsiieiu, orhanizovanoiu zlochynnistiu ta kontrabandoiu: Mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk. K.: Naukovo-doslidnyi instytut «Problemy liudyny», 1999. Tom 18. S. 492–496.

17. Kuznichenko S. O., Kashkarov O. O. Zakhody protsesualnoho prymusu, peredbacheni Kodeksom administratyvnoho sudochynstva Ukrainy // Uchёnыe zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho. Seryia «Iurydycheskye nauky». Tom 21 (60), № 1. 2008. S. 75–81.

18. Kuzmenko V. A. Vydalennia yak zakhid protsesualnoho prymusu v administratyvnomu sudochynstvi // Universytetski naukovi zapysky. 2013. Vyp. 4 (48). S. 348–359. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_4_44.

19. Kuzmenko O., Panchenko O. Osoblyvosti zastosuvannia zakhodiv protsesualnoho prymusu v administratyvnykh sudakh holovuiuchym u sudovomu zasidanni // Pravo Ukrainy. 2008. № 10. S. 31–37.

20. Kucher V. O., Sulikovskyi Yu. S. Vydalennia iz zaly sudovoho zasidannia yak zakhid protsesualnoho prymusu. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna. 2015. Vyp. 2. S. 88–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2015_2_11.

21. Lukina I. M. Zakhody prymusu v tsyvilnomu protsesualnomu pravi. Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Kh.: Nats. un-t vnutr. sprav., 2006. Vyp. 34. S. 304–308. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2006_34_49.

22. Lukina I. M. Nemainova vidpovidalnist yak odyn iz vydiv tsyvilnoi protsesualnoi vidpovidalnosti. Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Kh.: Nats. un-t vnutr. sprav., 2005. Vyp. 29. S. 347–351. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2005_29_62.

23. Lukina I. M. Tsyvilna protsesualna vidpovidalnist: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03 / Kharkivskyi natsatsionalnyi universytet vnutrutrishnikh sprav. Kharkiv, 2011. 18 s.

24. Makareiko N. V. Administratyvne pravo: konspekt lektsii. 2009. URL: http://pravolib.pp.ua/151-gosudarstvennoe-prinujdenie-ponyatie-17485.html.

25. Myroshnychenko Yu. M. Zakhody kryminalno-protsesualnoho prymusu: sutnisna kharakterystyka, umovy ta pidstavy zastosuvannia // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Iurydychni nauky». 2013. Vyp. 4. T. 2. S. 148–150.

26. Osaulenko S.V. Pravova pryroda zakhodiv protsesualnoho prymusu v administratyvnomu sudochynstvi // Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: materialy Mizhnar. nauk. konf. prof.-vykl. ta aspirant. skladu (m. Odesa, 16–17 travnia 2013 r.) / vidp. za vyp. V.M. Dromin; NU «OIuA». Pivd. rehion. tsentr NAPrN Ukrainy. Odesa: Feniks, 2013. T. 2. S. 55–57.

27. Pervushyna A.A. Vidpovidalnist storin yak uchasnykiv hospodarskoho protsesu // Evropsky politicky a pravni diskurz. 2015. Vol. 2, Iss. 1. P. 325–330. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_1_51.

28. Rieznikova V. Problemy protydii zlovzhyvanniu protsesualnymy pravamy v hospodarskomu sudochynstvi // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Yurydychni nauky. 2012. Vyp. 93. S. 20–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_93_8.

29. Rozhnov O.V. Pidstavy zastosuvannia zakhodiv protsesualnoho prymusu // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia «Pravo». 2015. Vyp. 20. S. 164–167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2015_20_39.

30. Smokov S.M. Vydy obmezhen konstytutsiinykh prav hromadian u novomu Kryminalnomu protsesualnomu kodeksi Ukrainy // Forum prava. 2012. № 2. S. 628–632. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_100.

31. Fonova O.S. Zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy uchasnykamy hospodarskoho protsesu // Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. 2008. Vyp. 6 (74). S.187–199. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/12316.

32. Kharytonov Ye.O. Tsyvilnyi protses Ukrainy: navch. posibnyk. K.: Istyna, 2012, 472 s. URL: http://westudents.com.ua/glavy/74407-1-ponyattya-pdstavi-poryadok-zastosuvannyazahodv-protsesualnogo-primusu-vidi-zahodv-protsesualnogo-primusu.html.

33. Yunusov M.A. Evolyutsiya obyazannostey cheloveka i grazhdanina v politiko-pravovykh ucheniyakh (istoriko-pravovoy aspekt) // Istoriya gosudarstva i prava. 2010. № 7. S. 46–48.

34. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar / Kivalov S.V., Kharytonov Ye. O., Kharytonova O.I. ta in.; za red. S.V. Kivalova, O.M. Paseniuka, O.I. Kharytonovoi. K.: Pravova yednist, 2009. 656 s.

35. Naukovo-praktychnyi komentar do Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. V 2-kh t. Tom 2 / Za zah. red. V.K. Matviichuka. K: Alerta, KNT. 2008. 752 s.

36. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar / Kivalov S.V., Kharytonova O.I., Paseniuk O.M., Arakelian M.R. ta in.; za red. S.V. Kivalova, O.I. Kharytonovoi. Kh.: TOV «Odissei», 2005. 552 s.

37. Pro deiaki pytannia praktyky zastosuvannia Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu sudamy pershoi instantsii: Postanova Plenumu Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy vid 26.12.2011 r. № 18. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11.

38. Babiak N.V., Konovalova N.T. Osoblyvosti mizhnarodnykh standartiv pravovoho zabezpechennia administratyvnykh sudiv ta mozhlyvosti yikh vykorystannia v Ukraini // Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava Seriia ekonomichna. Seriia yurydychna. 2019. Vyp. 21. S. 125–131. doi: http://doi.org/10.5281/zenodo.3632953.

39. Babiak N.V., Konovalova N.T. Teoretychni zasady ta praktychni aspekty formuvannia normatyvno-pravovykh umov zabezpechennia diialnosti administratyvnykh sudiv v Ukraini // Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava Seriia ekonomichna. Seriia yurydychna. 2019. Vyp. 22. S. 74–80.

40. Konovalova N.T. Yurydychna vidpovidalnist za porushennia poriadku u zali sudovoho zasidannia // Pravo.ua. 2018. № 1. S. 199–205. doi: http://doi.org/10.5281/zenodo.3632074.

41. Konovalova N.T. Povaha do sudu i suddi yak sotsialna i pravova tsinnist // International Journal of «Supremance of Law». 2018. № 3. P. 214–220. doi: http://doi.org/10.5281/zenodo.3632066.

УДК 34.023+347.98

Соіч Олег Валерійович
аспірант
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Соич Олег Валериевич
аспирант
НИИ государственного строительства и местного самоуправления
Национальной академии правовых наук Украины
Soich Oleg
Post-Graduate Student of the
Scientific Research Institute of State Building and Local Government of
National Academy of Legal Sciences of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-2-5622

ПОНЯТТЯ ГРОМАДСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ ЯК КОЛЕКТИВНОГО СУБ'ЄКТА ПРАВА

ПОНЯТИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ КАК КОЛЛЕКТИВНОГО СУБЪЕКТА ПРАВА

THE CONCEPTS OF COMMUNITY ASSOCIATION AS A COLLECTIVE SUBJECT OF LAW

Анотація. *Громадське формування – це загальне поняття, котре включає в себе усі види об'єднань, що створюються фізичними та юридичними особами для виконання певних приватно- та публічно-правових функцій. Попри важливе значення цього інституту громадянського суспільства, правове регулювання їх діяльності є недосконалим. Продовжують допускатися неточності щодо визначення та використання основних дефініцій. Різноманітність видів громадських об'єднань зумовлює труднощі у розумінні їх специфіки як колективних суб'єктів.*

Мета статті полягає у вивченні поняття громадського об'єднання та визначення специфічних ознак його правосуб'єктності як колективного суб'єкта.

Встановлено, що сукупність усіх видів громадських (неприбуткових) організацій є складною та розгалуженою системою суб'єктів громадянського суспільства, кожен із яких може потребувати самостійного дослідження як колективний суб'єкт. Прийняті у міжнародній практиці визначення об'єднань як «неприбуткових», «неурядових», «добровільних» та інших організацій не показують їх сутнісного змісту як суб'єктів права.

Законодавча дефініція виражає такі сутнісні ознаки громадського об'єднання: є колективним суб'єктом права; мета та цілі полягають у захисті прав і свобод засновників та учасників об'єднання та суспільного інтересу; зміст та форми діяльності громадського об'єднання визначається специфікою державно-правового регулювання відповідної галузі права (у сфері економіки, соціальній сфері, трудової діяльності та ін.); є суб'єктом приватного права; участь органів влади в об'єднаннях недопустима, що є однією з гарантій їх діяльності.

Специфіка громадських об'єднань як колективний суб'єктів розкривається в: характері взаємодії з іншими суб'єктами права; методі правового регулювання утворення та діяльності; організаційно-правових умовах утворення об'єднання; механізмами взаємодії із публічним сектором.

Ключові слова: *громадське об'єднання, громадська організація, неприбуткова організація, колективний суб'єкт, інститути громадянського суспільства.*

Аннотация. *Общественное формирование – это общее понятие, которое включает в себя все виды объединений, создаваемых физическими и юридическими лицами для выполнения определенных гражданских и публично-правовых функций. Несмотря на важное значение этого института гражданского общества, правовое регулирование их деятельности является несовершенным. Продолжают допускаться неточности, касающиеся определения и использования основных дефиниций. Разнообразие видов общественных объединений обуславливает трудности в понимании их специфики как коллективных субъектов.*

Цель статьи заключается в изучении понятия общественного объединения и определении специфических признаков его правосубъектности как коллективного субъекта.

Установлено, что совокупность всех видов общественных (неприбыльных) организаций является сложной и разветвленной системой субъектов гражданского общества, каждый из которых может требовать дополнительного исследования как коллективный субъект. Принятые в международной практике определения объединений как «неприбыльных», «неправительственных», «добровольных» и других организаций не отражают их сущностного содержания как субъектов права.

Законодательная дефиниция выражает такие сущностные признаки общественного объединения: является коллективным субъектом права; цель и задания заключаются в защите прав и свобод основателей и участников объединения, а также общественного интереса; содержание и формы деятельности общественного объединения определяются спецификой государственно-правового регулирования соответствующей отрасли права (в сфере экономики, социальной сфере, трудовых отношений и др.); является субъектом гражданского права; участие органов власти в объединениях недопустимо, что является одной из гарантий их деятельности.

Специфика общественных объединений как коллективных субъектов раскрывается в: характере взаимодействия с другими субъектами права; методе правового регулирования создания и деятельности; организационно-правовых условиях создания объединения; механизмах взаимодействия с публичным сектором.

Ключевые слова: *общественное объединение, общественная организация, неприбыльная организация, коллективный субъект, институты гражданского общества.*

Summary. *Non-profit organisation is a general concept that includes all types of associations created by individuals and legal entities for the excercise of certain private and public-law functions. Despite the importance of this institution of civil society, the legal regulation of their activities is imperfect. Inaccuracies in the definition and use of key definitions continue to be allowed. The variety of types of community associations makes it difficult to understand their specificity as a collective subject of law.*

The purpose of the article is to study the concept of community association and to identify specific features of its legal personality as a collective subject of law.

It was found that the totality of all types of public (non-profit) organizations is a complex and extensive system of civil society actors, and each of them may require additional study as a collective subject. Internationally accepted definitions of associations as «non-profit», «non-governmental», «voluntary» and other organizations do not reflect their substantive content as subjects of law.

The legal definition expressing such essential features of a community association: is a collective subject of law; the purpose and goals are to protect the rights and freedoms of the founders and members of the association, as well as the public interest; the content and forms of activity of a community association is determined by the specific state-legal regulation of the respective branch of law (in the sphere of economy, social sphere, labor activity, etc.); is the subject of private law; participation of authorities in the association is inadmissible, this is one of the guarantees of their activity.

The specificity of community associations as a collective entity is revealed in: the nature of the interaction with other subjects of law; the method of legal regulation of formation and activity; the organizational and legal conditions of formation of the association; the mechanisms for interaction with the public sector.

Key words: *community association, non-governmental organization, non-profit organization, collective subject of law, civil society institutions.*

Постановка проблеми. Громадські формування є загальним поняттям, котре включає в себе усі види об'єднань, що створюються фізичними та юридичними особами для виконання певних приватно- та публічно-правових функцій. Видова структура цих суб'єктів є значно розгалуженою, і в умовах громадянського суспільства в Україні продовжує розвиватися. Значну частину громадських формувань складають громадські об'єднання. Попри важливе значення цього інституту громадянського суспільства, правове регулювання їх діяльності є недосконалим. Зокрема, не сформовано остаточно понятійний апарат: у сучасних нормативних та наукових джерелах продовжують допускатися неточності щодо визначення та використання основних дефініцій. Крім того, різноманітність видів

громадських об'єднань зумовлює труднощі у розумінні їх специфіки як колективних суб'єктів.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Загальні питання правового статусу громадських об'єднань, нормативного регулювання їх діяльності та їх особливостей як інституту громадянського суспільства досліджували такі вітчизняні науковці як О. Ващук, В. Кравчук, О. Гейда, Н. Нижник, І. Рожко, Д. Шелест та багато інших. Віддаючи належне внеску попередників відзначимо, що дослідження громадських об'єднань як колективних суб'єктів потребує подальших досліджень у зв'язку із: а) колізіями правових норм щодо визначення поняття «громадське об'єднання» у чинному законодавстві; б) недостатнім станом наукового розроблення проблематики правосуб'єктності громадських об'єднань.

Мета статті полягає у вивченні сутності громадських об'єднань та визначенні специфічних ознак їх правосуб'єктності як колективних суб'єктів. Досягнення мети передбачає виконання наступних завдань:

- проаналізувати підходи до визначення поняття громадського об'єднання;
- визначити сутнісні ознаки громадських об'єднань як колективних суб'єктів;
- охарактеризувати особливості громадських об'єднань у порівнянні з іншими видами громадських формувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. В іноземній науковій літературі громадські об'єднання розглядаються в межах загальної категорії неприбуткових організацій. Визначний вклад у розвиток цієї проблематики здійснили Л. Саломон та Г. Анхоєр, запропонувавши так звану Міжнародну класифікацію неприбуткових організацій (International Classification of Nonprofit Organizations — ICNPO). В межах цієї системи було виділено 12 основних груп громадських організацій: культура і відпочинок; освіта і наукові дослідження; охорона здоров'я; соціальні послуги; навколишнє середовище; розвиток місцевих спільнот; правозахисна діяльність; посередництво для філантропів; міжнародні; релігійні; професії та бізнес-асоціації, профспілки; інші організації [17, с. 267–309].

Наведене вказує на те, що класифікація Л. Саломона та Г. Анхоєра має загальний характер, оскільки визначає основні сфери громадянської активності у різних країнах. Якщо ж порівняти наведене із нормами ч. 2 ст. 2 Закону України «Про громадські об'єднання», виявиться, що з числа громадських об'єднань законодавець умисне виключив таких колективних суб'єктів як релігійні організації; непідприємницькі товариства, утворені актами органів місцевого самоврядування; організації, які здійснюють професійне самоврядування та ін. [8]. Особливий порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення цих організацій визначає відмінний правовий статус від громадських об'єднань. Тому класифікацію Саломона та Анхоєра не можемо приймати за основу для теоретико-правового дослідження сутності такої категорії суб'єктів права як громадські об'єднання.

У контексті слід зазначити, що щодо походження визначень для різноманітних форм організації громадянського суспільства висловлювався британський дослідник Д. Льюіс. Він зазначав, що терміни «неурядовий», «неприбутковий», «волонтерський» («добровільний»), загалом, є загально-вживаними поняттями, які, втім, не є результатом «описової чи аналітичної суворості, а натомість походять із відмінностей між національними культурами, в яких розвивалися уявлення про неурядові організації» [16, с. 1056]. Із цього можемо зробити висновок про те, що сукупність усіх видів громадських (неприбуткових) організацій є складною та розгалуженою системою суб'єктів громадянського суспільства, кожен із яких може потребувати самостійного дослідження як колективний суб'єкт.

Запропонована Л. Саломоном та Г. Анхоєром класифікація є доречнішою для вивчення громадських формувань загалом, оскільки поняття «неприбуткова організація» та «громадське об'єднання» мають різний зміст. В свою чергу, ознаки «неприбутковий», «неурядовий», «добровільний» є важливими, але не визначальними для характеристики правового статусу громадського об'єднання.

У вітчизняній науковій літературі обговорення поняття «громадське об'єднання» не є предметом активних дискусій. Переважна більшість авторів погоджуються із позицією законодавця, де визначено сутнісні риси громадського об'єднання як суб'єкта права. Втім, в окремих джерелах знаходимо спроби виявити інші важливі ознаки громадських об'єднань. Як правило відмінності між такими теоретичними побудовами продиктовані галузевою специфікою.

Такі дослідники як К. Кацюба [3], М. Менджул [6], Ю. Парута [7] розкривають цивільно-правовий зміст громадських об'єднань як непідприємницьких товариств. Інші науковці, зокрема, Р. Кравченко, Н. Кабаченко, О. Васильченко [5], П. Шевчук [15] підкреслюють соціальну роль громадських об'єднань, їх важливість як колективної форми захисту прав та законних інтересів суб'єктів права. Окрему точку зору мають І. Артеменко [1], М. Ковалів [4], С. Соха [13], які визначають громадські об'єднання

як суб'єктів публічних та адміністративно-правових відносин. Кожна із таких дефініцій виокремлює специфічні риси громадських об'єднань, проте які не суперечать нормативному визначенню цього поняття.

Законодавча дефініція громадського об'єднання міститься в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання»: це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [8].

У наведеному визначенні викладено відразу декілька сутнісних ознак. По-перше, об'єднання громадян є колективним суб'єктом, який утворюється в результаті згоди суб'єктів права діяти спільно для захисту прав та свобод, досягнення заздалегідь обумовлених спільних інтересів.

По-друге, мету громадського об'єднання визначають його засновники. Як правило мета такого колективного суб'єкту полягає у захисті прав і свобод засновників та учасників об'єднання, а також інших осіб — учасників правовідносин у сферах відносин, які мають суспільний інтерес та визначені статутом об'єднання.

Вбачається, що мета та цілі громадського об'єднання можуть засновуватися на: а) спільному баченні обставин, які перешкоджають реалізації законних прав та інтересів або становлять для них потенційну чи реальну загрозу; б) спільному баченні шляхів розв'язання специфічних проблем цієї сфери відносин; в) вільно висловленому намірі засновників та учасників об'єднання погоджувати свою діяльність та співпрацювати для задоволення спільного інтересу. Досягнення згоди з питань організаційно-правового забезпечення та діяльності є основою для формування статуту колективного суб'єкта. Легітимізація наміру суб'єктів права створити організацію для досягнення спільної мети відбувається через проведення установчих зборів засновників із дотриманням норм ст. 9 Закону України «Про громадські об'єднання» та інших вимог законодавства.

По-третє, зміст та форми діяльності громадського об'єднання, його взаємодія із суб'єктами публічного та приватного права визначається специфікою державно-правового регулювання цієї сфери відносин, а також специфікою вираження суспільного інтереси чи інтересів засновників громадського об'єднання.

По-четверте, громадське об'єднання — завжди є суб'єктом приватного права. Участь державних органів чи органів місцевого самоврядування у громадських об'єднаннях є недопустимою. Тож форми діяльності громадських об'єднань, як зазначає М. Ковалів, є способом реалізації суверенітету громадян задля колективного впливу на інститути державної влади для просування своїх ідей і поглядів [4, с. 91].

Таким чином, законодавча дефініція громадського об'єднання доповнює вищенаведені дефінітивні ознаки цього поняття, проте не розкриває повністю його специфіку як колективного суб'єкта.

Відповідно до норм Закону України «Про об'єднання громадян» — «громадське об'єднання» є загальною категорією для визначення специфічного суб'єкта права, існування якого є можливим в одній із двох організаційно-правових форм:

- громадської організації, де засновниками та учасниками можуть бути лише фізичні особи;
- громадської спілки, де засновниками можуть бути лише юридичні особи, а учасниками — як юридичні, так і фізичні особи (ч. 2–4 ст. 1 Закону) [8].

Інші нормативно-правові акти, зокрема, Цивільний та Господарський кодекси України не містять дефініції громадського об'єднання. У нормах цих законів використовуються терміни:

- «громадська організація» — як особа, що може бути засновником суб'єкта господарювання (ч. 1 ст. 2 Господарського кодексу України);
- «громадська організація споживачів (об'єднання споживачів)» — як організація, що має на меті захист прав споживачів (абз. 9 ч. 1 ст. 39) [2];
- «громадська організація» — як форма реалізації права фізичних осіб на свободу об'єднання (ч. 1 ст. 314 Цивільного кодексу України) [1].

У нормах Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань» поняття «громадське об'єднання» згадується як один із видів громадського формування, поряд із професійними та творчими спілками, організаціями роботодавців та ін. (п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону). «Громадська організація» вказується як один із можливих засновників постійно діючого третейського суду (п. 11 ч. 2 ст. 5). Із контексту норм вбачається, що «місцевий осередок громадського об'єднання із статусом юридичної особи» також є окремим видом громадського формування (в п. 4 ч. 2 ст. 9 Закону) [9].

Порівняння вищенаведеного із нормами спеціального закону виявляє невідповідність вживаної термінології про громадські об'єднання у чинному законодавстві. Колізія полягає у тому, що в багатьох законодавчих актах термін «громадська організація» вживається як загальний — для визначення громадського об'єднання. У той час як Закон України «Про громадські об'єднання» проводить чітке

розмежування між «громадською організацією» та «громадською спілкою».

Формальне дотримання «букви Закону» у цьому випадку веде до обмеження цивільних прав юридичних осіб-засновників громадської спілки. Тобто якщо визначеним правом наділено «громадську організацію», то «громадська спілка» нібито позбавлена такого права. Конкретно може йтися про права громадської спілки: засновувати суб'єктів господарювання, бути учасником об'єднання споживачів, створювати третейські суди та ін.

Для подолання цієї неточності пропонуємо замінити термін «громадські організації» у нормах ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 39 Господарського кодексу України, а також у п. 11 ч. 2 ст. 5 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань» на «громадські об'єднання». Також доцільною буде перевірка інших законодавчих актів на предмет виявлення подібних неточностей.

Узагальнення вищенаведеного дозволяє зробити висновок, що підхід законодавця виражає найзагальніші ознаки громадських об'єднань: відокремленість від державної та місцевої влади, задоволення спільного немайнового інтересу засновників, або суспільного інтересу. В свою чергу, такі ознаки як «неприбутковість», «добровільність» цілком доречно визначені законодавцем як принципи утворення громадських об'єднань у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про громадські об'єднання».

Разом з тим, нормативна дефініція не містить специфічних ознак громадського об'єднання, які б однозначно відрізняли його від інших громадських формувань. Діяльність громадського об'єднання може торкатися різних видів суспільних відносин. Проте його галузева належність не є визначальною ознакою віднесення громадського формування до групи громадських об'єднань.

Щоб ілюструвати необхідність розмежування громадських об'єднань від інших колективних суб'єктів громадянського суспільства розглянемо наступні приклади. У секторі публічного управління можуть функціювати *громадські ради* при державному органі — тимчасові консультативно-дорадчі органи, утворені для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики. Таким чином, громадські ради є проміжною формою участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики. При цьому, громадські об'єднання можуть ініціювати проведення консультацій з громадськістю шляхом подання відповідних пропозицій громадській раді або безпосередньо органу виконавчої влади [10]. Ключова відмінність громадських об'єднань від громадських рад полягає у тому, що останні є невід'ємним елементом організаційно-правового механізму реалізації державної політики у певній сфері відносин. При цьому порядок створення спеціальних громадських рад при державних органах чітко регламентується нормативно-правовими актами.

У сфері професійної діяльності — *органи професійного самоврядування* у вигляді об'єднань, створюваних для саморегулювання професійної діяльності, представництва професійних інтересів у відносинах із органами державної влади та місцевого самоврядування, захисту соціальних прав та інтересів, сприяння підвищенню кваліфікаційного рівня фахівців та ін. Членство фахівця у таких організаціях набувається автоматично із отриманням свідоцтва про право зайняття відповідним видом діяльності та/або складанням професійної присяги (ч. 6 ст. 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), включення особи до Реєстру суб'єктів професійної діяльності (ч. 2 ст. 47 Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність») та ін.

У сфері суспільно-політичного життя — *політичні партії*, які також визначаються як «добровільні об'єднання громадян». Проте організаційно-правові засади функціювання політичних партій вказують на їх якісно інший правовий статус. Ці відмінності, щонайменше, обумовлені: політичною метою діяльності політичних партій (ст. 2 Закону України «Про політичні партії в Україні»); наявністю особливих вимог та обмежень щодо членства в політичній партії (ст. 6 Закону); набуттям політичною партією статусу юридичної особи з моменту реєстрації (ч. 2 ст. 11 Закону) та ін. [12].

У сфері господарської діяльності можуть функціонувати *кооперативи*, які за визначенням Господарського кодексу є «добровільними об'єднаннями громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися у різних галузях (виробничі, споживчі, житлові тощо)» [2]. Попри наявність такої дефінітивної ознаки як «добровільність об'єднання громадян» кооперативи не можуть розглядатися як громадські об'єднання. Відповідно до положень ч. 2 ст. 3 Закону України «Про кооперацію» [11] завдання діяльності кооперативів спрямовуються на набуття певних матеріальних благ кожним із його членів. На відміну від громадського об'єднання — не переслідують мети захисту (досягнення) визначеного суспільного інтересу.

Проведене автором порівняння правового статусу вищезгаданих організацій та правового статусу

громадських об'єднань дозволяє виділити такі відмінні особливості останніх.

За характером взаємодії колективного суб'єкта з іншими суб'єктами у визначеній сфері відносин та характером впливу на їх діяльність. Громадські об'єднання можуть здійснювати представництво, захист прав та законних інтересів своїх учасників та інших зацікавлених осіб, а також діяти для вираження суспільного інтересу.

За метод правового регулювання створення колективного суб'єкта. Організаційно-правовий механізм створення громадських об'єднань регулюється диспозитивним методом. Участь в організації є добровільною, засновники та учасники організації можуть самостійно визначати: створювати юридичну особу чи продовжувати діяльність об'єднання без статусу юридичної особи. Заснування будь-якого громадського об'єднання цілком залежить від волі його потенційних засновників, не може регламентуватися жодним законом чи нормативним актом органів державної влади та місцевого самоврядування.

За організаційно-правовими умовами утворення колективного суб'єкта. Створення громадського об'єднання можливе за участі щонайменше двох осіб, які є дієздатними та правоздатними суб'єктами приватного права, статус яких відповідає вимогам ст.ст. 7–8 Закону України «Про громадські об'єднання». Характерною особливістю є те, що створення громадського об'єднання здійснюється в межах загальної правоздатності фізичної та юридичної особи. Законодавство, переважно, не висуває спеціальних критеріїв до осіб, які мають право створювати громадське об'єднання та брати в ньому участь. Набуття правоздатності громадським об'єднанням відбувається по факту подання (надсилання) документів для реєстрації громадського об'єднання протягом 60 днів з дня проведення установчих зборів засновників. До цього моменту колективний суб'єкт позбавлений права здійснювати будь-які юридично значимі дії, окрім пов'язаних зі своєю державною реєстрацією.

Взаємодія громадських об'єднань із публічним сектором. Характерною особливістю громадських об'єднань є незалежність від впливу держави як одна із гарантій їх правового статусу. На відміну від організацій професійного самоврядування та інших подібних утворень, держава не делегує об'єднанням владних повноважень у здійсненні регулювання тієї чи іншої сфери відносин (крім визначених законом випадків). Так само звернення громадського об'єднання розглядаються державними органами у загальному порядку (визначеному Законом України «Про звернення громадян»), рішення громадського об'єднання не створюють зобов'язань для інших суб'єктів права, а їх виконання не забезпечується державним примусом. Проте громадянські об'єднання можуть співпрацювати із державою у досягненні статутних цілей. Однією із форм такої співпраці є виконання державного замовлення у порядку, визначеному законодавством.

У цьому контексті ми не погоджуємося із думкою Артеменка І. А., висловлену у статті «Місце та особливості громадських об'єднань в системі органів публічної адміністрації як суб'єктів адміністративно-процесуального права» (2013 р.) про те, що громадські об'єднання можуть входити до системи органів публічної влади у випадку якщо вони були створені з метою реалізації та захисту публічних інтересів [1, с. 194]. Таке припущення суперечить нормативній дефініції, де безпосередньо визначено, що метою створення громадського об'єднання є задоволення суспільних інтересів. Повертаючись до проблематики точного використання термінології, що стосується предмета дослідження, доцільно зауважити, що реалізацію певних публічних інтересів за чинним законодавством України можуть здійснювати різні види громадських формувань, зокрема, політичні партії.

Висновки. Узагальнення всього вищенаведеного дозволяє сформувати авторську дефініцію поняття громадянського об'єднання — це колективний суб'єкт приватного права, уповноважений його засновниками реалізовувати, захищати та представляти власні або суспільні інтереси шляхом здійснення конституційних, цивільних, господарських та процесуальних прав, передбачених чинним законодавством, за винятком прав, обмеження яких є передумовою дотримання принципів утворення та діяльності громадянських об'єднань.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у порівнянні публічного статусу громадських об'єднань в Україні та світі.

Література

1. Артеменко І. А. Місце та особливості громадських об'єднань в системі органів публічної адміністрації як суб'єктів адміністративно-процесуального права // Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3–1. С. 193–196.

2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV: із змін., внес. Законом № 264-IX від 31.10.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436–15/print (дата звернення: 01.11.2019).

3. Кацюба К. В. Загальні засади та вимоги до створення непідприємницьких товариств // Теорія і практика правознавства. 2016. № 2(10). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_2_5 (дата звернення: 01.11.2019).

4. Ковалів М. В. Форми діяльності громадських об'єднань в Україні // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 845. С. 89–93.

5. Кравченко Р., Кабаченко Н., Васильченко О. Розвиток недержавних організацій соціальної сфери / Соціальна робота в Україні: перші кроки / ред. В. Полтавець. Київ: Видавничий дім «КМ Academia». 2000. С. 130–144.

6. Менджул М. В. Громадські організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.03. Київ, 2011. 20 с.

7. Парута Ю. І. Актуальні питання здійснення класифікації громадських об'єднань // Право і суспільство. 2015. № 4. Ч. 3. С. 45–51.

8. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI: із змін., внес. згідно із Законом № 2415-VIII від 15.05.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17 (дата звернення: 13.11.2019).

9. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV: в ред. Закону № 835-VIII від 26.11.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755–15 (дата звернення: 13.11.2019).

10. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996: із змін., внес. Постановою КМ № 353 від 24.04.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/996-2010-п (дата звернення: 01.11.2019).

11. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 р. № 1087-IV: із змін., внес. Законом № 1206-VII від 15.04.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15/print (дата звернення: 01.11.2019).

12. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III: із змін., внес. Законом № 140-IX від 02.10.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14/print (дата звернення: 01.11.2019).

13. Соха С. І. Публічний статус громадських об'єднань в Україні: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.07. Львів, 2016. 22 с.

14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV: із змін., внес. Законом № 159-IX від 03.10.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print (дата звернення: 01.11.2019).

15. Шевчук П. І. Соціальна політика. Львів: Світ, 2003. 400 с.

16. Lewis D. Nongovernmental Organizations, Definition and History // International Encyclopedia of Civil Society / Ed. Anheier H. K., Toepler S. New York: Springer Science & Business Media, 2010. PP. 1056–1062.

17. Salamon L., Anheier H. In search of the non-profit sector II: The problem of classification // Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations. 1992. Vol. 3. No. 3. PP. 267–309.

References

1. Artemenko I. A. Location and characteristics of public organizations in the system of public administration as subjects of administrative procedural law. Porivnyalno-analitychne pravo — Comparative analytical law. 2013. No. 3–1. PP. 193–196 (In Ukrainian).

2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 436-IV: iz zmin., vnes. Zakonom № 264-IX vid 31.10.2019 [The Commercial Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2013]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print (accessed 01 November 2019) (In Ukrainian).

3. Katsyuba K. V. General principles and requirements for the establishment of non-profit organizations. Teoriia i praktyka pravoznavstva — Theory and practice of jurisprudence. 2016. No.2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_2_5 (accessed 01.11.2019) (In Ukrainian).

4. Kovaliv M. V. Forms of the activity of public communities in Ukraine. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» — Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences. 2016. No. 845. PP. 89–93.

5. Kravchenko R., Kabachenko N., Vasylchenko O. Rozvytok nederzhavnykh orhanizatsiy sotsialnoyi sfery [Development of non-governmental organizations in the social sphere]. Sotsialna robota v Ukrayini: pershi kroky [Social work in Ukraine: first steps]. Kyiv: KM Academia, 2000. PP. 130–144 (Ed.: Poltavets V.).

6. Mendzhul M. V. Civic organizations as the subjects of civil law: PhD diss. Kyiv, 2011. (In Ukrainian).

7. Paruta Yu. I. Actual issues related to the classification of public associations. Pravo i suspilstvo — Law and Society. 2015. No. 4. Vol. 3. PP. 45–51.

8. Pro hromadski obiednannia: Zakon Ukrainy vid 15 travnia 2003 r. № 755-IV: v red. Zakonu № 835-VIII vid 26.11.2015 r. [On Civil Associations: Law of Ukraine of May 15, 2018]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17 (accessed 13 november 2019) (in Ukrainian).

9. Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib — pidpryiemtsiv ta hromadskykh formuvan: Zakon Ukrainy vid 15 travnia 2003 r. № 755-IV: v red. Zakonu № 835-VIII vid 26.11.2015 r. [On State Registration of Legal Entities and Natural Persons — Entrepreneurs: Law of Ukraine of May 15, 2003]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15 (accessed 13 november 2019) (in Ukrainian).

10. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 2010 r. № 996 [On ensuring public participation in the formation and implementation of public policy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 3, 2010]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/996-2010-п (accessed 01 November 2019) (In Ukrainian).

11. Pro kooperatsiiu: Zakon Ukrainy vid 10 lypnia 2003 r. № 1087-IV: iz zmin., vnes. Zakonom № 1206-VII vid 15.04.2014 r. [On Cooperation: Law of Ukraine of July 10, 2003]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15/print (accessed 01 November 2019) (In Ukrainian).

12. Pro politychni partii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2365-III: iz zmin., vnes. Zakonom № 140-IX vid 02.10.2019 r. [On Political Parties in Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14/print (accessed 01 November 2019) (In Ukrainian).

13. Soha S. I. The public status of associations in Ukraine: administrative and legal aspects. PhD diss. Lviv, 2016. (In Ukrainian).

14. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV: iz zmin., vnes. Zakonom № 159-IX vid 03.10.2019 [The Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2013]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15/print (accessed 01 November 2019) (In Ukrainian).

15. Shevchuk P. I. Sotsial'na polityka [Social policy]. Lviv: Svit, 2003. 400 p.

16. Lewis D. Nongovernmental Organizations, Definition and History. International Encyclopedia of Civil Society / Ed. Anheier H. K., Toepler S. New York: Springer Science & Business Media, 2010. Pp. 1056–1062.

17. Salamon L., Anheier H. In search of the non-profit sector II: The problem of classification. Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 1992. Vol. 3. No. 3. PP. 267–309.

УДК 341.63

Притика Юрій Дмитрович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Притыка Юрий Дмитриевич
доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры правосудия
Киевского национального университета имена Тараса Шевченко
Prytyka Yurii
Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department of Justice
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0001-5992-1144

Ситнік Володимир Олександрович
студент магістратури юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Сытник Владимир Александрович
студент магистратуры юридического факультета
Киевского национального университета имена Тараса Шевченко
Sytnik Volodymyr
Master's student of the Faculty of Law of
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-2-5650

ДІЙСНІСТЬ ОПЦІОННИХ (ГІБРИДНИХ) АРБІТРАЖНИХ ЗАСТЕРЕЖЕНЬ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ ОПЦИОННЫХ (ГИБРИДНЫХ) АРБИТРАЖНЫХ СОГЛАШЕНИЙ: ЗАРУБЕЖНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

VALIDITY OF OPTIONAL (HYBRID) ARBITRATION CLAUSES: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню нетрадиційного різновиду арбітражних угод – опціонного (гібридного) арбітражного застереження, яке закріплює право сторін (або лише однієї сторони) звернутися для вирішення спору як до міжнародного комерційного арбітражу, так і до державного суду.*

У роботі наведено зарубіжну судову практику стосовно дійсності односторонніх арбітражних застережень, зокрема здійснено аналіз рішення у справі «Російська Телефонна Компанія проти Sony Ericsson Mobile Communications Rus», в межах якого розглянуто проблему співвідношення принципу автономії волі та засади рівності сторін з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Обґрунтовано, що превалювати має автономія волі як основоположний принцип міжнародного комерційного арбітражу, який не суперечить рівності сторін та не обмежує право сторони, якій угодою надано лише одну опцію, звернутися до передбаченого угодою компетентного органу, будь це арбітраж чи державний суд.

Авторами встановлено, що правовий підхід до вирішення питання про дійсність односторонніх арбітражних застережень варіюється в різних юрисдикціях світу від абсолютного визнання права сторін укладати такі застереження до кваліфікації їх як недійсних національними судами чи в законодавстві. Це вимагає ретельного визначення сторонами закону, що застосовується до арбітражної угоди, а також врахування закону місця арбітражного розгляду та закону будь-якої держави, в якій рішення може підлягати виконанню.

Відмічено, що підхід українських судів щодо вирішення питання про дійсність асиметричних арбітражних угод є прогресивним, однак не виключає існування ризиків, пов'язаних з використанням конструкції асиметричної угоди.

У статті наведено фактори, на які слід зважати при укладенні одностороннього застереження, висловлено рекомендації щодо формулювання окремих положень опціонних (гібридних) арбітражних застережень.

Ключові слова: *арбітраж, міжнародний комерційний арбітраж, арбітражна угода, опціонне арбітражне застереження, одностороннє застереження, асиметричне застереження, юрисдикція.*

Аннотация. *Статья посвящена исследованию нетрадиционного вида арбитражных соглашений – опционной (гибридной) арбитражной оговорки, которая предусматривает право сторон (или только одной стороны) обратиться для разрешения спора как в международный коммерческий арбитраж, так и в государственный суд.*

В работе приведена зарубежная судебная практика относительно действительности односторонних арбитражных оговорок, в частности осуществлен анализ решения по делу «Русская Телефонная Компания против Sony Ericsson Mobile Communications Rus», в рамках которого рассмотрена проблема соотношения принципа автономии воли и положения о равенстве сторон с учетом практики Европейского суда по правам человека. Обосновано, что превалировать должна автономия воли как основополагающий принцип международного коммерческого арбитража, который не противоречит равенству сторон и не ограничивает право стороны, которой соглашением предоставлено лишь одну опцию, обратиться в предусмотренный этим соглашением компетентный орган, будь это арбитраж или государственный суд.

Авторами установлено, что правовой подход к решению вопроса о действительности односторонних арбитражных оговорок варьируется в различных юрисдикциях от абсолютного признания права сторон заключать такие соглашение до квалификации их как недействительных национальными судами или в законодательстве. Это требует тщательного определения сторонами закона, применимого к арбитражному соглашению, а также учета закона места арбитражного разбирательства и закона любого другого государства, в котором решение может подлежать исполнению.

Отмечено, что подход украинских судов к решению вопроса о действительности ассиметричных арбитражных соглашений является прогрессивным, однако это не исключает существование рисков, связанных с использованием конструкции ассиметричного соглашения.

В статье приведены факторы, которые следует учитывать при заключении односторонней оговорки, высказано рекомендации по формулированию отдельных положений опционных (гибридных) арбитражных оговорок.

Ключевые слова: *арбитраж, международный коммерческий арбитраж, арбитражное соглашение, опционная арбитражная оговорка, односторонняя оговорка, ассиметричная оговорка, юрисдикция.*

Summary. *The article is devoted to the study of the non-traditional type of arbitration agreements – optional (hybrid) arbitration clauses, which provide the parties (or only one party) with the right to choose between arbitral institution and national courts.*

The article deals with foreign case law regarding the (in)validity of unilateral arbitration clauses. In particular, the authors have analyzed the decision in «Russian Telephone Company v Sony Ericsson Mobile Communications Rus» case in terms of correlation of the principle of party autonomy with the principle of equal treatment considering the practice of the European Court of Human Rights. It is substantiated that the party autonomy as the fundamental principle of international commercial arbitration does not violate the principle of equal treatment since the party with only one forum selection option still has an opportunity to bring the claim for settlement to either arbitration or national court, as negotiated.

The authors found out that the legal approach to resolving the issue of the validity of unilateral arbitration clauses varies by jurisdiction from fully recognizing the right of the parties to conclude such agreements to declaring them invalid by national courts or due to legislation limitation. This requires a thorough consideration of the law applicable to the arbitration clause, as well as the law of the seat of arbitration and the law of any states in which enforcement of arbitration award might be sought.

The scientific article demonstrates the progressive approach of Ukrainian courts to resolving the issue of the validity of asymmetric arbitration agreements. Nevertheless, this does not exclude the risks associated with the use of the asymmetric agreements.

The factors that should be taken into account when deciding on the conclusion of a one-sided arbitration agreement are stated, recommendations on the formulation of certain provisions of optional (hybrid) arbitration clauses are made.

Key words: *arbitration, international commercial arbitration, arbitration agreement, optional arbitration clause, one-sided arbitration clause, asymmetric arbitration clause, jurisdiction.*

Постановка проблеми. Арбітражна угода не є статичним, одноманітним правовим явищем. Сторони такої угоди намагаються, перш за все, пристосувати її положення до особливостей тих правовідносин, в яких вони перебувають, та передбачити якомога ефективніший порядок вирішення спорів, які виникли або можуть потенційно виникнути між ними.

У цьому аспекті найбільший практичний інтерес і одночасно складність в подальшій реалізації представляють нетрадиційні різновиди арбітражних угод, які передбачають можливість виникнення компетенції одразу в кількох арбітражних установ, або як у арбітражної установи, так і державного суду.

У даній статті ми зупинимося на дослідженні одного з таких різновидів, а саме опціонних (гібридних) арбітражних застережень. Незважаючи на їх привабливість передусім для кредиторів у позикових, кредитних зовнішньоекономічних угодах, укладення опціонних застережень переважно не регламентовано національним законодавством держав, а тому вимагає врахування низки факторів для уникнення визнання їх недійсними, у тому числі практики вирішення питання щодо дійсності та виконуваності таких застережень, яка є неоднорідною і варіюється в різних юрисдикціях світу.

З огляду на зазначене метою роботи є аналіз актуальної практики іноземних (на прикладі окремих країн) і вітчизняних судів для з'ясування можливих правових наслідків укладення опціонних (гібридних) арбітражних застережень, а також аналіз помилок, які допускають сторони при закріпленні нетрадиційного механізму вирішення спорів, та визначення способів їх усунення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню опціонних (гібридних) арбітражних застережень присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як М. В. Купцова [1], С. Ю. Казаченок [2], Д. І. Зенькович [3], Г. Борн [4] тощо, однак дане дослідження буде зосереджено на практичних аспектах щодо дійсності опціонних (гібридних) застережень як в окремих країнах світу, так і в Україні, а також на рекомендаціях щодо належного їх формулювання і доцільності укладення в конкретних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Опціонне (гібридне) арбітражне застереження — це домовленість, яка передбачає право сторін (або однієї сторони) звернутися до міжнародного комерційного арбітражу або до державного суду, тобто надає певну опцію — варіанти для вибору.

Залежно від того, скільком сторонам надається можливість вибору опціонні застереження поділяють на:

- двосторонні (симетричні, паритетні);
- односторонні (асиметричні, диспаритетні).

Опціонні угоди за своєю правовою природою є поєднанням арбітражної і пророгаційної угоди. Фактично таку домовленість більш коректно називати «опціонна угода про юрисдикцію», тобто це угода про порядок вирішення спору з кількома варіантами, яка трансформується в арбітражну як тільки спір передали на розгляд арбітражу. І навпаки, якщо одна із сторін передає справу до державного суду, угода про вирішення спору перетворюється в пророгаційну.

Найбільші дискусії виникають щодо доцільності укладення односторонніх опціонних застережень. Їх використання, як правило, практикується у випадках, коли одна із договірних сторін несе значно більші комерційні чи фінансові ризики, аніж інша (наприклад, якщо сторони пов'язані між собою кредитними, позиковими відносинами). Логічно, що кредитор буде зацікавлений в тому, щоб мати одразу декілька механізмів захисту своїх прав у разі невиконання зобов'язання боржником чи виникнення будь-яких інших суперечностей.

Незважаючи на гнучкість та зручність арбітражу, в деяких ситуаціях державне судочинство вважається більш ефективним. Наприклад, якщо заборгованість за договором не оспорюється, кращим варіантом для кредитора буде звернення до державного суду, оскільки в цьому випадку судовий процес надає можливість швидко і з мінімальними витратами отримати рішення про стягнення боргу, у той час як арбітражне провадження може призвести до значних втрат фінансів і часу. Коли виникне спір, сильніша з економічної точки зору сторони зможе визначитися, який варіант є більш доцільним в конкретній ситуації. Боржник, з іншого боку, позбавляється можливості вибору для попередження зловживання процесуальними правами з метою затягування вирішення спору і уникнення виконання зобов'язання.

У переважній більшості юрисдикцій світу визнається право сторін укладати асиметричні застереження. Так, англійські суди, починаючи з 1986 року, демонструють сталу судову практику, згідно з якою відмовляються визнавати односторонні застереження дефектними як такі, що закріплюють більш вигідне становище однієї зі сторін, наголошуючи на наявності взаємної згоди щодо такого порядку вирішення спорів. Прикладом може слугувати справа «NB Three Shipping Ltd. v. Harebell Shipping Ltd.» (2004), в якій юрисдикційне застереження надавало лише одній стороні додаткове право звертатися в арбітраж [5]. Такої позиції притримуються також суди Італії, Іспанії, Австралії тощо.

Водночас у деяких країнах сформувалася несприятлива практика щодо дійсності і виконуваності односторонніх угод. Зокрема, у Болгарії Верховний касаційний суд висловився на користь недійсності асиметричних угод з огляду на залежність правового положення однієї сторони від волі іншої [6]. У свою чергу, у Польщі на рівні законодавства закріплено, що положення арбітражної угоди, які порушують принцип рівності сторін, зокрема угоди, які надають лише одній стороні право звернутися в арбітражний або державний суд, не мають юридичної сили. Саме таким чином сформульований § 2 ст. 1161 Цивільного процесуального кодексу Республіки Польща [7].

Широкого резонансу серед фахівців у галузі міжнародного комерційного арбітражу набула так звана справа «Sony Ericsson», розглянута Вищим арбітражним судом РФ 19 червня 2012 року. За обставинами справи у договорі між акціонерним товариством «Російська Телефонна Компанія» і товариством з обмеженою відповідальністю «Sony Ericsson Mobile Communications Rus» містилося арбітражне застереження, відповідно до якого сторони зобов'язувалися вирішувати будь-які спори в арбітражному порядку, що не позбавляло ТОВ «Sony Ericsson» додаткової можливості звернутися в державний суд для стягнення заборгованості за договором поставки. Незважаючи на положення арбітражної угоди, до державного суду подала позов «Російська Телефонна Компанія». Російські суди всіх трьох нижчих інстанцій дійшли висновку про необхідність припинення провадження та направлення сторін в арбітраж з огляду на укладену арбітражну угоду. Однак Президія Вищого арбітражного суду РФ не погодилася з такими висновками, визнала укладену між сторонами угоду недійсною, вказавши на порушення балансу прав сторін [8].

При цьому в постанові однозначно не було вказано, суд вважає таке застереження недійсним в повному обсязі або частково. Остаточне роз'яснення з даного приводу надав Верховний Суд РФ 26 грудня 2018 року, опублікувавши огляд практики розгляду судами справ, пов'язаних із виконанням функцій сприяння і контролю третейським судам і міжнародним комерційним арбітражам. Так, асиметричні арбітражні застереження, які надають право звернення в державний суд лише одній стороні договору, є недійсними, однак лише в частині їх «асиметричності». Іншими словами, якщо сторони включать у контракт одностороннє (асиметричне) застереження, воно буде вважатися двостороннім (симетричним), тобто таким, що надає обом сторонам право вибору між державним судом і арбітражем [9].

Таким чином, основна проблема полягає в своєрідній конкуренції принципу автономії волі, яким арбітражні та державні суди більшості держав обґрунтовують право сторін безперешкодно укладати односторонні застереження, та принципу рівності сторін, на порушення якого вказують національні судові органи інших держав.

У зарубіжній літературі звертають увагу на відсутність у постанові Президії Вищого арбітражного суду РФ належної аргументації щодо того, як саме право однієї сторони обирати уповноважений орган вирішення спору з кількох можливих варіантів порушує права іншої сторони, адже вона не позбавлена можливості їх захистити шляхом звернення до того юрисдикційного органу, який передбачений угодою між сторонами [10], з чим варто погодитися.

Так, Президія в контексті необхідності забезпечення рівності і балансу прав сторін при доступі до правосуддя посилається на практику Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), відповідно до якої стандарти забезпечення справедливого розгляду цивільних справ, притаманні державному правосуддю, поширюються і на альтернативні способи вирішеня спорів, у тому числі арбітраж [8].

Водночас, на наше переконання, одностороннє застереження не порушує принцип рівності, суть якого, відповідно до практики ЄСПЛ, полягає не в наділенні кожної сторони абсолютно рівними правами, а лише в створенні умов для того, щоб кожна сторона мала «розумну можливість представляти свою справу в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище у порівнянні з опонентом», що відображено у рішенні ЄСПЛ у справі «Kress v. France» [11].

Крім того, на думку британського судді Дж. Поплуела, рівний доступ до правосуддя в розумінні ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі — Європейської конвенції) має бути забезпечений в межах того форуму (органу, інституції), який обрали сторони, він не охоплює вибір форуму як такого [12], тобто стосується уже розпочатого провадження у відповідному погодженому сторонами органі.

Зазначене дозволяє дійти висновку, що одностороннє застереження ніяким чином не впливає на права сторін під час провадження у справі, а тому не може порушувати принцип рівності. Та зі сторін, якій угодою надано лише одну опцію, не позбавлена можливості скористатися нею і звернутися до передбаченого угодою компетентного органу, будь це арбітраж чи державний суд.

Варто звернути увагу на правову позицію Європейської комісії з прав людини у справі «Nordstrom-Janzon v. The Netherlands», відповідно до якої «...не можна вимагати, щоб національні суди оцінювали відповідність арбітражного провадження ст. 6 Євро-

пейської конвенції. У деяких аспектах (наприклад, щодо публічного розгляду справи) стає зрозумілим, що арбітражне провадження об'єктивно навіть не намагається відповідати її положенням...», що унеможливлює її повне застосування до сфери арбітражу [13]. Незважаючи на те, що даний висновок стосується розгляду національними судами справ про оспорювання арбітражного рішення, він яскраво демонструє обмежену можливість застосування до арбітражного процесу окремих стандартів, закріплених Європейською конвенцією, з огляду на специфіку арбітражного провадження.

Отже, в даному випадку має превалювати автономія волі як основоположний принцип арбітражного процесу, який жодним чином не обмежує право кожної сторони представити аргументи та обґрунтувати свою позицію під час розгляду справи арбітражем чи державним судом по суті.

Інші доводи, що використовуються для обґрунтування недійсності асиметричних застережень — відсутність взаємності при їх укладенні (unconscionability, or the lack of mutuality doctrine), а також потестативність, тобто абсолютна залежність виконання умови про вибір форуму від волі однієї зі сторін (potestative condition doctrine) — критикуються і видаються недостатньо переконливими [14].

Щодо практики українських судів, яка стосується асиметричних застережень, то вона є поодинокою, передусім, з огляду на невелику розповсюдженість таких застережень серед сторін зовнішньоекономічних контрактів.

Прикладом може слугувати справа за позовом «Deutsche Bank AG, London Branch» проти ТОВ «Проскурів заготзерно» і ТОВ «Щедроти землі» про стягнення заборгованості за кредитним договором. Сторонами включено до договору арбітражне застереження, відповідно до якого всі спори та розбіжності, пов'язані із договором, передаються на розгляд та остаточне вирішення в арбітражний суд відповідно до Арбітражного регламенту Міжнародної торгової палати. Водночас позивач додатково має право ініціювати розгляд відповідного спору в державному суді. Скориставшись вказаним правом, позивач звернувся з позовною заявою до Господарського суду Хмельницької області. Відповідач наголошував на відсутності компетенції державного суду розглядати спір та вимагав передати справу в арбітраж згідно з вимогами арбітражної угоди. Суд зауважив, що відповідач, стверджуючи про наявність арбітражного застереження в договорі, не бере до уваги ту обставину, що юрисдикція арбітражного суду не є виключною та не позбавляє позивача права звернутися до державних судів. Тому позивач за власним вибором має право ініціювати розгляд відповідного спору в арбітражі або в державному суді [15]. Суд апеляційної інстанції підтримав висновки суду першої інстанції та залишив рішення без змін [16]. У касаційному порядку рішення не оскаржувалося.

Таким чином, українські суди притримуються прогресивного підходу та справедливо визнають асиметричні арбітражні застереження дійсними, що якісно відрізняє Україну від багатьох інших юрисдикцій. З іншого боку, з тексту судових рішень вбачається, що національні суди не проводять ґрунтовний і детальний правовий аналіз таких застережень, просто підтверджуючи можливість звернення позивача до українського суду. Тому судову практику навряд чи можна назвати передбачуваною і такою, що виключає усі ризики, пов'язані з укладенням односторонніх застережень. Звісно, доцільним у цьому аспекті було б надання Верховним Судом висновку щодо дійсності асиметричних угод. Однак, на сьогодні, до найвищого суду в системі судоустрою України ще не надходила справа, яка б надала можливість висловити правову позицію з цього питання. У будь-якому випадку, сторонам слід передбачати можливі негативні наслідки укладення таких угод та відповідально підходити до вибору застосовного права, визначення місця арбітражу та вирішення інших питань, які в майбутньому можуть вплинути на дійсність укладеної угоди.

У цьому аспекті слід звернути уваги на положення Конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 року (далі — Нью-Йоркської конвенції) [17].

По-перше, згідно з п. 1 (a) ст. 12 Нью-Йоркської конвенції, у визнанні та виконанні арбітражного рішення може бути відмовлено, якщо арбітражна угода є недійсною за законом, якому сторони її підпорядкували, а за відсутності такої вказівки — за законом країни, де рішення було винесено. Якщо повернутися в площину одностороннього застереження, то це означає, що національні суди можуть залишити без задоволення заяву про виконання арбітражного рішення, якщо таке застереження є недійсним за законом, застосовним до цієї угоди, або за законом місця арбітражного розгляду. Наприклад, суди Англії або іншої країни, де визнається право сторін укладати односторонні застереження, можуть відмовитися виконувати арбітражне рішення, винесене на основі такого застереження, якщо сторони підпорядкували угоду праву Польщі, Болгарії чи Росії.

По-друге, відповідно до п. 2 (b) ст. 12 Нью-Йоркської конвенції, у визнанні та виконанні арбітражного рішення може бути відмовлено, якщо компетентна влада країни, яка розглядає питання

про його виконання, визнає, що визнання та виконання цього рішення суперечить публічному порядку країни. Тобто існує можливість відмови у виконанні арбітражного рішення, винесеного на основі одностороннього застереження, з огляду на його невідповідність «правопорядку держави, визначеним принципам і засадам, які становлять основу існуючого у ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканості, а також основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо)». Саме так поняття публічного порядку розкривається в судових рішеннях Верховного Суду [18].

Відповідні положення Нью-Йоркської конвенції відтворені у ст. 478 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) [19].

Вищезазначене зумовлює необхідність врахування сторонами положень законів одразу декількох юрисдикцій, а саме закону, що застосовується до арбітражної угоди, закону місця арбітражного розгляду та закону будь-якої держави, в якій рішення може підлягати виконанню. Слід утриматися від асиметрії у ситуації, коли сторони на момент укладення арбітражної угоди знають, що виконання арбітражного рішення швидше за все відбуватиметься в державі, де асиметричні угоди не визнаються. Водночас, як було зазначено вище, іноді неможливо зробити однозначні висновки щодо дійсності асиметричних угод, адже правова позиція в деяких юрисдикціях не є чітко визначеною та передбачуваною.

Крім того, сторони повинні коректно формулювати положення одностороннього застереження. Зокрема, варто уникати занадто широких конструкцій, таких як «інша сторона може обрати будь-яку юрисдикцію, яку вона забажає» або «сторона може звернутися в будь-який арбітражний суд або будь-який державний суд». Саме неточне формулювання одностороннього застереження, а не його невизнання як такого, ставало підставою його недійсності в деяких державах, оскільки воно надавало одній із сторін можливість необмеженого вибору. На цей недолік вказав Касаційний суд Франції, визнаючи недійсним юрисдикційне застереження у справі «Ms X v Banque Privée Edmond de Rothschild» [20].

Також сторонам, передбачаючи можливість звернення до державного суду, слід вказувати про застосування в цьому випадку загальних правил визначення підсудності, закріплених процесуальним законодавством держави.

Ще один ризик укладення опціонних угод про юрисдикцію (як односторонніх, так і двосторонніх), полягає в тому, що за наявності вибору з-поміж державних та недержавних юрисдикційних органів одна зі сторін звернеться за захистом порушених прав до арбітражного суду, а інша, замість подачі зустрічного позову — до державного, або навпаки, тобто може з'явитися проблема паралельних проваджень. Наприклад, якщо позивач подав позов до арбітражу, його контрагент може звернутися до державного суду з позовом по суті спору або оспорюючи дійсність арбітражної угоди. Якщо ж позивач звертається до національного судового органу, то відповідач може перешкоджати розгляду справи судом, зазначаючи, що сторонами укладено угоду про передачу спору до арбітражу. Таким чином, добросовісність контрагента також впливає на ефективність та швидкість вирішення спорів.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз актуальної судової практики, національного законодавства окремих держав, що стосується дійсності опціонних (гібридних) угод про юрисдикцію, дозволяє дійти висновку про неоднорідний правовий підхід до вирішення питання про дійсність саме односторонніх (асиметричних) арбітражних застережень, який варіюється в різних юрисдикціях світу від абсолютного визнання права сторін укладати такі застереження (Англія), до кваліфікації їх як недійсних національними судами (Росія, Болгарія) чи в законодавстві (Польща).

У цьому аспекті основна проблема полягає в співвідношенні принципу автономії волі та засади рівності сторін, яка, на нашу думку, має вирішуватися на користь вільного волевиявлення як основоположного принципу міжнародного комерційного арбітражу, що можна прослідкувати на прикладі справи «Російська Телефонна Компанія проти Sony Ericsson Mobile Communications Rus».

Українські суди демонструють позитивну практику вирішення питання про дійсність односторонніх застережень, однак не вдаються до ґрунтовного аналізу таких застережень, що не виключає існування ризиків, пов'язаних з їх дійсністю і виконуваністю. Доцільним було б надання Верховним Судом висновку щодо дійсності асиметричних угод, оскільки його правова позиція є обов'язковою для врахування усіма судами нижчих інстанцій. Це продемонструвало б проарбітражний підхід нашої держави до нетрадиційних арбітражних угод.

Аналіз положень Нью-Йоркської конвенції, що стосуються дійсності арбітражних угод, свідчить про необхідність ретельного визначення сторонами закону, що застосовується до арбітражної угоди, а також врахування закону місця арбітражного розгляду та закону будь-якої держави, в якій рішення може підлягати виконанню.

При укладенні односторонніх арбітражних застережень сторонам варто:

- уникати використання занадто широких формулювань, зокрема, надання одній із сторін можливості необмеженого вибору форуму, що потенційно може призвести до недійсності угоди;
- враховувати дію загальних правил визначення підсудності при зверненні до державних судів;
- зважати на можливу недобросовісність контрагента, який може зловживати процесуальними правами всупереч положенням опціонної (гібридної) угоди.

Підсумовуючи, вважаємо неприпустимим позбавлення права сторін укладати опціонні (гібридні) арбітражні застереження, оскільки контрагенти, з огляду на автономію волі, вправі самостійно обирати найбільш зручний порядок вирішення спорів, які можуть виникнути між ними. Водночас, як було зазначено вище, сторонам слід коректно формулювати положення таких застережень і зважати на можливі ризики, пов'язані з визнанням їх недійсними або невиконуваними у різних юрисдикціях світу.

Література

1. Купцова М. В. Арбітражна угода як основа компетенції міжнародного комерційного арбітражного суду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Купцова Марина Валентинівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2012. 235 с.

2. Казаченок С. Ю. Арбитражные оговорки на страже реализации принципа гибкого разрешения внешнеэкономического спора // Вестник ВолГУ. Серия 5. Юриспруденция. 2013. № 1 (18). С. 72–75.

3. Зенькович Д. И. Асимметричные арбитражные соглашения в России и за рубежом // Международное право и международные организации. 2013. № 4. С. 534–549.

4. Gary B. Born. International Arbitration and Forum Selection Agreements: Drafting and Enforcing — 5th Edition, Alphen aan den Rijn, The Netherlands: Wolters Kluwer, Kluwer Law International, 2016. 326 p.

5. NB Three Shipping Ltd v Harebell Shipping Ltd 'The Arctic Trader' and 'The Arctic Voyage // Arbitration Law Reports and Review, Volume 2004, Issue 1, 2004. P. 495–502.

6. Рішення Верховного касаційного суду Болгарії від 02 вересня 2011 року № 71 у справі № 1193/2010. URL: http://ex-lege.info/ВКС/решение/338722/ (дата звернення: 09.02.2020).

7. Цивільний процесуальний кодекс Республіки Польща від 17 листопада 1964 року (редакція від 30 листопада 2019 року). URL: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19640430296 (дата звернення: 09.02.2020).

8. Постановление Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации от 19 июня 2012 г. в деле № 1831/12. URL: http://arbitr.ru/bras.net/f.aspx?id_casedoc=1_1_98128cf5-b3ac-4955-b3ea-05de9221a392 (дата звернення: 09.02.2020).

9. Обзор практики рассмотрения судами дел, связанных с выполнением функций содействия и контроля в отношении третейских судов и международных коммерческих арбитражей, утвержден Президиумом Верховного Суда Российской Федерации 26 декабря 2018 года. URL: http://www.vsrf.ru/documents/all/27518/?fbclid=IwAR08fv2uAuMif0JUw-S5UegnCO3lAoutJsDsZ5v7JhUG7WleFgl04DqIU8Q (дата звернення: 09.02.2020).

10. Anthony Mrad. International overview of hybrid arbitration clauses in financial transactions: challenges and practical solutions. URL: https://www.eptalex.com/wp-content/uploads/2016/12/Hybrid-Arbitration-Clauses-by-Anthony-Mrad.pdf (дата звернення: 10.02.2020)

11. Kress v. France, European Court of Human Rights, 7 June 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59511 (дата звернення: 10.02.2020).

12. Mauritius Commercial Bank Limited v Hestia Holdings Limited & Another, England & Wales High Court (Comercial Court), 24 May 2013. URL: https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff73160d03e7f57ea9688 (дата звернення: 10.02.2020).

13. Nordstrom-Janzon v. The Netherlands, European Commission of Human Rights, 27 November 1996. URL: https://swarb.co.uk/nordstrom-janzon-v-the-netherlands-echr-1996/ (дата звернення: 10.02.2020).

14. Salonee Patil. Unilateral Option Clauses: The Way Forward // Christ University Law Journal, 2018, Vol. 7, No. 2. P. 45–62.

15. Рішення Господарського суду Хмельницької області від 28 вересня 2015 року у справі № 924/1165/15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/52141667 (дата звернення: 10.02.2020).

16. Постанова Рівненського апеляційного господарського суду від 13 січня 2016 року у справі № 924/1165/15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/55049224 (дата звернення: 10.02.2020).

17. Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень від 10 червня 1958 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 11.02.2020).

18. Постанова Верховного Суду від 05 червня 2019 року у справі № 761/45271/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/82703108 (дата звернення: 11.02.2020).

19. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1617-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618–15 (дата звернення: 11.02.2020).

20. Ms X v Banque Privée Edmond de Rothschild, French Court of Cassation, № 983/12, 26 September 2012. URL: https://www.courdecassation.fr/jurisprudence_2/%20premiere_chambre_civile_568/983_26_24187.html (дата звернення: 11.02.2020).

References

1. Kupcova M. V. Arbitrazhna ughoda jak osnova kompetenciji mizhnarodnogho komercijnogho arbitrazhnogho sudu: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.04 / Kupcova Maryna Valentynivna; Kyjiv. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. K., 2012. 235 s.

2. Kazachenok S. Yu. Arbitrazhnye ogovorki na strazhe realizatsii printsipa gibkogo razresheniya vneshneekonomicheskogo spora // Vestnik VolGU. Seriya 5. Yurisprudentsiya. 2013. № 1 (18). S. 72–75.

3. Zenkovich D. I. Asimmetrichnye arbitrazhnye soglasheniya v Rossii i za rubezhom // Mezhdunarodnoe pravo i mezhdunarodnye organizatsii. 2013. № 4. S. 534–549.

4. Gary B. Born. International Arbitration and Forum Selection Agreements: Drafting and Enforcing — 5th Edition, Alphen aan den Rijn, The Netherlands: Wolters Kluwer, Kluwer Law International, 2016. 326 p.

5. NB Three Shipping Ltd v Harebell Shipping Ltd 'The Arctic Trader' and 'The Arctic Voyage // Arbitration Law Reports and Review, Volume 2004, Issue 1, 2004. P. 495–502.

6. Rishennja Verkhovnogho kasacijnogho sudu Bolghariji vid 02 veresnja 2011 roku # 71 u spravi # 1193/2010. URL: http://ex-lege.info/VKS/reshenye/338722/ (data zvernennja: 09.02.2020).

7. Cyviljnyj procesualjnyj kodeks Respubliky Poljshha vid 17 lystopada 1964 roku (redakcija vid 30 lystopada 2019 roku). URL: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19640430296 (data zvernennja: 09.02.2020).

8. Postanovlenie Prezidiuma Vysshego Arbitrazhnogo Suda Rossiyskoy Federatsii ot 19 iyunya 2012 g. v dele № 1831/12. URL: http://arbitr.ru/bras.net/f.aspx?id_casedoc=1_1_98128cf5-b3ac-4955-b3ea-05de9221a392 (data zvernennja: 09.02.2020).

9. Obzor praktiki rassmotreniya sudami del, svyazannykh s vypolneniem funktsiy sodeystviya i kontrolya v otnoshenii treteyskikh sudov i mezhdunarodnykh kommercheskikh arbitrazhey, utverzhden Prezidiumom Verkhovnogo Suda Rossiyskoy Federatsii 26 dekabrya 2018 goda. URL: http://www.vsrf.ru/documents/all/27518/?fbclid=IwAR08fv2uAuMif0JUw-S5UegnCO3lAoutJsDsZ5v7JhUG7WleFgl04DqIU8Q (data zvernennja: 09.02.2020).

10. Anthony Mrad. International overview of hybrid arbitration clauses in financial transactions: challenges and practical solutions. URL: https://www.eptalex.com/wp-content/uploads/2016/12/Hybrid-Arbitration-Clauses-by-Anthony-Mrad.pdf (data zvernennja: 10.02.2020).

11. Kress v. France, European Court of Human Rights, 7 June 2001. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59511 (data zvernennja: 10.02.2020).

12. Mauritius Commercial Bank Limited v Hestia Holdings Limited & Another, England & Wales High Court (Comercial Court), 24 May 2013. URL: https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff73160d03e7f57ea9688 (data zvernennja: 10.02.2020).

13. Nordstrom-Janzon v. The Netherlands, European Commission of Human Rights, 27 November 1996. URL: https://swarb.co.uk/nordstrom-janzon-v-the-netherlands-echr-1996/ (data zvernennja: 10.02.2020).

14. Salonee Patil. Unilateral Option Clauses: The Way Forward // Christ University Law Journal, 2018, Vol. 7, No. 2. P. 45–62.

15. Rishennja Ghospodarsjkogho sudu Khmeljnycjkoji oblasti vid 28 veresnja 2015 roku u spravi # 924/1165/15 // Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/52141667 (data zvernennja: 10.02.2020).

16. Postanova Rivnensjkogho apeljacijnogho ghospodarsjkogho sudu vid 13 sichnja 2016 roku u spravi # 924/1165/15 // Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/55049224 (data zvernennja: 10.02.2020).

17. Konvencija pro vyznannja ta vykonannja inozemnykh arbitrazhnykh rishenj vid 10 chervnja 1958 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennja: 11.02.2020).

18. Postanova Verkhovnogho Sudu vid 05 chervnja 2019 roku u spravi # 761/45271/17 // Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/82703108 (data zvernennja: 11.02.2020).

19. Cyviljnyj procesualjnyj kodeks Ukrajiny vid 18.03.2004 # 1617-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (data zvernennja: 11.02.2020).

20. Ms X v Banque Privée Edmond de Rothschild, French Court of Cassation, № 983/12, 26 September 2012. URL: https://www.courdecassation.fr/jurisprudence_2/%20premiere_chambre_civile_568/983_26_24187.html (data zvernennja: 11.02.2020).

УДК 347.1

Хакімова Марія Тімурівна
аспірант кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Хакимова Мария Тимуровна
аспирант кафедры гражданского права № 2
Национального юридического университету имени Ярослава Мудрого
Khakimova Mariia
PhD Student of the Department of Civil Law № 2
Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-2-5638

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ТОКЕН ТА КРИПТОВАЛЮТА І ВИДИ ТОКЕНІВ

ПРО СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЯ ТОКЕН И КРИПТОВАЛЮТА И ВИДЫ ТОКЕНОВ

CO- RELATIONSHIP OF TOKEN AND CRYPTOCURRENCY AND TYPES OF TOKENS

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню співвідношення понять «токен» та «криптовалюта». Метою дослідження є запровадження класифікації токенів та висвітлення основних видів токенів відповідно до Керівництва з ICO Швейцарської служби нагляду за фінансовими ринками. В статті проаналізовано правову природу Стейблкоінів, токенів-сертифікатів, кредитних та ліцензійних токенів, розроблено теоретичне підґрунтя їх класифікації для спрощення цивільного обороту. Диференціація токенів обумовлена їх функціями, що однаково вірно навіть для розрахункових одиниць із так званою власною цінністю (наприклад, Біткойн). В ході дослідження увага акцентована на вивченні сутності та змісту поняття токен, значення цього інструменту в сучасних умовах трансформації економіки. В результаті наукового пошуку визначено, що криптовалюта являє собою розрахункову одиницю і є типом токену. Аналіз, запропонований в статті, є кроком для подальшого більш глибокого дослідження класифікації криптовалют, а також розроблення внутрішньої підвидової класифікації токенів. Доцільним вбачається розмежувати поняття «токен» і «криптовалюта», що обумовлено різною правовою природою цих інструментів. Дані поняття мають бути визначені з урахуванням їх змісту: криптовалюти – як розрахункової одиниці, токену – як одиниці обліку, з виділенням криптовалюти у окремий підвид токену. Окрім цього, розглянута різниця між поняттями «криптовалюта» та «токен» обумовлює необхідність законодавчого закріплення даних понять. У даній статі був проведен аналіз з правового, технологічного та економічного боку окремих видів токенів: ліцензійних токенів, стейблкоінів, токенів-сертифікатів, токенів акцій, кредитних токенів.*

Ключові слова: *криптовалюта, токен, технологія, цивільний оборот.*

Аннотация. *Статья посвящена исследованию соотношения понятий «токен» и «криптовалюта». Целью исследования является введение классификации токенов и освещение основных видов токенов соответствии с Руководством по ICO Швейцарской службы надзора за финансовыми рынками. В статье проанализирована правововая природа Стейблкоинов, токенов-сертификатов, кредитных и лицензионных токенов; разработаны теоретические основы их классификации для упрощения гражданского оборота. Дифференциация токенов обусловлена их функциями, что является релевантным даже для расчетных единиц с так называемой собственной ценностью (например, биткойнов). В ходе исследования внимание акцентировано на изучении сущности и содержания понятия токен, значении этого инструмента в современных условиях трансформации экономики. Анализ, предложенный в статье, является шагом для дальнейшего более глубокого исследования классификации криптовалюты, а также разработки внутренней классификации подви-*

дов токенов. Целесообразным является разграничение понятия «токен» и «криптовалюта», что обусловлено различной правовой природой этих инструментов. Данные понятия должны быть определены с учетом их содержания: криптовалюта – как расчетная единица, токен – как единица учета, с выделением криптовалюты в отдельный подвид токена. Кроме этого, рассмотренная разница между понятиями «криптовалюта» и «токен» обусловливает необходимость законодательного закрепления данных понятий. В данной статье был проведен анализ с правовой, технологической и экономической стороны отдельных видов токенов: лицензионных токенов, стейблкоинов, токенов сертификатов, токенов акций, кредитных токенов.

Ключевые слова: *криптовалюта, токен, технология, гражданский оборот.*

Summary. *The article is devoted to the study of the relationship between the concepts of «token» and «cryptocurrency». The aim of the study is to introduce a classification of tokens and coverage of the main types of tokens in accordance with the ICO Guidance of the Swiss Financial Market Supervisory Authority. The article analyzes the legal nature of stablecoins, certificate tokens, credit and license tokens; The theoretical foundations of their classification have been developed to simplify civil turnover. Differentiation of tokens is due to their functions, which is relevant even for settlement units with the so-called intrinsic value (for example, bitcoins). The analysis offered in the article is a further step for in-depth study of cryptocurrency classification as well as the development of internal sub-classification of tokens. It is advisable to distinguish between «token» and «cryptocurrency», which is due to the different legal nature of these instruments. These concepts should be defined with regard to their content: cryptocurrencies – as a unit of account, token – as units of accounting, with the allocation of cryptocurrency in a separate subtype of the token.*

In addition, the considered difference between the concepts of «cryptocurrency» and «token» necessitates the legislative consolidation of these concepts. This article analyzes the legal, technological and economic aspects of certain types of tokens: licensed tokens, stablecoins, certificate tokens, stock tokens, credit tokens.

Key words: *cryptocurrency, token, technology, civil turnover.*

Постановка проблеми. Розвиток мережевих технологій та технологій шифрування вносить трансформаційні зміни в оцінку, обмін та облік економічних активів і комерційних операцій. Результатом такого розвитку стала поява криптовалюти. Швидке поширення криптовалют та зручність їх використання спровокували утворення безлічі нових способів передачі економічних цінностей за допомогою токенів. Наразі існує близько 700 криптовалют, і всі вони мають різне призначення. Їх диференційованість зумовлена різницею у функціоналі и правовій природі, яка повинна бути досліджена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на свою технологічну природу, криптовалюта привернула багато уваги з боку представників гуманітарних наук: провідних вчених, практиків юристів та економістів. Дослідженням правової сутності криптовалют займалися А. В. Варнавський [1], Dirk Bullmann, Jonas Klemm, Andrea Pinna [2], А. Т. Хидзев [4], R. M. Bratspies [6], Никитин К. В. [8] та інші. Проте, досі не існує комплексного дослідження правової природи токенів та їх типів, яке б сприяло подальшому розвитку та законодавчому закріпленню криптовалюти з огляду на її цільове призначення.

Постановка завдання. При аналізі криптовалюти важливим вбачається дослідження близького до неї поняття «токен», типів токенів за цільовим призначенням та висвітлення правової природи криптовалюти і токенів, що дозволить спростити та упорядкувати цивільний оборот нових інструментів.

Виклад основного матеріалу. Швейцарська служба нагляду за фінансовими ринками (FINMA) опублікувала Керівництво з ICO у лютому 2018 року. Оскільки ні в Швейцарії, ні на міжнародному рівні не було визнаної класифікації ICO та токенів, створених у результаті ICO, спроба FINMA уніфікування даних інструментів грунтувалася виключно на власних фундаментальних економічних дослідженнях [3, с. 2]. У Керівництві увага зосереджена на економічній функції та призначенні токенів, основній меті токенів і на тому, чи вони вже виступають предметом торгів чи передачі.

За Керівництвом токен визначається як одиниця обліку, яка використовується для представлення цифрового балансу в деяких активах. Облік токенів здійснюється в базі даних на основі технології Блокчейн, а доступ до них відбувається за допомогою спеціальних додатків із застосуванням схеми електронного підпису [3, с. 3]. Дане Керівництво є важливим задля встановлення технологічної сутності криптовалюти. Так, у ньому наводиться наступна класифікація токенів:

- **платіжні токени** вважаються синонімами криптовалюти які передбачають використання грошових коштів, як законного платіжного засобу, за

доступні товари та послуги або за переказ коштів (на кшталт комісії);
- **утилітарні токени** призначені для забезпечення цифрового доступу до програми чи послуги;
- **токени-акції** представляють собою активи, такі як участь в управлінні компанії чи потоках прибутків, або право на дивіденди чи виплату відсотків [3, с. 3].

Швейцарська служба з нагляду за фінансовими ринками застосовує функціональний підхід до класифікації, фокусуючись на цілеспрямованості токену. У розумінні FINMA криптовалюта є платіжним токеном, при цьому токени-акції, що являють собою вимоги до капіталу або боргові зобов'язання, є окремим самостійним видом токенів, що здається не зовсім логічним. Криптовалюту не виділяють в окрему категорію, а відносять до платіжних токенів. Дана класифікація є першою спробою на міжнародному рівні розмежувати токени, проте вона є однорівневою, оскільки не виділяє підвиди токенів, а лише вказує на те, що може бути віднесено до підвидів.

За Керівництвом криптовалюту можна вважати розрахунковою одиницею певної спільноти. У будь-яку розрахункову одиницю закладені певні можливості, а не права з юридичної точки зору. Володіння розрахунковою одиницею надає власнику різні можливості, проте не завжди вони мають правовий характер. Можливості забезпечуються або правовим захистом, або алгоритмізацією.

Фактично ми маємо конструкцію, коли криптовалюта алгоритмічно надає можливості, які ніяк не підтверджені з правової точки зору [4, с. 10]. Тому при класифікації криптовалюти в першу чергу потрібно відштовхуватися від можливостей, закладених у неї. Варіанти можливостей залежать лише від фантазії засновника криптовалюти і підлягають класифікації. При цьому необхідно враховувати, що можливостями виступають не фізичні об'єкти, а цифрові відображення засобів використання даного об'єкта, розрахункової одиниці. Розглянемо можливості, що лежать в основі токенів задля розуміння їх правової природи та подальшої класифікації.

Стейблкоіни

Ці активи користуються великою популярністю, оскільки вони завжди мають однакову ціну (або прагнуть), на відміну від інших криптовалют, які можуть сильно коливатися у вартості. Різні Стейблкоіни дотримуються різних методів для підтримки стабільної ціни. Приклади Стейблкоінів включають такі токени: USD (USDC), Paxos (PAX), Близнюки (GUSD), TrueUSD (TUSD), Tether (USDT), Dai (DAI) тощо [5].

Наразі існує щонайменше п'ятдесят чотири різновидності стейблкоінів, з яких двадцять чотири вже запущені. Загальна ринкова капіталізація Стейблкоінів майже втричі збільшилася з 1,5 млрд. євро у січні 2018 року до понад 4,3 млрд. євро у липні 2019 р. У період з січня по липень 2019 року середній обсяг стабільних операцій становив 13,5 млрд. євро на місяць. Ініціативи з розміщеними коштами є найбільш поширеним типом Стейблкоінів.

Майже 50% усіх Стейблкоін ініціатив, виявлених під час підготовки даного документу, використовують мережу Ethereum DLT54 як інфраструктуру, на якій виконується їх смарт-контракт, а зберігання записуються та передаються між користувачами [2, с. 31].

Механізми стабілізації, як правило, використовуються Стейблкоінами для стабілізації вартості токенів за допомогою прив'язки до певного активу. Якщо Стейблкоіни прив'язані до одного і того ж активу, що підтримує вартість, їх забезпечення може бути вузьким, гнучким або регульованим. «Вузьке» забезпечення не буде коливатися та адаптуватися до змін ціни, тоді як «гнучке» може коливатися у встановленому ціновому діапазоні і періодично автоматично коригуватиметься, щоб відображати поточну ринкову оцінку [6; 7]. «Регульоване» дозволяє ціні коливатися в межах певного цінового діапазону, тоді як відхилення, що перевищує встановлену смугу, ініціює втручання смарт-контракту, що регулює дану інфраструктуру.

Більшість ініціатив із Стейблкоіном (приблизно 72%) посилаються на валюту, хоча деякі з цих ініціатив посилаються лише на одну конкретну валюту, наприклад, на долар США. 11 ініціатив, що становить 14%, посилаються на іншу валюту [2, с. 32]. Друга за популярністю контрольна одиниця — такі товари, як золото, інші дорогоцінні метали або нафта. Нарешті, кілька ініціатив посилаються на альтернативні одиниці, такі як усереднений рівень інфляції країн G10 або індекс споживчих цін. [7] Більше того, можна спостерігати прив'язки до власницьких індексів, наприклад прив'язки до індексу цін на алмази.

Правовий підхід до Стейблкоінів повинен відрізнятися від підходу до криптовалюти, бо структура правовідносин, що виникають із забезпечених токенів, схожа з правовідносинами, що виникають з бездокументарними цінними паперами [8, с. 49]. Однак особливі вимоги до емісії цінних паперів не дозволяють вважати їх аналогом такого виду криптовалют. У такому випадку структурування правовідносин між власником стейблкоіна і емітентом через цивільно-правовий договір буде найбільш

зручним способом ввести даний вид криптовалюти в правове поле. При такому підході стейблкоіни будуть цифровим записом, що засвідчуватиме наявність договірного зобов'язання.

Токени-акції

Токени-акції, закріплюють за власником право на отримання частини прибутку компанії і можливості управління нею. Однак, така конструкція з точки зору вітчизняного права не витримує критики. В разі випуску токенів-акцій емітентом без створення юридичної особи, такі дії не матимуть правових наслідків. Випущені токени не надають юридично значущих прав і обов'язків, а являють собою непідкріплену обіцянку в обмін на пожертвування. При випуску токенів зареєстрованою юридичною особою можна стверджувати про виникнення зобов'язання. Однак таке зобов'язання не буде пов'язано з корпоративними правами, оскільки їх виникнення чітко регулюється спеціальними законами. Дане зобов'язання при належному оформленні може носити договірний характер.

Токени-сертифікати

Токени-сертифікати підтверджують володіння базовим матеріальним активом, тому правова природа взаємин між емітентом токена і його власником схожа на відносини, що виникають за договором знеособленого зберігання, при яких емітент токена виступає зберігачем, а держатель токена — поклажодавцем. Наприклад, в токені DGX, який засвідчує право на частку золотого запасу, власник зобов'язаний оплачувати вартість зберігання свого золота, що становить 0,6% річних від суми активу, тобто по-суті оплачувати винагороду за договором надання послуг [10]. Зміна власника токена і перехід права вимоги до нової особи аналогічний заміну сторони в договорі — цесії (уступці права вимоги).

Таким чином, при належному оформленні оферти виникають правовідносини, які можна класифікувати як договір знеособленого зберігання в момент емісії токена, або договір уступки права вимоги в момент внесення запису в блокчейн про зміну власника токена.

Кредитні токени — це токени, які використовуються з метою короткострокового запозичення коштів з подальшою виплатою процентної ставки від суми позики. Правовідносини, що виникають внаслідок емісії кредитного токена, не можуть регулюватися кредитним договором в силу спеціальних вимог до нього. У кредитному договорі на стороні кредитора виступає кредитна організація і предметом такого договору є тільки грошові кошти. У разі кваліфікації таких відносин як договору позики існують різні правові позиції:

1. Кваліфікація як непоіменованого договору, до якого застосовуються положення договору позики за аналогією закону.

Оскільки об'єктом договору позики мають виступати гроші або речі, які визначаються родовими ознаками, кваліфікувати такі відносини з криптвалютою як позику, вбачається сумнівним. Однак,

керуючись принципом свободи договору за ст. 6 Цивільного Кодексу України (далі — ЦК України) [11], сторони вправі укладати договори як передбачені, так і не передбачені законом або іншими правовими актами. До договору, який не передбачений законодавством, правила про окремі види договорів не застосовуються, що не виключає можливості застосування правил про аналогію закону. Оскільки відносини між сторонами схожі з відносинами, які виникають з договору позики, можна зробити висновок, що таку угоду можна кваліфікувати як непоіменований договір, який передбачає можливість застосування правил договору позики за аналогією закону.

Вищій господарський суд України в постанові від 17.07.2013 р. по справі № 5010/1373/2012 роз'яснює: «Вказаною статтею Цивільного кодексу України закріплено положення про співвідношення договору і закону в тих випадках, коли щодо певних відносин існує зазначення в актах цивільного законодавства, але сторони бажають за згодою між собою врегулювати ці відносини інакше. В такій ситуації сторони договору мають право вибору: використати норми акту цивільного законодавства для врегулювання своїх відносин або за власним розсудом відступити від положень актів цивільного законодавства шляхом встановлення в договорі інших правил поведінки, ніж це передбачено законодавством» [12].

Верховний Суд України в постанові від 28.01.2015 р. по справі № 6–230цс14 наголосив: «Принцип свободи договору відповідно до статей 6, 627 ЦК України є визначальним та полягає у наданні особі права на власний розсуд реалізувати, по-перше: можливість укласти договір (або утриматися від укладення договору); по-друге, можливість визначити зміст договору на власний розсуд, враховуючи при цьому зустрічну волю іншого учасника договору та обмеження щодо окремих положень договору, встановлені законом [13].

2. Кваліфікація як договору позики.

ЦК України відносить до об'єктів цивільних прав і інше майно, не вказуючи вичерпний перелік такого майна. Відкритий список «іншого майна» дозволяє вважати криптовалюти об'єктом цивільних прав. Оскільки чинне законодавство не містить обмежень на укладення договору позики відносно іншого майна, до якого можуть бути віднесені і криптовалюти, то кваліфікація правовідносин, що виникають в рамках емісії кредитних токенів, на наш погляд, допустима.

Однак варто зазначити, що існують правові позиції судів, які вказують на те, що предметом договору позики можуть виступати тільки грошові кошти або речі (тобто об'єкти матеріального світу), які визначаються родовими ознаками. Згідно з ч. 2 ст. 184 ЦК України до визначених родовими ознаками речей відносяться речі, у яких є ознаки, властиві всім речам того роду, і які вимірюються кількістю, вагою та мірою, наприклад продукти харчування (яблука, цукор і т.д.) [11]. При цьому річ, визначена родовими ознаками, є замінною. Тому не може бути предметом договору позики, наприклад, колекція картин або нерухоме майно. В рамках такої судової практики криптовалюти не можуть виступати об'єктом договору позики.

У таких випадках під кредитний токен структурують зобов'язання з поставки базового активу (товару) в майбутньому. Достатньо нескладно вписати таку конструкцію у договір купівлі-продажу з авансовим платежем або інший подібний договір.

Ліцензійні токени

Правовідносини, що лежать в основі ліцензійного токена (надання держателю частини доходів від використання програмного продукту) схожі з ліцензійним договором. За таким правочином власнику токена надається частина виключних прав на результати інтелектуальної діяльності, зокрема, отримання доходу від їх використання. Цивільний кодекс допускає можливість приналежності виключних прав кільком особам спільно. При цьому законодавець допускає, що відносини між особами, яким виключне право належить спільно, може регулюватися договором між ними.

Можна зробити висновок, що в певних випадках, цивільне законодавство, допускає виникнення договірних правовідносин між емітентом і власником токена. В результаті такі токени стають записами про фіксацію договірних відносин. Справа тільки за бажанням емітента наділити власників токенів юридично значущими правами. Окрему увагу слід приділити належному складанню оферти при випуску таких токенів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити наступні висновки:

1. Керівництво, опубліковане FINMA, є першою міжнародною спробою класифікувати токени, проте, запропонована класифікація має загальний характер, оскільки не враховує внутрішню підвидову класифікацію токенів.

2. Криптовалюта розглядається як один із видів використання токенів. Однак, дане співвідношення не повинно сприяти створенню правової конструкції, в якій ці поняття ототожнюються. Доцільним

вбачається розмежувати поняття «токен» і «криптовалюта», що обумовлено різною правовою природою цих інструментів. Дані поняття мають бути визначені з урахуванням їх змісту: криптовалюти — як розрахункової одиниці, токену — як одиниці обліку, з виділенням криптовалюти у окремий підвид токену.

3. Потребує подальшої теоретичної розробки структура класифікації криптовалюти з виділенням її видів за функціональними можливостями, які лежать в основі криптовалюти.

4. Класифікація криптовалюти, як підвиду токену, дозволить побудувати структурну класифікацію: токен — види токенів — підвиди токенів. Така класифікація потребує глибокого опрацювання кожного її елемента з правового, технологічного та економічного боку, як наприклад, було запропоновано у даній статті щодо окремих видів токенів: ліцензійних токенів, стейблкоінів, токенів-сертифікатів, токенів акцій, кредитних токенів.

5. Запронована вище структурна класифікація токенів при імплементації її у законодавство, дозволила б спростити цивільний оборот даних інструментів та здійснювати держателями токенів операції з ними легально у межах правового поля.

Література

1. Варнавский А. В. Токен или криптовалюта: технологическое содержание и экономическая сущность // Финансы: теория и практика. 2018. 22(5). С. 122–140.

2. Dirk Bullmann, Jonas Klemm, Andrea Pinna ECB Occasional Paper Series No 230 / August 2019 In search for stability in crypto-assets: are stablecoins the solution? URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op230~d57946be3b.en.pdf (дата звернення 12.09.2019)

3. Guidelines for enquiries regarding the regulatory framework for initial coin offerings (ICOs) Published 16 February 2018, FINMA. URL: https://www.finma.ch/en/~/media/finma/dokumente/dokumentencenter/myfinma/1bewilligung/fintech/wegleitung-ico.pdf?la=en (дата звернення 10.09.2019).

4. Хидзев А. Т. Криптовалюта: правовые подходы к формированию понятия / А. Т. Хидзев // Право и современные государства. 2014. No 4. С. 10–15.

5. Журнал ForkLog — информационный ресурс о криптовалютах, блокчейне и децентрализованных технологіях. Что такое токен? URL: https://forklog.com/chto-takoe-token/ (дата звернення 10.09.2019).

6. Bratspies R. M. «Cryptocurrencies and the Myth of the Trustless Transaction», March 2018. 6–7. URL: https://ssrn.com/abstract=3141605 (дата звернення 10.09.2019).

7. Coinmarketcap — Какая разница между «Монетой» и «Токеном» на сайте? URL: https://coinmarketcap.com/ru/faq/ (дата обращения: 20.10.2019).

8. Никитин К. В. Обращение биткойнов в условиях правовой неопределенности / К. В. Никитин // Юридическая работа в кредитной организации. 2014. No 3. С. 48–53.

9. Data from Coinmarketcap the stablecoin initiatives with the highest trading volume are USDT, USDC, TUSD, PAX, GUSD, DAI. URL: https://coinmarketcap.com/ru/currencies/usd-coin/ (дата звернення 10.09.2019).

10. Whitepapet DGX. URL: https://github.com/DigixGlobal/dgx.io3/blob/master/digix-whitepaper.pdf?raw=true (дата звернення 08.09.2019).

11. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2004 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення 09.09.2019).

12. ВГСУ в постанові від 17.07.2013 по справі № 5010/1373/2012. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32560032 (дата звернення 09.09.2019).

13. Верховний Суду України в постанові від 28.01.2015 по справі № 6-230цс14 URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42576431 (дата звернення 09.09.2019).

References

1. Varnavskiy A. V. Token ili kriptovalyuta: tekhnologicheskoe soderzhanie i ekonomicheskaya sushchnost. Finansy: teoriya i praktika. 2018. 22(5). S. 122–140.

2. Dirk Bullmann, Jonas Klemm, Andrea Pinna ECB Occasional Paper Series No 230 / August 2019 In search for stability in crypto-assets: are stablecoins the solution? URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op230~d-57946be3b.en.pdf (data zvernennya12.09.2019)

3. Guidelines for enquiries regarding the regulatory framework for initial coin offerings (ICOs) Published 16 February 2018, FINMA. URL: https://www.finma.ch/en/~/media/finma/dokumente/dokumentencenter/myfinma/1bewilligung/fintech/wegleitung-ico.pdf?la=en (data zvernennya 10.09.2019).

4. Hidzev A. T. Cryptocurrency: legal approaches to the formation of concepts / A. T. Hidzev // Law and modern states. 2014. No 4. P. 10–15.

5. Zhurnal ForkLog — informatsionnyy resurs o kriptovalyutakh, blokcheyne i detsentralizovannykh tekhnologiyakh. Chto takoe token? URL: https://forklog.com/chto-takoe-token/ (data zvernennya 10.09.2019).

6. R.M. BRATSPIES, «Cryptocurrencies and the Myth of the Trustless Transaction», March 2018, 6–7. URL: https://ssrn.com/abstract=3141605 (data zvernennya 09/10/2019).

7. Coinmarketcap — What is the difference between «Coin» and «Token» on the site? URL: https://coinmarketcap.com/ru/faq/ (data zvernennya: 10/20/2019).

8. Nikitin K. V. Circulation of bitcoins in conditions of legal uncertainty / K. V. Nikitin // Legal work in a credit institution. 2014. No 3. P. 48–53.

9. Data from Coinmarketcap the stablecoin initiatives with the highest trading volume are USDT, USDC, TUSD, PAX, GUSD, DAI URL: https://coinmarketcap.com/ru/currencies/usd-coin/ (data zvernennya 10.09.2019).

10. Whitepapet DGX. URL: https://github.com/DigixGlobal/dgx.io3/blob/master/digix-whitepaper.pdf?raw=true (data zvernennya 08.09.2019).

11. Tsivilniy kodeks Ukraïni. Zakon Ukraïni vid 16.01.2004 r. № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoï Radi Ukraïni. 2003. № 40–44. St. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (data zvernennya 09.09.2019).

12. VGSU v postanovi vid 17.07.2013 po spravi № 5010/1373/2012. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32560032 (data zvernennya 09.09.2019).

13. Verkhovniy Sudu Ukraïni v postanovi vid 28.01.2015 po spravi № 6–230tss14. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42576431 (data zvernennya 09.09.2019).

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Juridical sciences»

№ 2 (24)

Головний редактор — *Омельчук В.А.*

Київ 2020

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38(044) 222 58 89
Контактний телефон: +38(067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 4.03.2020. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAC. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 7,21. Тираж 100. Заказ № 220.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.